

Brood & Rozen^{2010/1}

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen 2010/1 Jaargang 15

- EDITO**
- 2 **Paule Verbruggen**, De krant als brug naar het verleden
- BIJDRAGEN**
- 5 **Bruno Yammine**, 'Dagen van bloed en tranen'. 'De Volksgazet' en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog
- 31 **Bart De Sutter**, Humor 'from below' aan het einde van de 19e eeuw. Socialisten en de 'Strijdpennig' in 'Vooruit'
- OPGEMERKT**
- 49 **Benny Madalijs**, Louis Deltour als striptekenaar
- COLLECTIE**
- 54 **Rita Calcoen**, Uit het archief van Achiel Van Acker: de IBIS-school
- 66 **Martijn Vandenbroucke**, De Belgische archieven uit Moskou
- Het archief van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
- Het archief van Louis Bertrand
- RECENSIES**
- 74 **Dirk Luyten**, SJAAK VAN DER VELDEN, HEINER DRIBBUSCH, DAVE LYDDON, KURT VANDAELE (red.), Strikes around the World, 1968-2005: Case-studies of 15 Countries
- 85 **Joeri Januarius**, JENS JÄGER & MARTIN KNAUER (red.), Bilder als historische Quellen?

ISSN: 1370-7477

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

2010/1
Driemaandelijks tijdschrift

Amsab-Instituut voor Sociale
Geschiedenis heeft ernaar gestreefd
de wettelijke voorschriften inzake het
copyright toe te passen. Wie desondanks
meent recht te kunnen doen gelden,
wordt verzocht zich te wenden tot
Geert Van Goethem, Amsab-ISG vzw,
Bagattenstraat 174, 9000 Gent.

Amsab-Instituut voor Sociale
Geschiedenis vzw verwerkt uw
persoonsgegevens uitsluitend voor het
beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement
en om u te informeren omtrent zijn
werking. Wanneer u niet wenst dat wij u
aanschrijven om u hieromtrent te
informeren, volstaat het ons dit te melden.

De Wet Verwerking Persoonsgegevens
kent u het recht van mededeling en
verbetering toe. Daartoe volstaat het
contact op te nemen met Geert Van
Goethem, directeur van Amsab-ISG.

De artikels in de rubriek
Bijdragen worden onderworpen
aan peer review.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Directeur: Geert Van Goethem
Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofdredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Servaas Lateur, Paule Verbruggen

Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve,
Denise De Weerdt, Servaas Lateur, Hendrik Ollivier,
Luc Peiren, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem,
Paule Verbruggen, Donald Weber

Redactieraad: Hendrik Defoort (UGent), Gita Deneckere (UGent),

Henk de Smaele (UA), Maria De Waele (STAM), Marc Jacobs
(FARO), Florence Loriaux (CARHOP), Anne Morelli (ULB),
Patrick Pasture (K.U.Leuven), Bob Reinalda (Radboud
Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (De Standaard),
Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-Jans-Molenbeek),
Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel van der Linden
(IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Maarten Van Ginderachter
(UA), Guy Vanthemsche (VUB), Karel Velle (Algemeen
Rijksarchief), Christophe Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: +32 (0)9 224 00 79 - Fax: +32 (0)9 233 67 11
E-mail: broodenrozen@amsab.be
www.broodenrozen.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

ILLUSTRATIES

Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Greet De Neef, Benny Madalijs,
Joeri Januarius, Luc Peiren, Kurt Vandaele, Martijn
Vandenbroucke, Paule Verbruggen

DRUK

NewGoff, Kaleweg 5, 9030 Mariakerke (Gent)

De krant

als brug naar het verleden

‘Het dagblad is soms een van de weinige materiële bruggen die ons nog verbindt met het denken van vorige generaties’, zo schrijft Bruno Yammine in zijn bijdrage. Daarin verhaalt hij, dag na dag, hoe de Antwerpse *Volksgazet* reageerde op het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hij illustreert de bocht die de socialisten maakten tegenover die ‘Groote Oorlog’, met oog voor de nuances tussen de Gentse en de Antwerpse socialisten.

Ook Bart De Sutter baseert zich op de pers, op zoek naar wat Jan Modaal zowat een eeuw geleden dacht. Het spreekwoord ‘al lachend zegt een zot de waarheid’ indachtig, zocht hij naar spottende of humoristische uitlatingen in de rubriek *Strijdpennning in Vooruit*, om zo impliciete waarden en normen van ‘de gewone mens’ te achterhalen. Een nieuwe stap in de geschiedschrijving ‘from below’.

Een paar jaar geleden kregen we de volledige collectie van Louis Deltour in depot. Een groot deel daarvan is al ontsloten en online raadpleegbaar. Benny Madalijs, die

dit archief doorploegde, toont met zijn stuk over Deltour als striptekenaar een ongekend facet van de kunstenaar.

Uit het fotoarchief van Achiel Van Acker diepte Rita Calcoen een prachtig album op met een reportage van een bezoek van Van Acker aan de IBIS-school, toen een school voor wezen die opgeleid werden als matroos of visser. Heel recent was de school nog in *Man bijt hond* te zien.

Martijn Vandenbroucke herwerkte twee belangrijke archieven die terugkwamen uit Rusland: dat van onze verre voorganger, het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, en dat van een belangrijke socialist uit de eerste helft van de 20e eeuw, Louis Bertrand.

Joeri Januarius brengt een recensie van een Duitse publicatie over foto's als historische bron en Dirk Luyten nodigt ons overtuigend uit om het boek over stakingen in vijftien landen tussen 1968 en 2005 te lezen.

Paule Verbruggen

'Dagen van bloed en tranen'. 'De Volksgazet' en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog

Elke internationale crisissituatie brengt de media in een toestand van hoogspanning. Dat is vandaag zo, maar gold ook bijna honderd jaar geleden. Is er ooit iets zo onverwachts gebeurd in de moderne geschiedenis als het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog? Het valt te betwijfelen. Vanaf eind juli 1914 volgden de gebeurtenissen elkaar in een sneltreinvaart op. De dagbladpers probeerde op haar manier vorm te geven aan de enorme hoeveelheid informatie die ze te verwerken kreeg. Zo ook de socialistische krant 'De Volksgazet'.

Dit is het verhaal van de visie van een dagblad op een mondiale ramp, dag na dag onderzocht, op het ritme van de gebeurtenissen, maar met oog voor het bredere kader. Hoe stonden de (Antwerpse) socialisten eigenlijk tegen die nakende oorlog of tegen oorlog in het algemeen? Speelde bij hen vaderlandslievendheid een rol? Wat waren de verschillen met andere dagbladen of zelfs met bladen van linkse signatuur in andere Belgische steden? De hete dagen van de zomer van 1914 brachten al gauw bloed en tranen met zich mee. Hoe men alles destijds zag, verdient nader onderzoek.

Het dagblad is soms een van de weinige materiële bruggen die ons nog verbindt met het denken van vorige generaties. De studie van een blad geeft misschien geen (volledig) beeld van wat de publieke opinie dacht, maar vormt ten minste een weerspiegeling van de houding van de opiniemakers. En zelden of nooit werden opiniemakers geconfronteerd met zoiets reusachtigs als het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Veel méér nog dan de Tweede Wereldoorlog, kwam die in 1914 als een donderslag bij heldere hemel. Natuurlijk, erg goed ging het al een tijd niet in Europa. Er waren de rivaliserende allianties, de bewapeningswedloop en – vooral sinds 1905 – de opeenvolgende internationale crisissen, maar die werden steeds

Een soldaat in de Westhoek tijdens de Eerste Wereldoorlog. Collectie Willy Vermote (Amsab-ISG, Gent)

vreedzaam opgelost. In 1914 zou het anders lopen. Over de Eerste Wereldoorlog en de aanloop naar het conflict zijn intussen bibliotheken volgeschreven. De liefhebbers daarvan raden we *Griff nach der Weltmacht* (1961) en het al even epische *De kanonnen van augustus* (1962) aan. Het terecht bekroonde *De Groote Oorlog* (1998) van de Belgische Sophie de Schaepdrijver – een van de beste werken ooit over de Belgen en hun wedervaren in de ‘oorlog om alle oorlogen te beëindigen’ – mag hier ook niet onvermeld blijven.

Dit artikel spitst zich toe op de visie van één dagblad, met name de socialistische krant *De Volksgazet*, op het uitbreken van de ‘grote oorlog’.¹ De periode van eind juni tot begin augustus 1914, de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, vormt een interessante achtergrond om de houding van *De Volksgazet* te bestuderen. Temeer omdat het dagblad, ietwat onterecht misschien, in de schaduw stond van de Gentse *Vooruit*. Een dagbladonderzoek van dag tot dag is niet alleen interessant om de langzame ommekeer te illustreren, maar ook om te bekijken of en waarom er verschillen waren tussen socialistische dagbladen zelf. Bijvoorbeeld in het werk *Het rode vaderland* van Maarten Van Ginderachter worden de Vlaams-Waals-Brusselse divergenties zeer sterk beklemtoond. Het toetsen van ons artikel aan genoemde onderzoeksresultaten levert alvast interessante beschouwingen op.

Op 28 juni 1914 bracht Frans Ferdinand, de aartshertog, en als dusdanig troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije en neef van keizer Frans Jozef, samen met zijn Tsjechische echtgenote Sophie Chotek, een bezoek aan Sarajevo. De troepen moesten geschouwd worden. De dag begon slecht: er werd namelijk een bom naar zijn hoofd geworpen, die hij zelf uit de auto gooide. Op het gemeentehuis desavoueerde hij daarvoor de verbouwereerde burgemeester van Sarajevo en plein public, ongewoon voor zijn anders zo koele persoonlijkheid. Na zijn bezoek aan het gemeentehuis wilde de aartshertog de slachtoffers – anderen waren wél gewond geraakt door rondvliegende splinters – een bezoek brengen, maar zijn chauffeur sloeg een verkeerde richting in ... Als dat enkel tot een kort oponthoud had geleid, was het zo erg niet geweest. Zijn luxueuze Gräf & Stift, de limousine die hij zich enkele jaren tevoren had aangeschaft, bood immers voldoende comfort aan hem en zijn eega. Door de verkeerde route kwam hij echter per toeval oog in oog te staan met een andere deelnemer aan het complot, Gavrilo Princip. Bij het zien van Frans Ferdinand vuurde die twee fatale kogels af. Ook de vrouw van de aartshertog overleefde het drama niet.² Het verhaal zou moeten deel uitmaken van ons collectief geheugen, al legt men het niet steeds even correct uit. Wellicht is dit te wijten aan het gegeven dat men de oorlog als een soort ‘evidente onvermijdelijkheid’ is gaan zien. Dat historisch determinisme heeft de figuur van Princip volledig naar de achtergrond verdrongen. Was de hel wel losgebarsten als Princip iets minder accuraat had geschoten? Eén millimeter had de baan van de kogel moeten uitwijken en de aartshertog had het overleefd. Misschien schreven we dan dit artikel niet.

Maar goed, de zaken zijn nu wat ze zijn. Frans Ferdinand en zijn vrouw waren slachtoffer van een misdaad, maar wel een niet geheel onvoorspelbaar vergrijp. De

Donaumonarchie had in 1908 immers Bosnië-Herzegovina geannexeerd – de facto een bevestiging van een situatie die al bestond sinds 1878, maar qua symboliek kon het tellen. In nationalistische en meer bepaald panslavische kringen had dat een enorme haat opgewekt. De dag van zijn bezoek aan Sarajevo, 28 juni 1914 – de herdenking van de slag op het Merelveld, een Servische nationale feestdag – was bovendien bijzonder slecht uitgekozen, temeer omdat de vrees voor een aanslag in Wenen vooraf bekend was. Keizer Frans Jozef mocht dan niet meteen beste maatjes zijn met zijn neef, maar dat zijn adviseurs die laatste daarom op 28 juni *of all places* naar Sarajevo gestuurd hadden, lijkt ons vergezocht. Wat er ook van zij, de moord werd in Wenen als voorwendsel aangewend om komaf te maken met de nationalistische agitatie in het ‘vervelende’ Servische buurland. De *Österreich-freundliche* dynastie was er immers in 1903 uitgemoord en Servië was een voorpost geworden van al wat anti-Habsburgs was in de Balkan.

Een strafexpeditie tegen Servië had geen veralgemeend conflict moeten veroorzaken, maar de Dubbelmonarchie maakte sinds 1882 deel uit van een bredere alliantie (de zogenaamde Driebond, te weten Duitsland, Oostenrijk en Italië). Gelet op het feit dat Rusland, dat door verdragen met Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk verbonden was³, een Oostenrijkse agressie tegenover Servië niet zou tolereren, escaleerde het lokale conflict al gauw in een gigantische slachting. Naderhand werd die beter bekend als de Eerste Wereldoorlog.⁴

Een knal zonder echo?

Het nieuws van de moordaanslag in Sarajevo sloeg in België aanvankelijk in als een bom, zowel in de katholieke dagbladpers – de katholieken waren al sinds 1884 zonder onderbreking alleen aan de macht – als in die van de oppositie. Het is een begrijpelijk, maar ernstig misverstand te veronderstellen dat de dagbladen in 1914 minder precies berichtten dan vandaag. Zowel de liberale *De Nieuwe Gazet*, het katholieke *La Métropole* als de socialistische *De Volksgazet* besteedden ruim aandacht aan het dramatische voorval. De achtergrond van Čabrinović (een van de samenzweerders) en Princip – ‘een onberispelijk gekleed jongman, leerling van de achtste klas van het lyceum van Sarajevo’ – werd in vaak kleurrijke bewoordingen geschetst. De informatie die de lezer kreeg, ging van de woorden die de aartshertog tot de burgemeester sprak, over de lynchpartij van samenzweerder Čabrinović door de bevolking, tot de verklaringen van Princip tijdens zijn aanhouding. Het feit dat het om een samenzwering zou gaan, kwam ruimschoots aan bod. De woorden die aan Keizer Frans Jozef ook vandaag nog toegeschreven worden – ‘niets blijft mij bespaard op deze wereld!’ – mochten ook niet ontbreken. Terloops: die woorden waren verre van ijdel. De man had al een en ander meegemaakt: de executie van zijn onvolprezen neef keizer Maximiliaan van Mexico in 1867, de nederlaag tegen de Pruisen het jaar voordien en de bizarre, door een spinnenweb van amoureuze intriges omgeven zelfmoord van aartshertog Rudolf te Mayerling, in 1889. Ook de moord op zijn echtgenote keizerin Elisabeth – beter bekend als Sissi – in 1898 kon tellen.⁵

Wat waren nu volgens *De Volksgazet* de mogelijke gevolgen van deze moordaanslag? De aandacht ging in de eerste plaats uit naar de toekomst van de Habsburgse monarchie. In die tijd werd die zowat overal in Europa als hoogst instabiel beschouwd, een soort kaartenhuis dat met de minste windstoot zou omvallen. Na de Eerste Wereldoorlog heeft die visie – een vermolmd Oostenrijk finaal vernietigd door een oorlog – trouwens nog zeer lang doorgeleefd, zelfs tot op de dag van vandaag. De briljante Britse historicus A.J.P. Taylor schreef een heel boek, een standaardwerk zelfs, dat doordrenkt is van die fatalistische hypothese van verval.⁶ Pas veel later, in 1988, leverde de historicus Francis Fejtö in *Réquiem pour un Empire défunt* overtuigende bewijzen die aantonen dat de monarchie eerder door Frans-Amerikaanse krachten tijdens de oorlog vernietigd is.⁷

Het was dus verre van onaannemelijk en eigenlijk volstrekt normaal dat een blad zich in 1914 de vraag stelde of de dood van Frans Ferdinand niet het begin zou inluiden van een nationaliteitenstrijd, die Oostenrijk-Hongarije finaal ten gronde zou richten.⁸ Een decennium eerder hadden de socialisten trouwens al ernstige vraagtekens geplaatst bij de overlevingskansen van de Donaumonarchie.⁹ Die discussie aangaande de toekomst van Oostenrijk beperkte zich trouwens niet tot de socialisten. De liberale *De Nieuwe Gazet* bijvoorbeeld vroeg zich af of de gezondheid van de oude keizer, en daarmee de stabiliteit van het Rijk, door dit nieuwe drama niet ernstig ondermijnd zou worden.¹⁰ Dat viel achteraf bekeken nog mee, pas in 1917 zou hij overlijden, daarmee had hij net geen zeventig jaar op de troon gezeten. Over de toekomst van Europa, of over een mogelijk conflict, rezen vooralsnog nog geen vragen in *De Volksgazet*. Waarom ook? Als voor ieder vermoord staatshoofd of gedode hoogwaardigheidsbekleder in de periode 1880-1914 – de Amerikaanse president McKinley, de Italiaanse koning Umberto, tsaar Alexander III, om er maar enkelen te noemen – een oorlog was uitgebroken, dan was vrede de uitzondering geweest.

Zoals zo vaak in de 19e en het eerste deel van de 20e eeuw, vormde een buitenlandse gebeurtenis aanleiding tot een binnenlands persconflict. Dat was het gevolg van een pers die zich enerzijds zeer opiniërend gedroeg en anderzijds diep verdeeld was langs ideologische breuklijnen. De katholieke *Gazet van Antwerpen* ging als eerste in de aanval. Het blad opperde, niet zonder de nodige zin voor cynisme, dat de socialisten zich ‘dubbel’ konden verheugen na de gelukke aanslag. In een furiëuze repliek aarzelde de in haar wiek geschoten redactie van *De Volksgazet* geen seconde om de tegenstrevers te brandmerken als medewerkers van het ‘vuilste orgaan’ van België. Hypocrieten in dienst van een ‘rioolblad’, dat waren ze. Getuigde het feit dat de katholieken de Belgische monarchie steunden zolang de koning aan ‘jezuïtische kruiperijen’ wou toegeven daar niet van? Alle rechtzinnige katholieken zouden, zo vervolgde *De Volksgazet*, zulke onzinnige aantijgingen afkeuren. Koning Albert werd niet aangevallen, wel de manipulaties die aan de christendemocratie toegeschreven werden. De socialisten keurden – en dat was dan de eigenlijke apologie – de moord wel degelijk af. De koningen, maar ook de presidenten

waren slechts uitdrukkingen van het kapitalisme. Het was dat stelsel dat de socialisten bestreden, niet de gezagsdragers. Die waren slechts het 'versiersel van kapitalistische staten'.¹¹

De moord, zo vervolgde het persorgaan, was eigenlijk een zelfmoord geweest (lees: 'hij heeft het zelf gezocht'). De schuld lag volgens het blad bij 'het systeem'. De Oostenrijkse politiek 'van geweld en domheid' in Bosnië werd verantwoordelijk gesteld voor het gebeuren. Tegenover die politiek waarvan de 'militaristische' en 'klerikale' aartshertog een exponent geweest was, stond de verzoenende houding van Frans Jozef.¹² Dit was een zeer lauwe variatie op een thema dat *Vooruit* en *Le Peuple* tijdens de Russische Revolutie van 1905 al bespeeld hadden. Telkens wanneer een gezagsdrager vermoord werd, verwees men naar de 'logica' van de moorden die eigenlijk 'terechtstellingen' waren.¹³ Nu werd alles op een veel minder opruiende manier gesteld: de gezagsdragers waren niet meer de eerste doelwitten en hun dood werd niet meer verheerlijkt. Integendeel, de 'goede' Frans Jozef – toch ook een devoot katholiek en semi-autocratisch heerser – werd zelfs lijnrecht geplaatst tegenover zijn 'slechte' neef. Mogelijk valt dit te wijten aan een afgenomen radicalisering van de socialistische pers in het algemeen en van *De Volksgazet* in het bijzonder. Een andere, meer banale verklaring is dat de redactie van het persorgaan minder vijandigheid koesterde jegens de Oostenrijkse dynastie dan tegenover het tsarisme, dat algemeen beschouwd werd als de ergst mogelijke 'gesel der arbeidersklasse'.

Na de eerste dagen van juli viel de berichtgeving omtrent de moordaanslag weg. Geen wonder, want in de fatale julimaand gebeurden alle diplomatieke manoeuvres achter gesloten deuren. Daar pokerden overspannen diplomaten, heersers en generale staven, met als inzet de toekomst van het continent. In geen enkel Europees land wist de publieke opinie gedurende de eerste weken van juli wat er achter de schermen broeide. Het Oostenrijks-Hongaarse ultimatum aan Servië, dat de tweede fase van de Julicrisis inluidde, veranderde alles. In de namiddag van donderdag 23 juli was het zover. De Oostenrijkse gezant in Belgrado overhandigde een zeer veeleisend schrijven aan de Servische regering. Niet alleen moest Servië op de eerste bladzijde van zowel het regerings- als het legerorgaan een schuldbekentenis publiceren, op zich al een zware vernedering, het land moest ook nog – onvoorwaardelijk – harde Oostenrijkse eisen inwilligen. Er moest een einde gemaakt worden aan de propaganda tegen de Dubbelmonarchie: naast de Zwarte Hand, de vereniging die volgens Oostenrijk achter de aanslag zat, moest Servië alle anti-Oostenrijkse nationalistische verenigingen ontmantelen. Voorts diende de anti-Oostenrijkse propaganda te stoppen en moest Servië 'subversieve' leerkrachten uit het onderwijs verwijderen. De lijst was lang.¹⁴

DE OORLOG

Links en Rec

nat Intern. Soc

Op het oogenblik dat wij schrijven is de oorlog tusschen Oostenrijk en Servië nog niet officieel verklaard. Maar de eindbeslissing hangt aan een draadje.

Welnu!

Nooit is de toestand zoo gevaarlijk geweest.

Indien Oostenrijk Servië overrompelt, dan is het maar klein kwaad.

Maar zou het bij de overrompeling blijven!

Zal Rusland zijn broederstaat laten uitmoorden?

En indien Rusland tusschenkomt, dan moet Frankrijk opmarcheeren met Engeland misschien er bij langs één zijde — en Duitschland en Italië van den anderen kant.

Acht miljoen soldaten!

Duizende weduwen en weezen!

Dit is het leven van den kroonprins van Oostenrijk niet waard.

Indien de oorlog algemeen worden is de misdaad van den oud Frans Jozef met zijn camarilla's grootste die ooit werd bedreven.

Dan wordt zijn naam en dien zijn geslacht vervloekt in de geslachten.

En zie!

Hier weer speelt de R. K. haar dubbelzinnige rol.

Aan den eenen kant speelt oorlogsfanfarc. Leest de klerikalen uit Oostenrijk.

Van den anderen kant wordt seind dat de Paus voor den vrede is.

Dat is weerom het spel van NEEN.

In Oostenrijk — oorlog.

In Servië, waar onlangs een verdrag met het Pausdom werd gesloten, vrede.

De comedianten!

ning moeten het socialisme is international Bosnië, die op zulk een dag naar vereniging met Servië omschakelen, en treuren omdat hun land tot Oostenrijk-Hongarije behoort.

Lastertaal der burgerpers

Het verwondert ons niet dat de burgerlijke pers, die uit iedere gebeurtenis munt tracht te slaan, postellen voor de daden van Princip en Cabrinovic.

Zoo slaat een van de aanzienlijkste bladen uit Weenen, de «Neue Freie Presse» een toon aan, die duidelijk blijk geeft van zijne hatelijke bedoelingen.

Zij schrijft:

«De diepere oorzaken van den aanslag liggen ongetwijfeld in de niets ontziende socialistische propaganda, die vanuit Servië wordt aangewakkerd en in een zeer sterke groep van de Servische bevolking van Bosnië wortel heeft geschoten.»

De socialistische propaganda in de Balkanlanden zooals trouwens overal, heeft niets te maken met de nationalistische driften, die enkel aanleiding geven tot onvruchtbare moorden.

Deze sfeer van denken en handelen ligt buiten het gebied dat de arbeidersbeweging bestrijkt.

Ferdinand van Oostenrijk is gevallen door de middelen waarvan het gebruik behoort tot de oude en barbaarsche machten die hij mede vertegenwoordigde.

De daders

Nedjelko Cabrinovic, van beroep letterzetter, was

DE TROONOPVOLGER Frans-Ferdinand van Oostenrijk en prinses Sophie VERMOORD

Eene samenzwering te Sarajevo Twee moordaanslagen

Eerste bericht

Het volgende kort telegram meldde gisteren de moord van aartshertog Frans-Ferdinand van Oostenrijk en van zijn vrouw, hertogin van Hohenberg:

Te Sarajevo zijn er revolverschoten gelost op prins Ferdinand, troonopvolger van Oostenrijk. De prins en zijne vrouw werden doodelijk gewond.

De kluch

DE OORLOG VERKLAARD

De eerste botsingen. - Bemiddelingsaktie. - Oorlogsmatregelen. - De houding der mogendheden

De vijandelijkheden zijn begonnen

Oostenrijksche troepen vallen Servië binnen

Een telephonisch bericht meldt ons dat de Oostenrijksche troepen de Hongaarsch-Servische grens zijn overgetrokken en den opmarsch naar Vitro-witza hebben aangevangen.

De Serviërs werden overal teruggedreven.

Te Weenen werd het nieuws dat de vijandelijkheden een aanvang hebben genomen met geestdrift begroet.

Dure

Het leven van de ger was bij een Ne zekerd voor 60 mil malin voor 30 mil

De nieu

Alle aandacht is

ten omtrent een beschieting van de k vermeer werd.

De bladen te Belgrado stellen de king daardoor gerust, dat zij het do komen, alsof de staten van de "tri ome" zolliteeren, en door het uit St-Petersburg openbaar te maken, staat: "Militairen! Wij mobiliseer

Zondagavond verscheen plotseling gepoepl uit de voorsteden, dat hier trachte te plunderen. Militaire patr traktion de wapenen. Tegen middernacht het zelfs tot een ernstige botsing het janhael en de soldaten, was reeds afgeven. Het garnizoen was reeds avond wegstrokken. Slechts enkele afdeelingen zijn achtergebleven.

Gisteren is het tot groote beleo komen, toen men de troepen, die t in het gebied des nachts weggez den, voor de eerste maal op klaar list afmarcheerden.

Erwtige lieden gelooven nog te hopen, dat de Skorprijna aan de toestand een verrassend einde v maken, wat echter nauwelijks te de Servische regering is tegen de litaire partij, de zoogenaamde "Zv te zwak. Men zou moeten vrecu te partij zijn en terugtrek van de de dynastie zou laten ontginnen.

DAGBLAD DER WERKLIEDEN-PARTII

Naar de slaethank

[illegible]

DE OORLOG
DE SOCIALISTISCHE BLADEN

[illegible]

VAN DE
Oosterijksch-Hongaarsche
oorlogsverklaring

[illegible]

De bevelhebber van het leger

Naar de "Berliner Zeitung" zou "Hilfs-
mittel" worden in Oostrijk 2 jaren gevraagd
worden onder opheffing van de grenzen
van de Industriën van Hannover; het zou
tegen onder bevel van den toenwoordigen
gouverneur van Danzig, generaal Pötmann,
in Oost-Hongarij, het tweede einde des oorlogs
den eerste Duitso-Engelschen tegen Rus-
sland.

De "Venezia Zeitung" zegt:

Naar wij all' antichità nog verstaan,
loft menigvuldig Perzisch, dat de afziet-
punt van den vromenden trouwen
Vrouw Perzisch gekend loft, is opzich-
ten des lemmen het overtuigd over het On-
gelukte tegen tegen deit op zich.

Manifest der Fransche afdeeling

[illegible][illegible]

DE VOLKSGAZET

DAGBLAD DER WERKLIEDEN-PARTIJ

Belgrado ingenomen. -- Schermutselingen aan de grens. -- De regeeringen van Europa grijpen tegen alle gebeurlijkheden naar de wapens

Het protest van het Internationaal Socialisme. - Oorlog aan den oorlog!
10,000 man juichen te Brussel den Wereldvrede uithundig toe

DE ARBEIDERS WILLEN VREDE
DE MEETING IN DEN KONINKLIJKEN CIRK TE BRUSSEL

DE MEETING IN DEN KONINKLIJKEN SAAL 1888.

DE VOLKSGAZET
DAGBLAD DER WERKLIJDE

DAGBLAD DER WERKLIEDEN-PARTIJ

SLACHTING IS BEGONNEN
 Ons volk verdedigt moedig het Belgisch grondgebied
 and verklaart den oorlog aan Duitschland
 Duitse legerkorpsen rukken
 door Zwitserland naar Frankrijk op!

ONZE VERDEDIGING IS BEGONNEN
Ons volk verdedigt moedig het Belgisch grondgebied
and verklaart den oorlog aan Duitschland
Duitsche legerkorpsen rukken
door Zwitserland naar Frankrijk op!

900 DOODEN EN GEKWETSTEN

Bezetting van Verviers en het
land van Hervé door de
Duitsche troepen

Engeland verklaart den oorlog aan Duitschland

Geen Rassenhaat

PROCLAMATIE

Toch kwam Servië uiteindelijk de Oostenrijkse eisen in grote mate tegemoet, al stond het niet toe dat Oostenrijk zelf op Servisch territorium zou opereren – een de facto opgeven van de Servische soevereiniteit. Daarop brak de onder hoogspanning verkerende Dubbelmonarchie de diplomatieke betrekkingen af.¹⁵

Tot het Servische antwoord op het Oostenrijkse ultimatum bekend werd, was *De Volksgazet* – net als de hele Belgische pers – met volkomen andere dingen bezig. Veel kolommen werden dagelijks volgedrukt over het schandaalproces tegen Madame Caillaux, een ministersvrouw die een paar dodelijke schoten op de hoofdredacteur van *Le Figaro* had gelost.¹⁶ *De Volksgazet* besteedde in de buitenlandse berichtgeving aandacht aan de meest uiteenlopende thema's: de tramstaking in Den Haag, de stakingen in tsaristisch Rusland, de kwestie van de Ierse Home Rule, het honderdjarig bestaan van Neutraal Moresnet¹⁷ en opstootjes in Elzas-Lotharingen.¹⁸ De sfeer van de zomer van 1914 was onbezorgd, niemand had de dreigende wolkbreuk in de gaten en dat kon ook niet.

Donderslag bij heldere hemel

Rond 24 juli 1914 begonnen met mondjesmaat onrustwekkende berichten te verschijnen. Ze gaven nog zeker niet de hoofdtoon aan in de dagbladen, verre van zelfs, maar begonnen als een onverwachte bries de zomerse warmte af te koelen. *De Volksgazet* had op die bewuste dag voor het eerst aandacht (wat heet: 25 lijnen) voor de oplopende spanning. Over de eis van de Oostenrijkers om zelf tussen te komen in Servië werd nog geen gewag gemaakt. Het meldde enkel dat Servië aan Oostenrijk moest waarborgen dat het onderzoek ernstig en onpartijdig zou verlopen. De nota van Oostenrijk aan Servië werd bovendien in zeer onvolledige termen weergegeven.¹⁹ Niks om je zorgen over te maken, zo leek het. Voorlopig toch niet. Want al gauw namen de berichten over het al dan niet uitbreken van een (Europese) oorlog exponentieel toe. Het is volstrekt begrijpelijk dat de dagbladpers onmogelijk op het moment zelf een helder licht kon laten schijnen over zoveel op elkaar volgende gebeurtenissen en wisselende omstandigheden. Een citaat uit de liberale *De Nieuwe Gazet* van eind juli spreekt wat dat betreft boekdelen: 'Bergen van telegrammen. Kolommen en nog eens kolommen vol, in al de gazetten van de wereld. Bevestigingen, logenstraffingen. Logenstraffingen, bevestigingen. En als ge dat allemaal goed en aandachtig gelezen hebt, vergeleken, gewikt en gewogen ... dan weet ge eigenlijk nog niemendalle.'²⁰

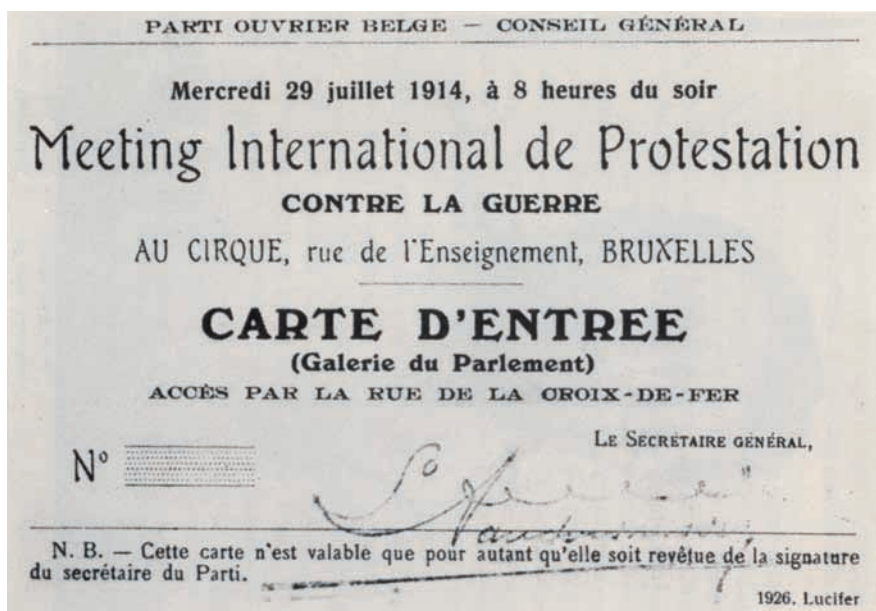
Het was vooralsnog geen oorlog. Onmiddellijk na het afbreken van de Oostenrijks-Servische betrekkingen werd het gevaar van een Europese oorlog in de dagbladpers correct ingeschat. Zo besteedde *De Volksgazet* aandacht aan de gevaren van het in werking treden van de twee rivaliserende alliantiesystemen – 'uiteraard' een uitvloeisel van het zo verfoeide kapitalisme. Tegelijk fulmineerde het tegen de rooms-katholieke kerk die via Oostenrijkse bladen de oorlogstrom roerde. Enkel de socia-

listen waren in alle landen onvoorwaardelijk tegen de oorlog gekant.²¹ Terwijl de Socialistische Internationale er alles aan deed om de mensenslachting van een (Europese) oorlog te voorkomen, bleef de burgerij hetzij onverschillig of hitste ze – erger nog – zelf tot oorlog op. Werd er niet gezegd dat de paus voor vrede was? Waarom kon hij dan de katholieke keizer van Oostenrijk niet overtuigen om het conflict voor een internationale rechtbank te brengen? *De Volksgazet* zag in die katholieke houding een symptoom van een dieperliggend probleem. De passiviteit van de kerk en de agressiviteit van de Oostenrijkse ‘hofkliek’, die de christelijke idealen blijkbaar vergeten was, vloeiden voort uit het feit dat het klerikalisme de wachthond van het kapitalisme geworden was. De kerk had, zo heette het, het ‘vrede op aarde’ van Christus verloochend, enkel de socialisten streefden dit ideaal nog na.²²

Volgens *De Volksgazet* zag zelfs de (Duitse) burgerij nu in dat de sociaaldemocratie de enige was die bij machte was om de oorlog te beletten.²³ Die stellingname valt ten eerste te betwijfelen, want menig lid van het *Besitz- und Bildungsbürgertum* zag een oorlog wel zitten. *De Volksgazet* nam dus de gelegenheid te baat om kerk en kapitaal te verguizen. De woorden over het fenomeen oorlog waren minstens even zwaar. Zo werd de Oostenrijks-Servische oorlog omschreven als een massamoord die zich aan beide zijden van de Donau voltrok. De grootste eer lag nu in het afmaken van medemensen en dat allemaal voor enkele ‘gekroonde en niet-gekroonde schurken’.²⁴

De arbeiders hadden alles te verliezen in deze oorlog en zouden opgezweept worden met valse leugens van vaderlandsliefde en eerbied voor de troon. Daarom kwamen ze niet in opstand, zo moest de lezer tussen de lijnen begrijpen.²⁵ De Belgische arbeiders waren wellicht meer bezorgd om hun broodwinning en bekeken de toekomst eerder met angstig oog – gegeven dat internationale politiek hun al interesseerde – dan dat ze een revolutie zouden ontketenen.

Hoe dan ook was het duidelijk dat het kapitalisme voor de socialisten de bron was van waaruit alle kwaad voortvloeide. Door het kapitalisme bestonden er burgerlijke (en autocratische) systemen. Die ontketenden een bewapeningswedloop en sloten alliantiesystemen af. In hun chauvinisme werden die systemen gesteund door de burgerij en door hun klerikale beschermheren. Kortom, vermits iedereen ‘het systeem’ steunde, waren enkel de socialisten de ‘ware oppositie’. Oorlog lag voor hen slechts in het verlengstuk van dat complex en werd ook als dusdanig begrepen. Ook de moderne technologie werd aangevallen, in zoverre ze in dienst stond van het kapitalisme. Al de nieuwste uitvindingen van de moderne ‘beschaving’ zouden immers ingezet worden om de vijand af te maken. Bestuurbare ballons en vliegtuigen, de nieuwste en mooiste uitvindingen van het menselijk vernuft, zouden – een vooruitziende blik – nu voor het eerst ingezet worden voor moord, brandstichting en vernieling. Als uiteindelijk alle steden plat lagen en duizenden slachtoffers op het slagveld verkommerd waren, zou er weer voor een tijdje vrede komen, opperde *De Volksgazet*. Dan konden de kapitalisten opnieuw hoogdravende verklaringen afleggen over de gruwelen van de oorlog. Vrede, ja, maar een gewa-

Toegangskaart voor een internationale protestmeeting van de BWP/POB tegen de oorlog op 29 juli 1914 (uit: Marcel LIEBMAN, *Les socialistes belges, 1914-1918: Le POB face à la guerre*, Brussel: Vie Ouvrière, 1986)

pende vrede – ‘met getrokken messen en geladen geweren’. Omwille van die hui-chelarij mocht volgens de krant het vredespaleis in Den Haag – een initiatief van de ‘gekroonde Russische bloedhond’ – gerust afgebroken worden. De enige macht die werkelijk verbroedering en vrede kon voortbrengen was de sociaaldemocratie.²⁶

Naarmate de dagen verstreken, daagde het spook van een Europese oorlog steeds nadrukkelijker aan de einder op. *De Volksgazet* had in dat kader trouwens een vrij accurate analyse van de causaliteit gemaakt. Dit alles was immers, zo schreef het, op gang gebracht door de grondslag van de hedendaagse maatschappij: door de mededinging van kapitalistische groepen, de wedloop naar kolonies, het gewelddadige imperialisme en chauvinisme.²⁷ Een redactielid schreef een interessant artikel over een ontmoeting met een van zijn gewezen schoolkameraden, Jan ‘den Boer’, zo genoemd omwille van de manier waarop hij zich uitdrukte – aldus de redacteur. Het was een (fictieve?) parabel. Wat was nu de oplossing voor de crisis volgens deze doorgewinterde proletariër? Hij zou de Servische koning een coupon geven voor de Moulin Rouge in Parijs en de tsaar, de Kaiser en ‘diene van Oostenrijk’ in ‘t kot draaien’, dan konden ze het onder mekaar uitvechten. Op het bezwaar dat dat toch niet ernstig was, repliceerde Jan of het dan wel serieus was dat vier man

honderdduizenden mensen wilden vermoorden.²⁸ Dat was nog luchtig. Maar toen het blad schreef over de donkere wolken die zich aan de horizon samenpakten en het had over de sombere geruchten – ‘als betrof het een naderend onweer’ – en de angst die iedereen boven zijn of haar hoofd voelde hangen – behalve natuurlijk de wapenfabrikanten, die enkel aan winst dachten – kon geen lezer meer ontsnappen aan de ernst van de situatie.²⁹

Tijdens het Oostenrijks-Servisch conflict besteedde *De Volksgazet* ook meer en meer bladruimte aan het thema ‘oorlog aan de oorlog’. Ook de mogelijke ‘Europese escalatie’ bleef daarbij verre van onvermeld. De Socialistische Internationale werd omschreven als de enige macht die zich verzette tegen het conflict.³⁰ Kolommenlang werd in het blad aandacht besteed aan de bijeenkomst van de Internationale in Brussel waar ‘10.000 man de vrede uitbundig toejuichte’. Sprekers uit Duitsland, Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Rusland, Frankrijk en Italië deden er hun licht schijnen over de oorlog. De geheime verdragen werden aangeklaagd, het verzet van het proletariaat verzekerd. Na de oorlog zou het uur van de vergelding slaan en zou met de autocratieën, maar ook met de andere regerende klassen, de rekening vereffend worden.³¹ Eerder had een editorialist van het dagblad zelf al geschreven dat de oorlog misschien wel gruwelijk was, maar ook revoluties kon meebrengen. Nu heette het dat Oostenrijk-Hongarije misschien zou uiteenvallen. Meer nog, ook Duitsland zou aan een ‘grondige verandering’ blootstaan. De oorlog zou hem gelijk geven.³² Met andere woorden: de socialistische pers bespeelde hier op een heel eigen manier het thema van een reinigende oorlog. Waar anderen het hadden over een *frischer, fröhlicher Krieg* om een nieuw machtsverevenwicht te bekomen, speculeerden bepaalde socialisten over een instorting van het oude systeem. Wel waren het niet zij die opriepen tot het voeren van oorlog, integendeel, maar klaarblijkelijk waren bepaalde, potentiële voordelen hen niet ontgaan.

Escalatie en de socialistische ‘bocht’

In de periode tussen 31 juli en 5 augustus 1914 escaleerde de situatie volledig. De vrees van velen werd bewaarheid: wat in eerste instantie een Oostenrijks-Servisch conflict was, werd een Europese oorlog. Rusland was de eerste om te mobiliseren. Nogal onbesuisd, want daardoor gaf het Duitsland een unieke kans om de Russen de *Kriegsschuld* in de schoenen te schuiven. Berlijn stuurde daarop een ultimatum dat het tsarenrijk maande de actie stop te zetten. Het baatte niet. Op 1 augustus verklaarde Duitsland de oorlog aan Rusland en de volgende dag bezette het Rijk het Groothertogdom Luxemburg: een voorbereidende maatregel om Frankrijk binnen te vallen. Twee dagen later werd aan Frankrijk de oorlog verklaard. Nadat België ten slotte op 4 augustus werd overrompeld, verklaarde het Verenigd Koninkrijk de oorlog aan het Reich.³³ De frequentie van verschijnen van het socialistische dagblad lag jammer genoeg eerder laag in deze dagen (drie edities).³⁴ Toch zijn er voldoende elementen aanwezig om een beeld te schetsen.

Opvallend is allereerst hoe er op dit moment bij de socialisten zeker nog geen consensus was over de noodzaak van een Belgische mobilisatie, integendeel zelfs. Die kwam, zo verzuchtte *De Volksgazet* op 1 augustus, bovenop de crisis en de werkloosheid en ontrukte de broodwinners aan hun gezinnen. Velen van hen kwamen nu onder het commando van oorlogszuchtige ‘sabelslippers’ die zich jaar in jaar uit met nutteloze schijngevechten bezighielden. Dit laatste klopte trouwens niet: in tegenstelling tot de Duitsers die al sinds 1885 *Kriegsspiele* hielden, had ons leger nauwelijks manoeuvres gehouden.³⁵ Dagbladen zoals het katholieke *La Métropole* die riepen dat de oorlog een catharsis zou zijn³⁶, illustreerden slechts de ‘monsterachtigheid’ en ‘rotheid’ van de klerikale ziel.³⁷ Nog steeds, ook op het moment dat Rusland mobiliseerde en Duitsland dreigde om hetzelfde te doen, stond het proletariaat pal. De Belgische Werkliedenpartij (BWP) riep op tot een ‘monstermanifestatie’ tegen de dreigende vuurpoel, het bloedbad en de ‘mensenslachting’.³⁸ In regeringsgezinde kringen werd die militante houding trouwens niet op prijs gesteld.³⁹

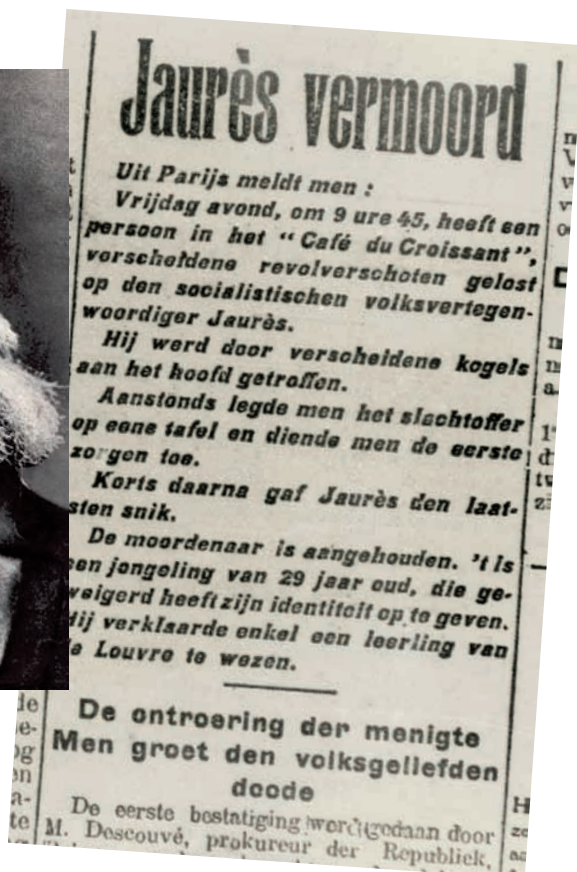
In de socialistische propaganda werd nu menige gebeurtenis in min of meerdere mate verdraaid: in Russisch Polen had het proletariaat de oorlogsmenners zagezegd al van antwoord gediend door in opstand te komen.⁴⁰ De opstand die nochtans van enkele dagen tevoren dateerde – de socialisten hadden er nota bene zelf over gesproken – werd nu voor ideologische doeleinden gerecupereerd.

En naarmate de oorlog dichterbij kwam, mocht de Belgische burgerij er ook aan geloven. Tegen de oproepen om de ‘verhevenheid’ van vaderlandsliefde te tonen die men in ‘burgerbladen’ las, toonde *De Volksgazet* op 1 augustus 1914 een ander beeld. Een dokter die de Balkanoorlogen (1912-1913) meegemaakt had, werd aan het woord gelaten. Wat die vertelde was inderdaad schokkend: gelaten door houthewers tot vleesklompen verschroeid, door koudvuur afgerotte benen, verminkten die als razenden rondliepen, anderen die omkwamen, stikkend van dorst of ten prooi aan cholera en pest. Was dat schouwspel niet het beste pleidooi voor vrede? ‘De aanstokers van de oorlog zouden dagelijks in het zicht gesteld moeten worden van de honderdduizenden die ze naar de slachtbank leidden!’, zo klonk het strijd-lustig.⁴¹

Het Duitse ultimatum dat op 2 augustus in Brussel overhandigd werd en een Duitse doortocht door het neutrale België eiste, kon in *De Volksgazet* niet op de minste genade rekenen. Het blad haalde hevig uit naar wat het ‘stroopstrijkerij’ noemde: ‘Denkt die diplomaat soms dat de overrompeling van Luxemburg ons niet genoeg zegt over de goede voornemens van Duitsland?’⁴² Hier werd merkbaar dat de socialisten dus ook België wilden verdedigen. Al werd tegelijk de toon tegen het fenomeen oorlog nog apocalyptischer. De oorlog kwam, zo orakelde het blad: die reusachtige slachterij, het gereutel en walmen van smetziekten zouden opstijgen. Treinen vertrokken naar ‘de dood’, gebroken gezinnen achterlatend. Beestachtige broedermoord en blinde haat werden opgewekt. De oorlog was echter ook, zo klonk het hoopvol, een ‘duivel’ die een laatste maal zijn schaduw werpen zou op de eerste

Artikel uit *De Volksgazet*,
02/08/1914
(Foto Amsab-ISG, Gent)

trede van de nieuwe tijden. Dit was een herhaling van het motief 'oorlog-als-catharsis'. En de verlosser was al gekruisigd, want toen de Franse socialistische voorman Jean Jaurès op de laatste dag van juli vermoord werd, had de BWP er in één klap een martelaar bij. Een man wiens redevoeringen, aldus *De Volksgazet*, door de geschiedenis op dezelfde manier beoordeeld zouden worden als die van de grote Griekse en Romeinse filosofen. De apostel van de verbroedering der volkeren, van de wereldvrede zelfs, de 'Evangelist' die als eerste gevallen was op het altaar van de oorlog.⁴³

Maar het was in werkelijkheid weinig meer dan retoriek, want ondertussen had de BWP al de bocht ingezet. In een manifest van de landelijke partijraad verklaarde ze dat de socialistische democratie niet in het minst verantwoordelijk was voor deze ramp. Weldra zouden de socialisten al hun krachten moeten aanwenden om de inval op 'ons' grondgebied te stuiten. En plots was het burgerlijke België niet meer zo verfoeilijk als de jaren en decennia, ja, zelfs dagen, tevoren. Het kan snel gaan. Alsof die bloemen naar het – burgerlijke – vaderland nog niet genoeg waren, deed de BWP er nog een schepje bovenop. De partij verkondigde immers dat ze de

overtuiging had dat ze, door de onzijdigheid en het bestaan van ons land te verdedigen, de democratie en de politieke vrijheden zou verdedigen tegen de militaristische barbaarsheid.⁴⁴ Fascinerend, maar des te vreemder wanneer je het legt naast wat *Vooruit* rond die tijd schreef. De oorlog was volgens het Gentse partijblad veroorzaakt door het 'heilige' Oostenrijk, het troetelkind van de paus, waarvan de primaat in de katholiekste streek de wapens zegende. En welk land had als tweede gemobiliseerd en duizenden arbeiders van hun werk en familie weggerukt? 'België!', zo sneerde het blad, het tweede land in Europa met een katholieke regering, waar bisschoppen hoger stonden dan de ministers. Daartegen stonden het 'vrijzinnig, republikeinse' Frankrijk en het 'vrijzinnig, protestantse' Engeland die nog steeds naar vredesonderhandelingen streefden – een leugentje om bestwil.⁴⁵ En dat alles werd gepubliceerd in de editie van 4 augustus; de Duitsers waren op dat moment al de Belgische grens overgestoken.

De integratie van het (reformistische) socialisme in het burgerlijk systeem was dus verre van totaal. De oorlog ging niet om een 'rassenkwestie', zo schreef *Vooruit*, de oorzaak ervan was in werkelijkheid, zo heette het, de behartiging van kapitalistische belangen. De kapitalisten juttten via de chauvinistische Franse, Duitse en Russische pers de onwetende arbeiders op. 'En daarom, en om niets anders gaan miljoenen jongens, de bloem der Europese bevolking geslacht worden.'⁴⁶

Dus niet om het vaderland te verdedigen, zoals *De Volksgazet* schreef? De socialisten hanteerden eigenlijk een zeer dubbelzinnig discours. Enerzijds wezen ze in hyperbolische, apocalyptische bewoordingen op de onmenselijke gruwelen van de (dreigende) oorlog die het gevolg was of zou zijn van de uitwassen van het kapitalisme. Anderzijds was het ook voor socialistten een morele plicht om het burgerlijke België desnoods gewapenderhand te verdedigen en waren ze zelfs bereid, net als overall elders in Europa⁴⁷, oorlogskredieten mee te stemmen. Al spartelde *Vooruit* tot op het einde tegen.

De Duitse invasie van het neutrale België veroorzaakte een schokgolf door heel Europa. In vele dagbladen van de Entente – het verbond van landen dat tijdens de Eerste Wereldoorlog tegen de Centralen (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en het Ottomaanse Rijk) vocht, waarvan de kern werd gevormd door het Verenigd Koninkrijk, Rusland en Frankrijk – kwam de beschouwing naar voren als zou Duitsland nu een strijd van één tegen allen voeren. Zo vergeleek het gezaghebbende Franse dagblad *Le Temps* het gezamenlijke optreden van het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en België tegen Duitsland met de coalitie die honderd jaar eerder, in 1814 dus, tegen Napoleon was gesmeed. Toen had het Verenigd Koninkrijk na de continentale blokkade, de oorlog tegen de 'tiran' Napoleon in België beslist ten voordele van de volkeren waarvan de onafhankelijkheid geschonden was. 'En wie weet zou Waterloo eerstdaags de plaats zijn waar eenzelfde duel plaats zou vinden!', schreef het blad uit Parijs.⁴⁸ De reden voor deze analogie is niet ver te zoeken: er was de omvang van het conflict dat zoveel landen met zich meesleepte, meer dan welke

oorlog ook sinds de napoleontische oorlogen. Maar er was ook – en dat blijkt uit het bericht van *Le Temps* – een conceptie van een oorlog die snel, door de tussenkomst van één land in één veldslag net als een eeuw voordien beslist kon worden.

Dat dit een uiting was van een mentaliteit die nog diep verankerd was in die dagen – hoe kon het ook anders – bewijst een artikel in *De Volksgazet* waar precies dezelfde gedachte naar voren kwam. Duitsland had dus, zo schreef het blad, het grondgebied van drie kleine onzijdige staten – Nederland werd onterecht meegerekend – op een ‘eerloze manier’ geschonden. Maar die daad van de ‘keizerlijke camarilla’ zou een internationaal verbond van kleine volkeren tegen de Duitse barbarij in het leven roepen.⁴⁹ De socialisten zagen in hun wensdromen al een verbond van kleine naties tegen het imperialistisch-kapitalistische Duitsland, daar waar de burgerlijke pers veel meer gedreven werd door een primaire afkeer van Duitsland zelf.⁵⁰ Waar in de voorbijgaande dagen het dagblad nog afkerig gestaan had van al dat ‘overdreven patriottisme’, roemde *De Volksgazet* nu de moedige verdediging van het grondgebied door het Belgische volk.⁵¹ De Duitse ‘gewelddenaars’ hadden het aangedurfd, zo schreef het blad, om de plechtigste internationale overeenkomsten met de voeten te treden.⁵² Ze waren ‘schaamteloos’, ‘meineedig’, ‘laf’ en verdienden ‘geen genade’.⁵³ België streed daarentegen uit nood en zelfverdediging, terwijl de arbeiders uit andere landen op bevel van de militaire klieken een aanvals- en veroveringsoorlog moesten voeren.⁵⁴ De kleine Belgen sloegen de aanvallen van de gewetenloze Duitse beul af, traden zelf offensief op en sloegen de indringer zegevierend terug. Er waren zelfs regimenten die tweemaal terug in het vuur sprongen.⁵⁵ De voor socialisten ‘vervelende strijd’ tussen arbeiders uit verschillende landen, werd dus met een retorisch handigheidje opgelost. België vocht niet uit nationalistische motieven, maar uit loutere zelfverdediging tegen een militaire junta. Ook was er een dosis van gemeente vaderlandslievendheid aanwezig.

Nochtans had *De Volksgazet* het moeilijk met overdreven, euforische zegeberichten in de ‘burgerlijke pers’. Meer dan 95.000 Duitsers rukten op ten zuiden van Luik, zo berichtte het blad op 7 augustus 1914. De reacties van de burgerlijke dagbladen stonden, aldus *De Volksgazet*, gewoonweg niet in verhouding met deze gebeurtenissen. Berichten als ‘twee doden en tien gekwetsten aan Belgische zijde’, ‘Duitse soldaten als ratten neergeschoten’, ‘5000 verslagen Duitsers vluchten naar Maas-tricht’, deden volgens het blad de waarheid geweld aan. Over het ware getal van de Belgische slachtoffers sprak de burgerlijke pers geen woord, terwijl het toch onmogelijk was om in een oorlog met moderne wapens, tienduizenden troepen in slagorde te brengen zonder dat er aan beide zijden (lees: ook de Belgische) hopen lijken vielen. *De Volksgazet* maande aan tot ‘wat meer rechtzinnigheid’: onze onafhankelijkheid zou er heus niet minder moedig om verdedigd worden.⁵⁶ Blijkbaar was de Belgische censor erg mild.

In dezelfde lijn van de kritiek tegen het blad op het overdreven patriottisme, lagen de beschouwingen omtrent de geweldplegingen op Duitse burgers in België. Er was gedurende de eerste oorlogsdagen een ware anti-Duitse hetze uitgebroken

De socialist Emile Vandervelde spreekt als minister de troepen toe tijdens de slag om de IJzer, 1914. (uit: Emile VANDERVELDE, *Souvenirs d'un militant socialiste*, Parijs: Denoël, 1939)

te Antwerpen. Gewelddadige feiten grepen plaats tegenover Duitse handelaars, winkels, cafés, kortom, tegen al wat Duits was. *De Nieuwe Gazet* beperkte, ter vergelijking, de commentaar door te zeggen dat er gelukkig (nog) geen mensenlevens te betreuren waren.⁵⁷ *De Volksgazet* daarentegen noemde de praktijken laf, sprak van een schande, van 'lage rassenhaat' zelfs, en meende dat wie wilde vechten maar naar de grens moest gaan in plaats van hier onschuldige mensen af te ranselen.⁵⁸

De Volksgazet nam intussen wel nog steeds, naar buiten toe tenminste, een (apologetische) socialistische houding aan. De wereld beleefde dagen van bloed en tranen en opgeschroefde haat. Het was treurig om vast te stellen dat – buiten de Internationale – niemand zich tegen de oorlog verzet had: zij die de oorlog konden beletten, wilden niet en zij die de oorlog wilden beletten, konden niet. En na de 'miljoenen-slachting' zouden opnieuw knechtschap, verdrukking en uitbuiting volgen.⁵⁹ Ondertussen had het doctrinaire internationalistische karakter van de BWP een fikse deuk opgelopen. De socialistische voorman Vandervelde was tot minister van Staat benoemd – waarmee hij in één klap de eerste socialistische minister in Europa werd. In het parlement verklaarde hij net voor de naamstemming van de oorlogskredieten (200 miljoen frank) de houding van zijn partij. De partij, zo sprak hij,

wilde het land en de ‘zaak van de democratie’ verdedigen. Hij voegde er nog aan toe dat hij al in 1911 gesteld had dat de BWP als internationale partij een tegenstander van bewapening was. Maar toen al had hij gesteld dat, mocht België overrompeld worden, hij de verdediging van het grondgebied zou eisen.⁶⁰ Wellicht speelde nog een ander motief een rol in de bocht die de socialisten maakten. De Britse historicus James Joll heeft niet onterecht het volgende opgemerkt: *‘Once mobilisation had been declared and men had actually left for the front, any agitation against war could easily be seen as an act of betrayal not of an abstract fatherland but of one’s own party comrades.’*⁶¹

Alsof er niets aan de hand was

Toen de oorlog dus eenmaal uitgebroken was, pacificeerde het nationale Belgische element niet alleen terstond de levensbeschouwelijke en communautaire, maar ook de sociaal-economische twistpunten, al bleef een blad als *De Volksgazet* nog een tijd lang(er) dan andere bladen de boot afhouden. De onwezenlijke gebeurtenissen die Europa in een paar dagen tijd in vuur en vlam gezet hadden, raakten ongetwijfeld een uiterst patriottische snaar bij vele redacteurs, ook omwille van het gangbare – en niet onterechte – idee dat het kleine en vredelievende België een groot onrecht aangedaan was. Op 4 augustus 1914 was een heel scala aan emoties doorlopen. De perceptie ging van een triviaal incident op de Balkan – dat weken als zomers fait divers op de achtergrond verdween – tot een bedreiging voor de Europese vrede en, ten slotte, voor de Belgische neutraliteit. De laatste week van juli werd tussen hoop en wanhoop geweeft. Toen de hoop op vrede, ondanks de gepredikte arbeiderssolidariteit, in ijtempo in rook opgegaan was, beriep men zich op welgemeend patriottisme én op trouw aan de socialistische principes. Een hele paradox, waardoor het begin van de grote ‘volkerenstrijd’ ironisch genoeg het proces van integratie van de BWP in het sociale weefsel van het Belgische parlementaire systeem versneld had.

Net als een revolutie is oorlog een van de gebeurtenissen in de menselijke geschiedenis die de diepst mogelijke sporen in het collectief geheugen beitel. De manier waarop de Eerste Wereldoorlog kwam, moet de tijdgenoten volledig onwezenlijk hebben toegeschenen. Hoewel, voor de socialisten is ‘volledig onverwacht’ misschien te veel gezegd. Zo schreef *Vooruit* reeds op 25 maart 1890: ‘Het Franse revanchisme, met name de wil om Elzas-Lotharingen te heroveren in het westen, de conflicterende Oostenrijks-Russische expansiedrang in het oosten, het feit dat legers voortdurend vermeerderd en vergroot worden. Wat zou er gebeuren wanneer Europa onder de wapens geroepen wordt? De Frans-Duitse oorlog was slechts kinderspel bij wat komen gaat! Men ijst bij de gedachte aan een Europese mensenslachting. Wie zou er, bovendien, nu nog durven voorspellen dat een algemene Europese oorlog niet langer dan een jaar gaat duren?’⁶² Qua voorspellende waarde kon dat tellen.

Het grootste verschil tussen een blad als *De Volksgazet* enerzijds en *De Nieuwe Gazet* of *La Métropole* anderzijds was dat het socialistische orgaan haast alle feiten ophing aan de antikapitalistische ideologie. Meer dan de andere twee bladen werden de gebeurtenissen in het socialistische blad gebruikt om de internationalistische analyse te onderbouwen. Daardoor kreeg het uitbreken van de oorlog in het blad een bijna logisch karakter. Immers, het kapitalisme dat verantwoordelijk gesteld werd voor de wapenwedloop, heette gesteund of ten minste gedoogd te worden door het 'klerikalisme'. De geschiedenis van staten werd gedomineerd door de meedogenloze dynamiek van het kapitalisme, de machthebbers opereerden binnen die context en lieten zich daarom enkel leiden door het nationale belang (lees: door de belangen van het grootkapitaal). De socialisten viel niets te verwijten, de burgerij en de kerk daarentegen alles, ook in eigen land. In de twee andere bladen daarentegen speelde de opiniërende dimensie ook een rol, maar was ideologische propaganda veel minder aanwezig. Het regeringsgezinde *La Métropole* drukte uiteraard het meeste op de wijsheid van de regering en de oproepen om het vaderland te verdedigen. Toch waren tot de laatste dagen van juli een aantal openlijke conflicten tussen beide bladen (onder andere over de algemene dienstplicht) niet van de lucht. Wat elk blad nu gemeenschappelijk had, was dat nergens de oorlog opgehemeld of verheerlijkt werd. In België zag de pers met lede ogen toe hoe onze neutraliteit te grabbel gegooid zou worden.

Wat ook niet uit het oog mag verloren worden, is dat in een tijd van crisis opiniërende commentaren vaak een weerspiegeling werden van angsten en frustraties die men niet openlijk uitte. Als *De Volksgazet* herhaaldelijk het bastion van de Socialistische Internationale bleef ophemelen, dan was dit ook een vlucht uit de realiteit. Het lijkt wel alsof het blad meende dat het door zijn berichtgeving de oorlog kon afwenden. In plaats van over de situatie te berichten, vulde *De Volksgazet* vaak kolommen over antimilitarisme. Dat antimilitarisme was voor de socialisten belangrijk, maar werd ook gebruikt als 'bliksemafleider'. In zekere zin was dit een vorm van irrationaliteit: de waarheid werd niet (volledig) onder ogen gezien, wel werd de eigen doctrine systematisch opgehemeld. Een toespraak op een socialistische meeting kon zo in het blad even belangrijk als of belangrijker dan diplomatieke ontwikkelingen of krijgsverrichtingen worden. Deze houding stond bepaald niet op zich. Zo had *De Nieuwe Gazet* nog op 1 augustus geschreven dat België net als tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870 gespaard zou blijven, terwijl het enkele dagen tevoren gesuggereerd had dat bij een treffen tussen Duitsland en Frankrijk 'wij, arme, vreedzame Belgskens' de dag erna in de oorlog zouden betrokken worden.⁶⁴ Op minder dan 48 uur voor de Duitse inval in Luxemburg ging hetzelfde blad in op de vraag van lezers of door de Oostenrijks-Servische oorlog de reis van *De Nieuwe Gazet* naar Zwitserland en Italië niet in het gedrang kwam. Het antwoord was verbluffend: 'Wij gaan dus door met de voorbereiding van onze reis, precies alsof er niets gebeurd zou zijn.'⁶⁴

Socialistisch voorman Louis de Brouckère als soldaat in '14-'18 (uiterst rechts)
(uit: Marcel LIEBMAN, *Les socialistes belges, 1914-1918: Le POB face à la guerre*,
Brussel: Vie Ouvrière, 1986)

Wat *La Métropole* schreef, leek bijwijlen eveneens volledig buiten de realiteit te staan. Neem nu de beschouwingen van dat blad over de Russische anti-Oostenrijkse manifestaties eind juli. Die waren, zo schreef het blad, helemaal niet pro-Servisch of anti-Oostenrijks. Ze gebeurden gewoon omdat het volk zich achter de vredelievende politiek van de Russische regering schaarde (!).⁶⁵ In het editoriaal van 1 augustus 1914 kon men er bovendien lezen dat van alle grootmachten Duitsland het meeste de vrede wenste. De pogingen tot bemiddeling waren wel afgesprongen. En dan? Het zou inderdaad beter zijn om onderhandelingen van kabinet tot kabinet te voeren.⁶⁶ Alsof er op dat moment nog onderhandeld werd. En wat een aanval op België betrof: welke invaller zou nu zo gek zijn om door België te trekken?⁶⁷ Kortom, wat de dagbladen in deze periode schreven, was niet alleen ingegeven door ideologische, maar zeer zeker ook door emotionele motieven. Wanneer men *De Volksgazet* leest, moet men stellen dat – ondanks alle retoriek over een nakende revolutie in Rusland, over de onverwoestbare vredesmacht van het socialisme en de vergelijkingen van het socialisme met het christendom – zij zeker niet méér dan bladen van een andere strekking door een zekere irrationaliteit geleid werd.

Vaderland of vaderlanden

Behalve het verschil in toon tussen *Vooruit* en *De Volksgazet*, heeft de historicus Maarten Van Ginderachter gewezen op een ander divergentiepunt.

In *Het rode vaderland* (2005) betoogde hij dat de Vlaamse socialisten (*Vooruit*) zich primair met de 'Vlaamse etnie', en dus veel minder met de 'Belgische belangen' identificeerden, terwijl de Franstalige socialisten uit Brussel (*Le Peuple*) en de Borinage (*L'Avenir du Borinage*), kritiekloos het Belgische vaderland zouden verdedigen.⁶⁸ Van Ginderachter beziet dit in een continuüm van vijf jaar (1909-1914) waarin de 'communaux' aanvaringen' binnen de BWP 'nauwelijks nog te tellen waren'.⁶⁹ Een bewijs hiervan meent hij onder andere te zien in de verschillende reacties op de anti-Duitse hetze in Gent, waarbij Duitse handelszaken kort en klein geslagen werden. Zo was er de heftige reactie van *Vooruit*, terwijl de Franstalige bladen, omwille van hun uiterst patriottistische houding, geen kritiek gaven op deze xenofobe acties. Wellicht moet dit genuanceerd worden. In ons onderzoek bekeken we drie Antwerpse dagbladen en geen énkél ervan gaf kritiek op de anti-Duitse acties in Gent. Wel veroordeelden ze unaniem de xenofobe acties in Antwerpen. Volgens *La Métropole* bijvoorbeeld waren de eerste anti-Duitse betogingen nog te begrijpen door het patriottisme dat in alle lagen van de bevolking losgekomen was, maar het moest niet blijven duren. Als de Duitsers zich als 'wilden' gedroegen door ons land binnen te vallen, was dat nog geen reden voor ons om ons als hen te gedragen.⁷⁰ Hier blijkt dus dat de bespreking van stedelijke onrust onder lokaal nieuws viel en dat de anti-Duitse aversie ook in Franstalige katholieke kringen, en zelfs in regeringskringen, veroordeeld werd. *La Métropole* was overigens het meest patriottische blad van de drie die we onderzochten. Wat de Borinage betreft: daar woonden niet veel Duitsers. Net zomin als een Antwerps blad zich geroepen voelde om de toestanden in Gent aan de kaak te stellen, had een Boreins blad nood aan een tirade tegen anti-Duitse sentimenten in Antwerpen of in Gent. Kortom: de houding van de dagbladen werd ook bepaald door de streek of stad waar ze verschenen.

Was er nu minder patriottisme in de Vlaamse socialistische pers, nog een ander argument van Van Ginderachter? Wat de Gentse *Vooruit* betreft, hebben we duidelijk vastgesteld dat dit blad lange tijd doctrinair-marxistisch bleef: België was als 'paaps' land medeverantwoordelijk voor de oorlog. Maar zoals Van Ginderachter zelf zegt, vanaf 10 augustus begon ook hier het Belgisch-patriottische element door te wegen. Zo kopte het blad op 14 augustus: 'België boven!' Zeker, er waren een pak patriottische berichten in *Le Peuple*, maar die waren er óók in *De Volksgazet*.⁷¹ *Le Peuple* hekelde, dixit Van Ginderachter, de Duitse barbaren, *Vooruit* niet. Nochtans had ook *De Volksgazet* het woord 'barbaren' in de mond genomen.⁷² Tegenover het *jusqu'au boutisme* ('de plicht tot de laatste snik doen', schreef de socialistische federatie van de Borinage op 6 augustus in haar oorlogsmanifest), zo betoogt hij, stonden de Vlaamse kameraden. Op basis van ons onderzoek in *De Volksgazet* durven wij dat toch nuanceren. In Antwerpen hadden de Vlaamse kameraden (*De*

Volksgazet) het over de Belgen die zegevierend tegen de Duitse beul optraden, met regimenten die meermaals terug in het vuur sprongen.⁷³ Zeker, er bestonden verschillen in de mate van patriottisme van dagblad tot dagblad, maar die verschillen waren er ook tussen de Gentse en de Antwerpse sectie van de socialistenv.⁷⁴

Een andere, niet oninteressante vraag duikt hierbij op. Als de socialistenv België bekritiseerden, vielen ze dan niet eerder het 'burgerlijke' België aan, in plaats van België als natiev? Overigens kan men zich, meer algemeen, afvragen of een sterkere identificatie met de Vlaamse etnie – gegeven dat die er was – inhield dat het Belgische nationaal gevoel ontkend werd. De auteur suggereert dit wel, maar is dit geen hineinterpretierung? Aanvullende, nationale identiteiten kunnen elkaar immers ook versterken en hoeven niet noodzakelijk uitsluitend te werken. Een antinomie tussen Vlaanderen en België heeft trouwens voor de Eerste Wereldoorlog amper of nooit bestaan.⁷⁵

Revolutionair in theorie, reformistisch in de praktijk

Voor de historicus is het vaak moeilijker ergens te stoppen dan aan iets te beginnen. Toch eindigt ons verhaal hier bij een enigszins paradoxale vaststelling, te weten dat uitgerekend de Belgische socialistenv – die, naast de Russische, de enigen waren die overgingen tot het gebruik van de algemene staking – de eerste socialistische minister van Europa leverden in 1914.⁷⁶ Eigenlijk was dit niet zo tegenstrijdig: de socialistenv waren 'revolutionaire reformisten'.⁷⁷ Ze predikten de revolutie in de praktijk, maar verwezenlijkten hun eisen in het parlement. In dat kader kunnen we de fraseologie van *De Volksgazet* beter begrijpen. Zeker, ze was nog radicaal, maar er was ook een zekere toenadering met het burgerlijke België. We verwijzen hiervoor naar enkele stellingnames van het blad: de toenadering tot de katholieken en de monarchie, het afkeuren van moorden op autocratische gezagsfiguren, de positieve houding tegenover de Oostenrijkse keizer en de verdediging van het burgerlijke België vanaf begin augustus. Wellicht was deze ideologische verschuiving in Antwerpen duidelijker dan in Gent (zie de uithalen van *Vooruit* naar het 'paapse België' op 4 augustus 1914). De socialistenv waren dus in theorie revolutionair, maar in de praktijk reformistisch. De hele evolutie leidde uiteindelijk tot het 'afleggen van het revolutionaire imago' van de BWP door een stemming van de oorlogskredieten.⁷⁸

1 Het onderzoek naar de socialistische krant *De Volksgazet* kadert in een bredere doctoraatsstudie – die dit jaar van de persen rolt – naar de perceptie van Centraal-Europa in de Belgische pers. Hierin wordt ook de interactie tussen België en Duitsland (1890-1914) onderzocht. In het laatste hoofdstuk van het proefschrift wordt ingegaan op de visie van drie Antwerpse dagbladen op de

dramatische gebeurtenissen in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog; In ons proefschrift hebben we ook gebruik gemaakt van R. DE VLEESHOUWER, *Les Belges et le danger de la guerre (1910-1914)*, Leuven: CIHC, 1958. De Vleeshouwer wilde, zoals hij in de inleiding van zijn boek aangaf, aanvankelijk een studie maken over de Belgische reacties op de Julicrisis. Dat deel

- bleef bewaard, maar het merendeel van zijn studie richtte zich op de Belgen en het oorlogsgevaar in een periode (1910-1914) waarin de internationale crises elkaar snel opvolgden. Vermeldenswaardig is ook het hoofdstuk *L'entrée en guerre et le sommet du sentiment national* in Jean STENGERS & Éliane GUBIN, *Le grand siècle de la nationalité belge*, Brussel: Éditions Racine, 2002.
- 2 Voor de *petite histoire*: de kogels die de geschiedenis veranderden en het neutrale België tot slagveld van Europa maakten werden – oh ironie! – afgevuurd uit een Belgisch FN-pistool. De verklaring van de lijfarts wordt geciteerd in de VPRO-documentairereeks *In Europa*, aflevering 3: 1914 - Wenen & Sarajevo.
 - 3 Respectievelijk in 1892 en 1907.
 - 4 H.P. WILMOTT, *De Eerste Wereldoorlog*, Tiel/Utrecht: Lannoo/Spectrum, 2004, p. 26 e.v.; Luc DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, KMS, onuitgegeven cursus, 2002, p. 3.
 - 5 De aartshertog en de aartshertogin van Oostenrijk te Sarajevo vermoord; Omstandig verhaal van de aanslag; De plegers der aanslagen; De gemoedstoestand te Wenen. In: *De Nieuwe Gazet*, 29-30/06/1914, p. 1; De troonopvolger Frans-Ferdinand van Oostenrijk en prinses Sophie vermoord; De droefheid van de Keizer; De verklaringen van de moordenaars. In: *De Volksgazet*, 30/06/1914, p. 1; Servische samenzwering. In: *De Volksgazet*, 01/07/1914, p. 1; Een Servische samenzwering – er bestond een complot. In: *De Volksgazet*, 02/07/1914, p. 1; Op 29 juni maakte *La Métropole* gewag van een complot voorbereid door Bosniërs die protesteerden tegen de annexatie van Bosnië-Herzegovina in 1908. Later zwenkte de krant naar een verhaal waarbij de schuld bij Servië en het panslavisme leek te liggen. Zie: *Un crime nationaliste?* In: *La Métropole*, 29/06/1914, p. 1.
 - 6 Alan John Percivale TAYLOR, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Londen: Hamish Hamilton, 1941.
 - 7 Winston Churchill gaf trouwens eerder al aan dat het de schuld van de geallieerden was dat de Habsburgers verdreven waren en hij betreunde het: 'Deze oorlog [Churchill heeft het over de Tweede Wereldoorlog] zou nooit zijn uitgebroken als wij niet op Amerikaanse en progressieve aandrang de Habsburgers uit Oostenrijk-Hongarije en de Hohenzollerns uit Duitsland hadden verdreven. Door deze hiaten te veroorzaken hebben wij het Hitleriaanse monster de kans gegeven op de lege tronen te kruipen.' Uit een brief aan het Foreign Office, 8 april 1945, geciteerd in: Winston Spencer CHURCHILL, *Memoires over de Tweede Wereldoorlog, deel 10. Triomf en Tragedie. Het IJzeren Gordijn*, Amsterdam/Brussel: Elsevier, 1954, p. 406.
 - 8 De nieuwe troonopvolger. In: *De Volksgazet*, 30/06/1914, p. 1.
 - 9 Het daghet in hen Oosten (VI). In: *Vooruit*, 27/11/1905, p. 1.
 - 10 De troonopvolging; Familiedrama in het Habsburgse Huis. In: *De Nieuwe Gazet*, 01/07/1914, p. 1.
 - 11 Rond een moord. In: *De Volksgazet*, 01/07/1914, p. 1.
 - 12 De moord van Sarajevo. In: *De Volksgazet*, 01/07/1914, p. 1; Zie ook: Lastertaal der burgerpers. In: *De Volksgazet*, 02/07/1914, p. 1.
 - 13 Voor een goed voorbeeld zie het artikel: Vorst Sergej afgemaakt – Een bom onder zijn rijtuig; Geweld tegen geweld – Bloed eist bloed. In: *Vooruit*, 19/02/1905, p. 2.
 - 14 Graaf Berchtold aan Baron Giesl te Belgrado, Wenen, 22 juni 1914, opgenomen als nr. 7 in *Oostenrijksch-Hongaarsch Roodboek. Diplomatieke documenten omtrent de voorgeschiedenis van den oorlog van 1914*, 's Gravenhage, 1915, p. 18-23. Andere eisen waren: alle officieren en ambtenaren die zich schuldig gemaakt hadden aan anti-Oostenrijkse agitatie uit het leger verwijderen, de wapensmokkel aan banden leggen, anti-Oostenrijkse Servische staatsambtenaren arresteren en straffen, degenen die aan het complot van 28 juni deelnamen gerechtelijk vervolgen en Oostenrijkse ambtenaren aan het onderzoek mee laten werken. Servië kreeg tot zaterdagmiddag de tijd om al deze eisen in te willigen.
 - 15 Fritz FISCHER, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*, Düsseldorf: Droste, 1961, p. 72-82; Voor het Servisch antwoord op de Oostenrijkse nota, zie: *De Zaakgelastigde in Servië aan de [Russische] Minister van Buitenlandse Zaken*, (telegram), Belgrado, 25/07/1914, opgenomen als nr. 13 in *De oorsprong van den oorlog. Verzameling van diplomatieke stukken. Getrouwe en onverkort vertaling van het Russische Oranjeboek*, 's Gravenhage, 1914, p. 14-20.
 - 16 Zie bv.: Het proces tegen Mevr. Caillaux. In: *De Volksgazet*, 22/07/1914, p. 1 en 23/07/1914, p. 1 (telkens twee kolommen over de lengte van één pagina); Mevrouw

- Caillaux voor 't Assisenhof. In: *De Nieuwe Gazet*, 22/07/1914, p. 1; Mevr. Caillaux op de bank der beschuldigten. In: *De Nieuwe Gazet*, 23/07/1914, p. 1 (ook hier telkens twee kolommen over de lengte van een pagina); Le Procès Caillaux. In: *La Métropole*, 22/7/1914, p. 2, 23/07/1914, p. 1 en 24/07/1914, p. 1 (ook in het katholieke orgaan telkens twee kolommen over de lengte van een pagina).
- 17 Neutraal Moresnet was een dwergstaat die bestond van 1816 tot 1920 aan de grens met België, Nederland en Duitsland. Na WO I werd het gebied door België ingelijfd.
 - 18 Zie o.a.: De tramstaking in Den Haag. In: *De Volksgazet*, 22/07/1914, p. 2; Arbeiderswereld. In: *De Volksgazet*, 22/07/1914, p. 2 en 24 juli 1914, p. 2.; Voor en tegen de Home Rule. In: *De Volksgazet*, 22/07/1914, p. 2; Honderdjarig bestaan van het grondgebied Moresnet. In: *De Volksgazet*, 22/07/1914, p. 2; Gevecht tussen burgers en soldaten in Elzas-Lotharingen. In: *De Volksgazet*, 22/07/1914, p. 2.
 - 19 De spanning tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië. In: *De Volksgazet*, 24/07/1914, p. 1; De spanning tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië; De inhoud van de nota. In: *De Volksgazet*, 25/07/1914, p. 2. Er werd bijvoorbeeld enkel vermeld dat de Servische regering de terroristische propaganda de kop moest indrukken, de andere eisen aan Servië werden niet afgedrukt.
 - 20 Nog steeds onzekerheid. In: *De Nieuwe Gazet*, 31/07/1914, p. 1.
 - 21 De oorlog. In: *De Volksgazet*, 28/07/1914, p. 1.; Zie ook: Dreigende oorlog tussen Oostenrijk en Servië. In: *De Volksgazet*, 28/07/1914, p. 1-2.
 - 22 Het socialisme en de oorlog. In: *De Volksgazet*, 31/07/1914, p. 1.
 - 23 Links en Rechts. In: *De Volksgazet*, 29/07/1914, p. 1.
 - 24 Naar de slachtbank. In: *De Volksgazet*, 30/07/1914, p. 1.
 - 25 Naar de slachtbank. In: *De Volksgazet*, 30/07/1914, p. 1.
 - 26 Naar de slachtbank. In: *De Volksgazet*, 30/07/1914, p. 1.
 - 27 De internationale tegen de oorlog. In: *De Volksgazet*, 30/07/1914, p. 1-2.
 - 28 Twee gedachten van Jan den Boer. In: *De Volksgazet*, 31/07/1914, p. 2.
 - 29 De wapens neer! In: *De Volksgazet*, 31/07/1914, p. 3.
 - 30 De internationale tegen de oorlog. In: *De Volksgazet*, 30/07/1914, p. 1-2.
 - 31 De arbeiders willen vrede! In: *De Volksgazet*, 31/07/1914, p. 1-2.
 - 32 De oorlog. In: *De Volksgazet*, 28/07/1914, p. 1.
 - 33 Fritz FISCHER, *Griff nach der Weltmacht [...]*; Over het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de causaliteit zijn, we zegden het al, letterlijk bibliotheken volgeschreven. Interessant om weten is dat de keizer in de jaren 1930 aan een bezoeker in Doorn zei dat de oorlog met hem 'aan de haal gegaan was' (daarmee de macht van het moment en van de generale staven benadrukend). Zie: James JOLL, 1914: The Unspoken Assumptions. In: Holger H. HERWIG, *The Outbreak of World War I: Causes and Responsibilities*, Lexington (Mass.): D.C. Heath and Co., 1991, p. 1, 19; D.C.B. LIEVEN, Russia Accepts a General War, In: Holger H. HERWIG, *The Outbreak [...]*, p. 85; Holger H. HERWIG, *The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, Londen: Arnold, 1997, p. 26-27, 30; Richard F. HAMILTON & Holger H. HERWIG (red.), *The Origins of World War One*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 516; In dit opzicht is ook het prachtige artikel *July 1914: Thirty Years After* van Bernadotte E. Schmitt interessant. Het stuk werd enkele maanden na de landing van de geallieerden in Normandië (juni 1944) gepubliceerd en is nog steeds een uitstekende en exhaustieve synthese. Zie: Bernadotte E. SCHMITT, *July 1914: Thirty Years After*. In: *The Journal Of Modern History*, 16(1944)3; Over de rol van het Verenigd Koninkrijk, zie: Harry F. YOUNG, *The Misunderstanding of August 1, 1914*. In: *The Journal of Modern History*, 48(1976)4, p. 649-665, evenals J. Paul HARRIS, Great Britain. In: Richard F. HAMILTON & Holger H. HERWIG (red.), *The Origins [...]*, p. 284 e.v.
 - 34 2 augustus was een zondag, 3 augustus een maandag, het blad was een laatste maal verschenen op zaterdag en zou pas op dinsdag 4 augustus opnieuw verschijnen.
 - 35 Terence Zuber geeft een uitstekend, erudiet en zeer exhaustief overzicht van de Pruisisch-Duitse oorlogsvorbereidingen, waarbij hij vaak gebruikmaakt van nieuwe bronnen (met *Kriegsspiele* vanaf 1885) van 1859 tot 1890, in: Terence ZUBER, *Inventing the Schlieffen Plan. German War Planning 1871-1914*, Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 52-134. Voor België, zie: Luc DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog [...]*, p. 8-9 en Michel DUMOULIN, Het ontluiken van de twintigste eeuw (1905-1918). In: Michel

- DUMOULIN, Emmanuel GERARD, Mark VAN DEN WIJNGAERT, Vincent DUJARDIN (red.), *Nieuwe Geschiedenis van België. II. 1905-1950*, Tielt: Lannoo, 2006, p. 765-769, 780-781.
- 36 Hetgeen trouwens niet waar was, *La Métropole* schreef in die periode net dat alles behalve oorlog een oplossing was.
 - 37 Onze soldaten, Leve de oorlog? In: *De Volksgazet*, 01/08/1914, p. 1.
 - 38 De Oostenrijks-Servische oorlog; Grote protestbetoging te Antwerpen. In: *De Volksgazet*, 01/08/1914, p. 1.
 - 39 'Weg met de oorlog schreeuwen,' zo schreef het katholieke *La Métropole*, 'dat was allemaal mooi, maar wanneer de oorlog dreigde, moest men zich voorbereiden. Europa was een kolkende vulkaan en gewelddadige betogingen tegen de op til zijnde oorlog getuigden gewoonweg van naïviteit. Bovendien was het werkelijk een gevaarlijke dwaasheid om mensen tegen elkaar op te zetten. Slechts patriotisme was op zijn plaats. Was er tussen onze soldaten dan niet zowel een aanwezigheid van de burgerij als van proletariërs? Als de oorlog uitbrak, moesten we het aanzicht geven van een plichtsbewust volk dat het waard was om gerespecteerd te worden.' Zie: *A bas la guerre*. In: *La Métropole*, 01/08/1914, p. 1; *Pas de haine de classes*. In: *La Métropole*, 03/08/1914, p. 1.
 - 40 Revolutie in Russisch-Polen. In: *De Volksgazet*, 01/08/1914, p. 1.
 - 41 De keerzijde der medaille. In: *De Volksgazet*, 01/08/1914, p. 2.
 - 42 Hoe de Duitse gezant het ultimatum aan België uitlegt. In: *De Volksgazet*, 04/08/1914, p. 2.
 - 43 Socialistisch maandagpraatje; Gevloekt! In: *De Volksgazet*, 04/08/1914, p. 1.
 - 44 Manifest van de Landelijke Raad der Belgische Werkliedenpartij. In: *De Volksgazet*, 04/08/1914, p. 1.
 - 45 Om te overdenken. In: *Vooruit*, 04/08/1914, p. 2.
 - 46 't Is de Oorlog; Waarom Duitsland de oorlog verklaarde aan Rusland. In: *Vooruit*, 04/08/1914, p. 2.
 - 47 Behalve in Servië.
 - 48 Bulletin du jour-cent ans après. In: *Le Temps*, 06/08/1914, p. 1.
 - 49 Naar de revanche? In: *De Volksgazet*, 06/08/1914, p. 1.
 - 50 Zoals *La Métropole* het verwoordde: 'Prions Dieu pour la dislocation de l'Allemagne!' Zie: *La coalition européenne contre l'Allemagne*. In: *La Métropole*, 06/08/1914, p. 2.
 - 51 De slachting is begonnen. In: *De Volksgazet*, 06/08/1914, p. 1.
 - 52 De Duitsers voor Luik. In: *De Volksgazet*, 06/08/1914, p. 1.
 - 53 Vandalenwerk. In: *De Volksgazet*, 07/08/1914, p. 2.
 - 54 Machteloosheid. In: *De Volksgazet*, 07/08/1914, p. 1.
 - 55 En ze zullen niet doorgaan! In: *De Volksgazet*, 08/08/1914, p. 2.
 - 56 De heldhaftige verdediging van ons grondgebied rond Luik. In: *De Volksgazet*, 07/08/1914, p. 1.
 - 57 De gebeurtenissen van gisteren. In: *De Nieuwe Gazet*, 06/08/1914, p. 1; In de stad. In: *De Nieuwe Gazet*, 06/08/1914, p. 2.
 - 58 Geen rassenhaat. In: *De Volksgazet*, 06/08/1914, p. 1; Vandalenwerk. In: *De Volksgazet*, 07/08/1914, p. 2.
 - 59 Machteloosheid. In: *De Volksgazet*, 07/08/1914, p. 1.
 - 60 Zitting van de Senaat. In: *De Volksgazet*, 06/08/1914, p. 2; De algemene dienstplicht was in 1913 ingevoerd. De katholieken waren hier niet bepaald voor gewonnen – in de aanloop naar de verkiezingen van mei 1912 hadden ze de liberalen als 'militaristen' afgeschilderd. In een Kamerzitting – achter gesloten deuren gevoerd – in februari 1913 maakte de regeringspartij echter een bocht. De Brocqueville schetste de internationale situatie: het Duitse leger was numeriek sterker dan het Franse en in geval van een conflict dreigde ons land door de troepen van het Rijk overlopen te worden. Door de verslechterende internationale toestand, de toestemming van de kerk en de druk van de koning schaarden de conservatieve katholieken zich achter het voorstel. De liberalen stemden deels tegen, de socialisten ook, maar het voorstel werd niettemin goedgekeurd. Wel hadden de socialisten toen al te kennen gegeven dat België, in geval van een invasie, verdedigd moest worden. Men moet hierbij opmerken dat dit alles in Berlijn niet bepaald indruk maakte. Men was er daar immers stellig van overtuigd dat België, noch Nederland noemenswaardige tegenstand zouden bieden in geval van een Duitse doortocht. Zie: Rik COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek (1830-1990)*, Leuven: Van Halewyck, 1998, p. 190-196.
 - 61 James JOLL, *The Mood of 1914*. In: Holger H. HERWIG, *The Outbreak [...]*, p. 15.

- 62 De toekomstige oorlog. In: *Vooruit*, 25/03/1890, p. 1.
- 63 Hoe zou Duitsland Frankrijk aanvallen? In: *De Nieuwe Gazet*, 30/07/1914, p. 1.; 't Wordt oorlog. In: *De Nieuwe Gazet*, 03/08/1914, p. 1.
- 64 De Nieuwe Gazet naar Zwitserland en Italië. In: *De Nieuwe Gazet*, 31/08/1914, p. 1.
- 65 Zie bv.: Vers l'apaisement de la tension russo-allemande. In: *La Métropole*, 29/07/1914, p. 3; L'attitude du gouvernement russe. In: *La Métropole*, 29/07/1914, p. 3; Un arrangement est toujours possible; Une nouvelle attitude?; Une solution du conflit. In: *La Métropole*, 30/07/1914, p. 1; En Angleterre. In: *La Métropole*, 30/07/1914, p. 2.
- 66 L'actualité – Encore un jour. In: *La Métropole*, 01/08/1914, p. 1.
- 67 Sommes-nous à l'abri de l'invasion? In: *La Métropole*, 01/08/1914, p. 1.
- 68 Waarbij hun primaire identificatie zou liggen.
- 69 Maarten VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tielt/Gent: Lannoo/Amsab-ISG, 2005, p. 355-359. De auteur borduurt hier deels voort op de stelling van politicologe Claeys-Van Haegendoren. Zie: Mieke CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *25 jaar Belgisch Socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1967, p. 55.
- 70 Assez! In: *La Métropole*, 06/08/1914, p. 2.
- 71 Hij heeft dit blad dan ook niet onderzocht.
- 72 Naar de revanche? In: *De Volksgazet*, 06/08/1914, p. 1.
- 73 En ze zullen niet doorgaan! In: *De Volksgazet*, 08/08/1914, p. 2.
- 74 Maarten VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland [...]*, p. 359-363.
- 75 Pas in de Eerste Wereldoorlog (door *Flamenpolitik* en activisme) ontstond die antinomie. 'Het activisme spleet ons veel dieper dan nu nog begrijpelijk voorkomt ... Het koos tussen Vlaanderen en België, twee vaderlanden, voor ons tot dan toe identiek, en die plots tot onze verstomming onverzoenlijke vijanden waren', zei Gerard Walschap in zijn mémoires. Geciteerd in: Lode WILS, *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Antwerpen: Garant, 2005, p. 202; We verwijzen hiervoor ook naar de onderzoeksresultaten uit ons werk die, in de lijn van Lode Wils' *Flamenpolitik en activisme* (Leuven, 1974) het ontstaan van de dichotomie Vlaanderen versus België bekijken binnen het kader van de *allduitse* druk vanaf 1890. Wel waren er hier en daar flaminganten die vóór de Eerste Wereldoorlog al te kennen gegeven hadden dat ze om België niets gaven en was er in Gent in 1914 het blad *De Bestuurlijke Scheiding* (met enkele redacties) opgericht. Zie bv.: Lode WILS, *Flamenpolitik en activisme*, Leuven: Davidsfonds, p. 254. Het ging echter om een marginale stroming. Zie: Mark DEWEERDT, *Federalisme*. In: Ludo SIMONS e.a., *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Lannoo, 1998, p. 1115-1116.
- 76 Gita DENECKERE, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918*, Antwerpen/Gent: Hadewijch/AMSAB, 1997, p. 7, 269. De Belgen pasten het instrument toe in 1886, 1893, 1899, 1902 en 1913. De Russen in 1905 (en 1917).
- 77 Het reformisme stelde dat de arbeiderseisen best binnen het raamwerk van het kapitalisme voltrokken werden. Die beginstelling maakte eisen als het algemeen stemrecht aanvaardbaar. Zie: Gita DENECKERE, *Nieuwe geschiedenis van België, 1878-1905*. In: Els WITTE, Eliane GUBIN, Pierre NANDRIN, Gita DENECKERE, *Nieuwe geschiedenis van België, I, 1830-1905*, Tielt: Lannoo, 2005, p. 515; De socialistische revolutie zou door het parlement uitgevoerd worden. Uiteraard verwierpen orthodoxe marxisten overal met klem zulke onorthodoxe ideeën, maar toch won de stroming aan invloed. Zie: Louis VOS e.a., *Het wortelstelsel van het kapitalisme*, Tilburg, onuitgegeven cursus, 1972, p. 228-231; Leo Michiels noemt het reformisme de grondstroom van de arbeidersbeweging in de hoogontwikkelde Europese kapitalistische landen met parlementair-democratische instellingen'. Zie de inleiding van: André MOMMEN, *De Belgische Werkliedenpartij. Ontstaan en ontwikkeling van het reformistisch socialisme (1880-1914)*, Gent: Masereelfonds, 1980. Het reformisme vloeit voort uit het revisionisme. De meest prominente vertegenwoordiger van deze stroming, Bernstein, vertrok vanuit de praktijk en concludeerde dat bepaalde punten uit het marxisme niet overeenstemden met de werkelijkheid.
- 78 Louis Vos noemt de stemming van de oorlogskredieten het naarbuiten toe afleggen van het revolutionair imago van de BWP in 1914. Zie: Louis VOS e.a., *Het wortelstelsel [...]*, p. 254.

voor 't Algemeen Stemrecht, op den buiten goed te verspreiden, 0,30. — Zou het wel waar zijn dat de bond De Vrede weigert zijne zieke leden te betalen, 0,10. — Mad. uit den Kleinen Kouter, 0,25. — Eene onderwijzeres, 0,20. — Dat er bij kromme Karel eene vijs losstaat, 0,10. — In plaats van eenen zetel op het stadhuis, is zijne plaats al besproken in het zothuis, 0,10. — Hij is vrijdenker en jesuïet, welzegger voor de dwazen en dommerik voor de wijzen, 0,10. — Groot gebracht met het geld gewonnen op ongeleerd werkvolk daardoor zijnen haat, tegen al die met geene beurs aan den hals geboren worden, 0,10. — 't Is door zijne kazakkeerderij dat hij van het ministerie

Bart De Sutter,
doctoraatsbursaal,
departement Geschiedenis,
Universiteit Antwerpen

Humor 'from below' aan het einde van de 19e eeuw. Socialisten en de 'Strijdpennning' in 'Vooruit'

Negentiende-eeuwse arbeiders associëren we niet gauw met humor. Veel reden tot lachen hadden ze niet, laat staan dat hun grappen en grollen bewaard zijn gebleven. Historisch onderzoek over humor bij de socialistische basis lijkt dan nutteloos en onhaalbaar. Niettemin heeft de geschiedschrijving 'from below' de aanpak van deze moeilijkheden tot haar roeping gemaakt en probeert ze het arbeidersverhaal van Jan Modaal in al zijn facetten te belichten. Met behulp van de rubriek 'Strijdpennning' in het socialistische dagblad 'Vooruit' komt deze bijdrage tegemoet aan dit voornemen door aan te tonen dat verbale humor een belangrijk element in het arbeidersleven was. Concreet focussen we op humoristische uitlatingen van Gentse socialistische militanten over anarchisten en de christelijke arbeidersbeweging.

'Dat er bij kromme Karel eene vijs losstaat, 0,10; In plaats van eenen zetel op het stadhuis, is zijne plaats al besproken in het zothuis, 0,10'.¹

'Vrienden, wat zoudt gij zeggen van dat blauw dompersbaasken die zijne kinders naar de broerkesscholen zendt om te krijgen, wij zullen hem eens een concert moeten geven van blikken buizen, 0,10'.²

'Ik ben tevreden het Zweepken te hebben ontvangen, 0,16 Ik lees het op 't gemakhuisje, 0,10 En breng het dan naar zijne bestemming, 0,10'.³

Deze spottende woorden zijn geschreven door Gentse arbeiders rond het einde van de 19e eeuw en waren gericht tegen het establishment en ideologische tegenstanders. 'Kromme Karel' was Charles de Hemptinne (1886-1905), een telg van de familie de Hemptinne die in Gent verschillende textielfabrieken bezat en – volgens deze

Charles de Hemptinne, alias 'kromme Karel', in de *Strijdpennning* (Vooruit, 14/02/1890)
(Foto KADOC, Leuven)

ongeremde mening – niet geschikt was voor de stadspolitiek. Het ‘blauw dompersbaasken’, een (nu onbekende) liberale vrijdenker uit de burgerij, werd met een charivari bedreigd omdat hij de idealen van de verlichting tegenwerkte (dompen) door zijn kinderen naar een katholieke school te sturen. Het blad van de katholieke arbeidersbeweging, *Het Zweepken*, werd, zoals het een ‘goede’ socialist betaamde, gebruikt als toiletpapier.

Zulke spontane mededelingen van 19e-eeuwse arbeiders krijgen we in historische werken niet vaak te lezen. De historiografie wordt nog altijd gedomineerd door een politiek-institutionele *top-down*-benadering van de geschiedenis, die weinig belangstelling heeft voor de dagelijkse beslommering van de ‘gewone’ mens. De reactie van de *history-from-below*- of geschiedenis-van-onderafbenadering vanaf de jaren 1960 heeft nochtans meermaals het nut van een veelzijdige invalshoek aangetoond.⁴ In navolging van *The Making of the English Working Class* (1963) van de Britse historicus E.P. Thompson (1924-1993) wil deze cultuurhistorische benadering aantonen dat gewone mensen ondanks de reële machtsongelijkheid, mee vorm gaven aan hun dagelijks leven. De ontwikkeling van arbeidersbewegingen toont dat lang niet iedereen in zijn lot berustte. Het werk van Guy Vanschoenbeek (1953-1996) is exemplarisch voor een cultuurhistorische aanpak van de Gentse socialistische arbeidersbeweging. Naast zijn proefschrift *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen* (1992) trachtte hij in talrijke bijdragen de heterogeniteit van arbeiders weer te geven en aandacht te vragen voor alle facetten van het arbeidersleven, dat meer inhield dan arbeiden alleen.⁵ Naar aanleiding van zijn 25-jarig bestaan publiceerde Amsab-ISG *Een mens leeft niet van brood alleen* (2005) en *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal* (2007), twee werken waarin de invloed van Vanschoenbeek duidelijk aanwezig is.⁶

Een tweede reden waarom we bovenstaande spottende uitingen nauwelijks te lezen krijgen, is het gebrek aan bronnen. Studies over de 19e-eeuwse socialisten vangen meestal aan met een beklag over de beperkte overlevering van documenten. Zeker voor cultuurhistorici vormt de confrontatie met de schaarste aan bronnen een rode draad doorheen hun onderzoek. Ondanks de intentie om ‘gewone’ mensen aan het woord te laten, wordt hun stem vooral onrechtstreeks gehoord. Autobiografieën zoals die van *Vooruit*-redacteur Paul De Witte zijn op één hand te tellen⁷, zodat historici zich gedwongen voelen om *top-down* of indirect materiaal te gebruiken, zoals politieke en juridische documenten, congresverslagen of partijbladen. Als tussenoplossing nam de geschiedwetenschap methodes over van de antropologie, zoals *close reading* (een zeer nauwkeurige lezing van een tekst), *reading against the grain* (een tekst lezen op een manier die tegen de intenties van de auteur ingaat) en *thick description* (iets zodanig in zijn context beschrijven dat het voor een buitenstaander begrijpelijk wordt). De frustratie bij de historicus bleef evenmin groot. In zijn artikel over de houding van de socialistische arbeidersbeweging tegenover België verwoordde Vanschoenbeek de teleurstelling als volgt: ‘Het is [...] onbegonnen zaak te peilen naar het patriottisme aan de basis, in de Volkshuizen om zo te

zeggen, om de eenvoudige reden dat we hiervoor nauwelijks materiaal hebben.’⁸

Humor from below lijkt dan al helemaal uitgesloten. Veel reden tot lachen lijken arbeiders ook niet gehad te hebben, laat staan dat hun humor bewaard zou zijn. De literatuur bevestigt grotendeels het beeld van een humorloos arbeidersleven. Als humor aan bod komt, gaat het dan nog vaak om ‘fysieke’ humor zoals bij politieke charivari, een spottende protestactie waarbij met behulp van potten en pan-nen ketelmuziek werd gemaakt.⁹ Een recent themanummer van de *International Review of Social History (IRSH)* werd opgevat als een aanzet tot de studie van humor en sociaal protest.¹⁰

De rubriek *Strijdpennning*, gepubliceerd in socialistische bladen, kan deels de bronnenproblematiek oplossen en tegelijk toegang verschaffen tot het dagelijks leven van de socialistische militant. Bondig gezegd is deze rubriek een intekenlijst waarmee de socialistische arbeidersbeweging geld inzamelde ten voordele van haar bladen. Om de strijdpennning aantrekkelijk te maken, konden militanten hun schenking laten vergezellen van korte mededelingen. Alleen al in de rubriek *Strijdpennning* in *Vooruit* zijn er tijdens de belle époque tienduizenden mededelingen gepubliceerd.

Ondanks moeilijke omstandigheden maakten arbeiders hierbij graag gebruik van verbale humor, om plezier te maken, maar ook om onderling over mistoestanden te communiceren. Al lachend zegt een zot de waarheid, zegt het spreekwoord. Door te kijken naar mikpunten – wie en wat bespot werd – komen impliciete normen en waarden op de voorgrond. Samen met de *Strijdpennning* biedt humor hierdoor een toegang tot het leven van de gewone man en vrouw aan het einde van de 19e eeuw.

In deze bijdrage lichten we eerst de bron toe, waarna we met uitlatingen uit de *Strijdpennning* in *Vooruit* de humor van socialistische militanten toelichten. We baseren ons op een corpus van 18.750 mededelingen uit de periode 1886-1900 uit het Gentse dagblad *Vooruit* waarvan er 968 als humoristisch aangeduid werden. De analyse van deze uitingen wees op een brede waaier aan mikpunten van humor (van de paus tot de buur) waarover socialistische militanten hun hart wilden luchten.¹¹

‘De strijdpennning is de barometer van den strijdlust der partijgenooten’¹²

De praktijk van de strijdpennning heeft zijn wortels in het ontluiken van de Belgische socialistische arbeidersbeweging en de ontwikkeling van de massamedia. Tegen het einde van de 19e eeuw zorgde de mechanisering van drukwerk voor een dalende kostprijs, zodat ook arbeidersorganisaties week- en zelfs dagbladen konden publiceren. De socialistische arbeidersbeweging haalde haar financiële slagkracht vooral uit haar coöperaties, met de Gentse verbruikscoöperatie *Vooruit* als model. Desalniettemin bleef de financiële last groot en moest men alternatieve geldstromen aanboren.

Collectes via intekenlijsten waren in de 19e eeuw een wijdverspreid sociaal

fenomeen, ook buiten de socialistische beweging. Vooral de sinds 1859 heropgestarte Sint-Pieterspenning geniet vandaag nog enige bekendheid, maar ook in de Schoolstrijd bijvoorbeeld deed de Gentse bisschop Bracq in de jaren 1870 een beroep op de zogenaamde schoolpenning.¹³ In vele Europese landen werd voor verschillende doeleinden via de pers geld ingezameld. In december 1898 bijvoorbeeld startte de Franse antisemitische en nationalistische krant *La Libre Parole* een intekenlijst om de weduwe van Hubert Joseph Henry – Alfred Dreyfus’ voornaamste tegenstander – te steunen. Er werden achttien lijsten gepubliceerd met de namen van donoren en het geschonken bedrag, gevolgd door een kleine antisemitische mededeling. De aandacht van historici voor deze Monument Henry-intekenlijst – zoals die door aanhangers werd genoemd – is eerder uitzonderlijk.¹⁴ Er is nauwelijks onderzoek verricht naar dergelijke intekenlijsten, laat staan naar de socialistische strijdpinning.¹⁵

De vroegste sporen van de socialistische strijdpinning in België zijn terug te vinden in het Antwerpse blad *De Werker*, het officiële orgaan van de Belgische afdeling van de Eerste Internationale. Na de stichting van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) in 1885 werd de strijdpinning – in het Frans *denier de la propagande/lutte* – in dagbladen als *Vooruit* en *Le Peuple* gepubliceerd. Aanvankelijk stuurden Gentse militanten hun mededelingen naar *De Werker*, maar vanaf het verschijnen van *De Volkswil* in april 1879 had Gent een eigen rubriek. Met het weekblad *De Toekomst* als tussenstation zette *Vooruit* zeven jaar later – 15 februari 1886 om precies te zijn – de traditie van de strijdpinning verder. Ook Vlaamse migranten in steden als Roubaix of Armentières droegen met hun mededelingen bij aan de *Strijdpinning* van *Vooruit*. Het fenomeen was trouwens ook gekend in Nederland. Bladen als *Recht voor Allen* en *Ons Blad* publiceerden eveneens een strijdpinningrubriek.¹⁶

De Gentse *Strijdpinning* was succesvol. De collecte voor het jaar 1894, bijvoorbeeld, bracht iets meer dan 6000 Belgische frank op¹⁷, het equivalent van het weekloon van 200 katoenspinners in Gent.¹⁸ Het belang van de rubriek was zo groot dat een achteruitgang van de giften gelijkstond met financiële moeilijkheden voor de krant *Vooruit*. Adolf De Backer (1863-1937), beheerder van de Volksdrukkerij, deed in het begin van de 20e eeuw geregeld zijn beklag over de financiële moeilijkheden die de dalende inkomsten van de strijdpinning veroorzaakten.¹⁹ Door het succes werd de penning een officieel BWP-instrument. Sinds het congres van 1890 in Leuven dook de praktijk ook op in verslagen van BWP-congressen. Artikel 24 van het Charter van Quaregnon (1894), de ideologische basistekst van de BWP, verplichtte elke federatie – de BWP was verdeeld in verschillende regionale federaties die een grote mate van zelfstandigheid hadden tegenover het centrale partijgezag – tot de vorming van een perscomité dat onder meer instond voor de organisatie van een strijdpinning.²⁰ Hierbij was de Gentse federatie hét voorbeeld. Zo benadrukte de Gentse voorman Edward Anseele (1856-1938) in Namen op het achtste BWP-congres: ‘*Que toute la partie française du pays imite ce que*

*Gand fait pour son Denier; soyez, comme nous, des mendiants pour la cause qui nous est chère!*²¹

De mededelingen van de schenkers konden op drie manieren in de rubriek terechtkomen. In de beginjaren was een intekenlijst de enige mogelijkheid. Dit gebeurde aanvankelijk in het bureel van de krant of in socialistische partijlokalen. Later waren ook in een aantal cafés inschrijvingslijsten te vinden. De uitbreiding van de praktijk noopte tot het gebruik van omhalingen. Een collecteur haalde de giften en de papiertjes op waarop de schenkers hun mededeling schreven of lieten schrijven. Deze collecteur kon de brood- of kolenvoerder van Vooruit zijn die aan huis kwam of een vertegenwoordiger van de partij die op een publieke plaats inzamelde. Als laatste methode kon men het bericht per post naar het bureel van de krant opsturen. In plaats van baar geld gaf men postzegels als betaalmiddel voor het geschonken bedrag mee. Deze mededelingen – toen noemde men die ‘zetten’ en de auteur van een zet een ‘zetter’ – werden wekelijks ingezameld en per plaats afgedrukt in de *Strijdpennning*.²²

Een zet werd telkens in volgende vorm gedrukt: ‘Een welgelukt feest, C.S., 0,05’.²³ De mededeling werd gevolgd door de initialen of de volledige naam van de auteur en eindigde met het geschonken bedrag. In verschillende gevallen werd die naam niet na één zet vermeld, omdat de daaropvolgende zet(ten) van dezelfde auteur kwam(en), zoals in dit voorbeeld: ‘Hoe grotere klopping de liberalen krijgen, hoe smeriger hun tatiek [sic] tegen socialisten wordt, 0,10 Doet maar voort, heeren liberalen, wij bekreunen ons zoo min om u als om de papen, D., 0,10’.²⁴ In de meerderheid van de gevallen bleef de auteur echter anoniem.

Er is een onderscheid te maken tussen ‘betekenisloze’ en betekenisvolle berichten. De eerste soort vermeldt louter de naam van de schenker (‘Bruno, 0.05’²⁵), de vereniging of de groep achter de gift (‘Van de verkoopers van het dagblad Vooruit, 1,90’²⁶) of de omstandigheden van de collecte (‘Rondgehaald op de bruiloft van I. De Schoenmaker, 0,84’²⁷). Betekenisvolle zetten beschreven meer de leefomstandigheden of bekommernissen van arbeiders. In 1898 omschreef *Vooruit* de functies van de *Strijdpennning* als volgt: ‘Niet alleen heeft men in deze rubriek gelegenheid om eene grap te verkoopen, een vriend te groeten, met eene kennis te spreken, een misbruik aan te klagen, een verdrukker te geeselen, zijn hart te openen, ook kan men in den strijdpennning schoone gedachten aanteekenen, schoone spreuken bekend maken en zich oefenen in het denken en schrijven over socialisme en alles wat de werkmenschen kan aanbelangen.’²⁸

Socialistische stellingen waren onder meer: ‘Zonder socialisme is geene redding te verwachten, 0,10’²⁹; ‘Het kapitalisme gelijkt een soort dier, dat altijd met een muil wijd open ligt om het goed van anderen te verslinden, 0,10’³⁰; ‘Leve Anseele, leve het socialisme, 0,10’.³¹

Arbeiders stelden regelmatig hun slechte leef- en arbeidsomstandigheden aan de kaak: ‘Om meestergast te zijn moet men slavendrijver wezen, 0,10’.³² Veel berichten waren gericht tegen de tegenstanders en de autoriteiten. ‘De schrijver der

[katholieke] vakverenigingen uit d'Oudburg, zou beter doen zijn bek dicht te houden, dan in zijn snullenblad te beweren dat de bedienden de schuld waren dat het verbond niet is tot stand gekomen, 0,10'.³³ 'Voor ons heeft hunne propaganda in den laatsten tijd bewezen dat zij ten volle den naam van beirruimers verdienen, 0,10'.³⁴ 'De tyran Lippens [Gentse burgemeester] zal in zijn eigen vuil versmachten, 0,65'.³⁵

Soms gingen 'zetters' met elkaar in conversatie door elkaars berichten te beantwoorden. Zo vroeg in december 1887 iemand uit Mechelen: 'Neef Alp. Sch. en Fr. Pr., hoe maakt gij het met de gezondheid, uw neef Fr. L., 0,10'.³⁶ Een week later kwam uit Gent het antwoord: 'Neef Fr. L. alles is goed, Alp. Sch., 0,10; Neef Fr. L. alles is om te beter, Fr. Pr., 0,10'.³⁷ Sommigen deden persoonlijke mededelingen of becommentarieerden hun dagelijkse leven: 'Ik zal geen vrouwenslager worden, 0,10'.³⁸; 'Omdat Lili den geheelen dag papa en mama roept en ons hart daardoor vervuld wordt met zaligheid, N. en R., 1,00'.³⁹; 'Ik smeed een cavalier van vier vinken [dobbelspel] in de Visite, Emiel D., 0,10'.⁴⁰

De strijdenpenning was een sociale activiteit bij uitstek. Op zondagen en na bijeenkomsten kwam men samen om gezamenlijk berichtjes te schrijven. Dit kan men zien in zetten als 'Ik ben socialist en zal het blijven, 0,10. Ik ook, 0,10'.⁴¹ en 't is al gelijk, 0,10 Zet er maar iets op, 0,10'.⁴² – wat letterlijk gezegd werd door iemand zonder inspiratie. Tijdens socialistische bijeenkomsten waar gezongen, gedanst en gegeten werd deed men vaak een collecte voor de strijdenpenning. De volgende zetten werden verzameld in het café 't Vliegende Paard van M. Charles: 'Onder 't zingen der misérère, door P. Rousseau, 0,10 Bij M. Charles, Land van Waasstraat, 0,10 Daarna gaf men den koor der Nieuwbrug, 0,10 [...] En al de geburen van den cité dansten mee, 0,10 De kalkoen was op met de salade, 0,10 Toekomstige week geeft men nog meer, 0,10 Wij zullen niet ophouden te geven, 0,10 [...] De palingboer gaf ook nog wat bij, 0,40 [...] 'k Ben zonder werk gesteld, gezongen door eene oude raap, 0,10 De Arme dichter, gezongen door Gust den Beer, 0,10 De bloedige Sneeuwvlokken, door Pol R., 0,10 Met tien personen aan den teerlingbak, 0,10 Dit is allemaal rondgehaald bij M. Charles, in 't Vliegende Paard, 0,10'.⁴³

Het lezen van de rubriek was evenzeer een sociale aangelegenheid. *Vooruit* schreef in 1898: 'Wij allen weten wat een genot, wat eene voldoening het is, wanneer men zijne woorden, zijne gedachten, ja, zelfs zijne lollen of grappen in den strijdenpenning leest of kan laten lezen.'⁴⁴

Een zet kon dus door verschillende personen – van vrienden tot de letterzetter in de drukkerij – gelezen worden vooraleer hij gepubliceerd werd. Hierdoor was (zelf)censuur zeker aanwezig. Van bij het begin greep de redactie af en toe in door berichtjes te wijzigen of niet te publiceren omdat sommige uitspraken tot broodroof konden leiden of 'omdat de Strijdenpenning geen schimpplaats is'.⁴⁵ In de rubriek kon men dan lezen dat de 'persoonlijke [lasterlijke, beledigende] zet niet geplaatst' werd. *Vooruit* vroeg domme, persoonlijke, kwetsende en 'zedeloze' berichten achterwege te laten.⁴⁶ De greep van de *Vooruit*-redactie mag men evenwel niet overschatten. De controle van honderden zetten was wellicht geen prioriteit voor

een handvol redacteurs die al voldoende werk hadden met de krant, vlugschriften, omzendbrieven, plakaten, vergaderingen en meetings.⁴⁷ Auteurs van gecensuurede berichten lieten dit overigens niet over hun kant gaan: 'Ik protesteer tegen de verkorting of uitschrabbing [sic] der zetten, 0,10'⁴⁸; 'Ik zal blijven geven voor den strijdpennning op voorwaarde dat men mijne zetten niet meer verandere of achterhoude, 0,10'.⁴⁹

Hoewel communicatie via krantenrubrieken afneemt – maar niet volledig verdwenen is, denk bv. aan de rubriek *Kiss & Ride* in het blad *Metro* – vind je heden-daagse varianten van de *Strijdpennning* vooral in gebruiken zoals tv-sms-chat, waarbij kijkers elkaars berichten lezen en beantwoorden via de gsm en het televisiescherm, of Twitter. Vandaag lijken dergelijke communicatiemethoden alomtegenwoordig te zijn, maar de rubriek *Strijdpennning* toont aan dat de behoefte daartoe niet nieuw is.

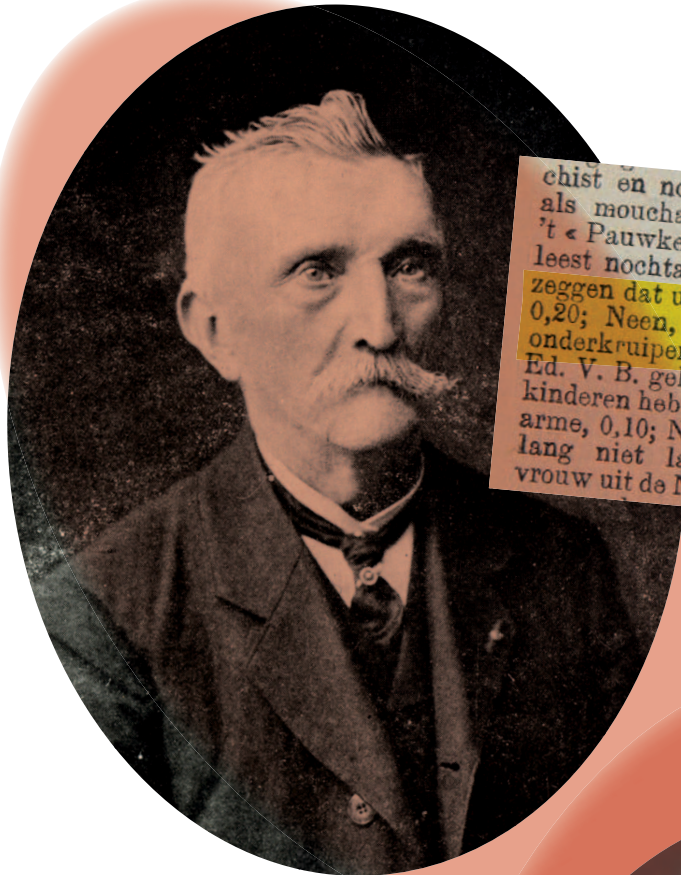
De beste manier om de *Strijdpennning* te illustreren is door de militanten zelf het woord te geven. We doen dit aan de hand van humoristische mededelingen over twee sociale groepen die heel dicht bij de socialistische arbeidersbeweging stonden, maar met wie men ook vaak in de clinch lag, met name de christelijke arbeidersbeweging en de anarchisten.

**'Dompers buiten, rooden binnen'⁵⁰:
socialisten over de christelijke arbeidersbeweging**

Voor de socialistische militant was de christelijke arbeidersbeweging – die zich in de beginjaren uitdrukkelijk 'antisocialistisch' noemde – de vijand bij uitstek. Het begin van spottende opmerkingen over de antisocialisten in de *Strijdpennning* valt samen met de opkomst van de antisocialistische beweging, namelijk met de oprichting van de Algemene Bond van Werklieden en Burgers, de uitgave van *De Lichtstraal* – het blad van die bond – en de oprichting van de antisocialistische Katoenbewerkerbond Recht en Plicht, eind 1886.⁵¹ De spotnaam bij uitstek was 'domper', wat zoveel wil zeggen als: iemand die het licht dooft en de vooruitgang belemmert.⁵²

Hoewel socialisten en antisocialisten in de praktijk niet altijd vijandig tegenover elkaar stonden, in 1888 staakten ze samen⁵³, is het discours ronduit negatief. Mikpunten waren leidende figuren als Leon Bruggeman, stichter en voorzitter van de antisocialistische Katoenbewerkerbond. Hij kreeg de spotnaam 'Brutus' en werd op de korrel genomen vanwege vermeende onderkruiperij: 'Brutus, gij durft zeggen dat uwe maatschappij Recht en plicht is, 0,20 Neen, jongen, z'is van loonbedervers en onderkruipers, 0,20'.⁵⁴

Na de stichting van de Antisocialistische Werkliedenbond (1891) – die de verschillende Gentse antisocialistische initiatieven overkoepelde – verscheen een van haar oprichters, de sociaal-katholieke architect Arthur Verhaegen (1847-1917), op het toneel. In liberale kringen werd Verhaegen 'mijnheer paraplu' genoemd – verwijzend naar de vermeende pauselijke bescherming die hij kreeg – maar ook socialisten

chist en nog meer, 0,25; Gendarm, uw plicht is
als mouchard dienst te doen, 0,10; Rondg. in
't « Pauwken » na het zingen van het lied « Hij
leest nochtans Vooruit, » 1,67; Brutus, gij durft
zeggen dat uwe maatschappij Recht en plicht is,
0,20; Neen, jongen, z'is van loonbedervers en
onderkruipers, 0,20; Voor de print die ik van
Ed. V. B. gekregen heb, Fr. V. G., 0,50; Mijne
kinderen hebben niets te kort, daarom help ik den
arme, 0,10; Neuze, gij moogt uwen snuiter zoo
lang niet laten hangen, 0,10; Eene bekende
vrouw uit de Niestad rood van buiten, 0,10; Alleen

gaven in u besloten liggen, Rich., 0,25. — De
lijdens-ik is vol, daarom zullen wij voor niets
terugschrikken, zelfs ten koste van ons bloed, tot
het veroveren van ons recht; dan opgepast dom-
pers, Rich., 0,25. — Paraplu, uwe ongelukkige
volgelingen zijn felle Jannen, niet waar? Wij
hebben het zondag gezien. Het oogeblik nadert
waarep gij van uw eigen volk zult afgeranseld
worden, want zij beginnen uwe loensche trukken
te begrijpen, Rich., 0,25. — Omdat de mannen
van den atelier uit La Lys wat meer zouden ge-
rust gelaten worden, 0,10.

Voor bewezen dienst, 2,00. — Nummer 1704,
0,10. — Na het zingen van het lied Marianne, in
den Auker, Rooigemstraat, 0,65. — Na het zin-
gen van het lied De Kiezing en De Dampers, van

kenden deze bijnaam en verzonnen varianten hierop: 'Paraplu, uwe ongelukkige volgelingen zijn felle Jannen, niet waar! [...]'⁵⁵; 'Parasol zegde zondag tot nen domper: gij zijt nen hoop lafhartegaards, ge laat uwen drapeau afpakken, P., 0,10'.⁵⁶ De vorige zet slaat op de verstoring door socialisten van de antisocialistische vaandelwijding in juli 1892⁵⁷, een evenement dat in de rubriek veel weerklank kreeg met nauwelijks verholten leedvermaak: 'Rondgehaald in de [sic] De Goubloem, achter in 't nieuw wasschen van den drapeau der dompers, 0,65'⁵⁸; 'De pislap der antieken is gekocht door een vodewijf uit de Esschestraat, voor 17 centiemen, daarop rondgehaald, 0,40'⁵⁹; 'Dompers, gij hebt nu uwe vlag ingehuldigd, het is nu nog maar de eerste maal en gij ziet wat er van komt, 0,50'⁶⁰; 'Mad. gaf ook 'n kluit omdat zij zulke leute gehad had bij het hooren dat de dompers drapeau zoo slecht gewijd en zoo goed gescheurd is, 0,10'.⁶¹

De Lichtstraal was een ander favoriet mikpunt. Al vanaf het eerste nummer werd het blad in de *Strijdpennning* constant afgebroken. Favoriete spotnamen waren 'De Domper' of 'Kaarsendomper'. *Het Volk*, de opvolger van *De Lichtstraal*, kreeg deze bijnamen niet. Dat had alles te maken met het toe-eigenen ervan door de antisocialisten. In 1891-1892 gaven ze namelijk *De Domper* uit, gekenmerkt door scherpe illustraties op de voorpagina.⁶² Door zich de spotnaam als geuzennaam toe te eigenen, geraakte 'domper' voor *Het Volk* in onbruik. Zetters hielden het voortaan op 'Het Volkje', 'snullenblad' of 'bedriegersblad'. Als etiket voor antisocialisten in het algemeen bleef 'domper' echter populair. Ook met de leuze van de beweging – 'Vaderland, eigendom en huisgezin' – werd gespot⁶³: 'Het huishouden had eens, op zettersmestdag, zijn huis verloren; het was gedompeld tot in een straatje waar men het maanlicht in volle glans (?)⁶⁴ kon genieten, het was dan juist volle maan, 0,10 Doch bij het zien der maan, zonk het huishouden op de knieën waardoor het de volle maan in het aangezicht kreeg, in de naam des vaders, en des zoons en des geestes, amen, 0,10'.⁶⁵ De meerderheid van de humoristische zetten over antisocialisten ging echter niet over specifieke personen en instellingen, maar beschouwde die eerder als één groep. Men verweet hen vooral lafheid en huichelarij: 'Lagere zielen dan de kaarsendompers zijn er niet te vinden, 0,05 Zij praten altijd van werkmán en worden als geheime politie betaald om het werkvolk tegen te werken 0,05 't Is toch curieus, men bekommert zich maar om 's werkers lot daar waar de socialisten sterk zijn, wat farceurs, 0,05 De kearsendomperskliek meent het waarlijk goed met de werklieden ... om hen te foppen, 0,05'.⁶⁶

Behalve het toe-eigenen van spotnamen probeerden antisocialisten de socialistische schimpscheuten ook op een andere manier te ondermijnen. De steun van sm Vooruit aan niet-leden tijdens de grote stakingsgolf in het najaar van 1895 zorgde voor een verdubbeling van het ledenbestand van de socialistische arbeiders. *Het*

Boven: Leon Bruggeman, alias 'Brutus', in de *Strijdpennning* (Vooruit, 29/10/1887)

Onder: Arthur Verhaegen, alias 'meneer Paraplu', in de *Strijdpennning* (Vooruit, 29/07/1892) (Foto's KADOC, Leuven)

Volk noemde het 'uitkooperijs' en misleiding van de 'ongelukkigen' en lanceerde een tegenoffensief met een eigen intekenlijst, de rubriek *Slachtofferspenning*.⁶⁷ Die was een spiegelbeeld van haar socialistische tegenhanger: 'Als de rooden uitgaan is het altijd schoon weder, 0,10'⁶⁸, klonk het zelfzeker in de *Strijdpennings*. Bij de antisocialisten hoopte men op het tegendeel: 'Omdat het zou regenen op den 1e Meistoet, en dat het op onzen Meistoet (17 Mei) een prachtig en schoon weder zou zijn, 0,10'.⁶⁹

**'Wat is een anarchist? Een man die goed zijne herberg aanbeveelt'⁷⁰:
socialisten over anarchisten**

Eind 19e eeuw kwamen anarchistische en socialistische militanten een aantal keer met elkaar in aanvaring. Het onderscheid tussen beiden was niet altijd duidelijk. Verschillende figuren uit de Gentse socialistische partijleiding hadden op zijn minst sympathie voor het anarchisme. Doordat het anarchisme een slechte naam kreeg, hielden zij hun ideeën verborgen. Karel Beerblock (1854-1918), eind 1896 de eerste bezoldigde partijsecretaris van de Gentse socialisten, en Eduard Stautemas (1858-1928), redacteur bij *Vooruit*, zijn hier voorbeelden van.⁷¹ Beiden hielden ook contact met de Nederlandse socialistische pionier en latere anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Stautemas was vooral bekend onder zijn pseudoniem Millio, maar schreef ook onder andere namen artikels voor *Recht voor Allen*, het blad van Domela Nieuwenhuis. Onder de Gentse socialisten verbleven heel wat Nederlanders die eveneens met Domela Nieuwenhuis correspondeerden. Het merendeel kon ook als anarchist beschouwd worden en kende elkaar onderling. De relatie tussen de Gentse socialisten en Domela Nieuwenhuis verslechterde langzaam, zeker nadat de anarchisten in 1893 uit de Tweede Internationale werden gezet waardoor de kloof tussen sociaaldemocraten en anarchisten niet meer te overbruggen viel.⁷²

De breuk tussen beide groeperingen gaat terug op de tweespalt binnen het Internationaal Werkliedenverbond (IWV) tussen de zogenaamde autoritair en anti-autoritair, die uitmondde in de oprichting van de Anti-autoritaire Internationale in 1873. De Belgische federatie van het IWV ging de anarchistische weg op.⁷³ Niettemin was de verspreiding van het anarchisme binnen België sterk ongelijk. Verviers vormde het revolutionaire bolwerk. Steden als Gent kozen het pad van de sociaaldemocratie.⁷⁴

In de rubriek *Strijdpennings* kwamen anarchisten vooral in negatieve zin aan bod. Iemand die hard en openlijk met de socialistische leiding in aanvaring kwam, was August Lootens. Hoewel pas in 1884 lid, klom hij aan de zijde van Anseele snel op in de hiërarchie van de Gentse socialistische arbeidersbeweging. De veroordeling van Anseele tot een gevangenisstraf wegens majesteitsschennis in juni 1886 gaf August Lootens het sein om een stap verder te gaan. Hij opende een café met de veelzeggende naam Nieuwe Vooruit, dat de schuttersmaatschappij De Voorwacht huisvestte. In de *Strijdpennings* klonk het nog triomfantelijk als volgt: 'Eerste strijd-

penning uit den Nieuwen Vooruit, Brugschen steenweg, 0,10; De Nieuwe Vooruit zal wel vergroten, 0,10'.⁷⁵ Het jaar daarop viel Lootens van zijn sokkel. In augustus 1887 beschuldigde hij Anseele ervan commissieloon te krijgen op de aankoop van bloem.⁷⁶ De aantijgingen zorgden voor inspiratie bij 'zetters'. Op alle mogelijke manieren werd met Lootens en zijn aanhangers gespot. Zij werden onder meer met dronkenschap geassocieerd: 'Met revolutionnair en als in den Opstand en zes cents [borrels] zoudt gij op veel plaatsen buiten vliegen, 0,10 En waar zijn broere, 0,05 In den Opstand zijn er revolutionnair en (?), 0,05'.⁷⁷ Het anarchistische blad *De Opstand* werd met steun van Nederlandse anarchisten door Lootens uitgegeven en was bijgevolg eveneens een favoriet mikpunt van de 'zetters': 'De wapens van de revolutionnair en uit den Opstand zijn toegekomen op den Dok; het zijn revolvers van lekkerkoek en sabels van kladderpapier, den laster hebben zij kosteloos, 0,10'.⁷⁹

Bovenop de aantijgingen aan het adres van Anseele, werd Lootens nog een andere fout aangewreven. Tijdens een verkoop van het blad *De Opstand* ontstond een schermutseling met socialist en, waarop de anarchist iemand in het been zou geschoten hebben. De voorwaardelijke wijs geeft aan dat de juiste omstandigheden onduidelijk zijn – zo schreef Paul de Witte in *De geschiedenis van Vooruit* dat Lootens dacht dat hij beschoten werd.⁸⁰ De mededelingen in de *Strijdpennning* zijn niettemin unaniem in hun veroordeling van de feiten. Zetters dreven de spot met anarchistische waarden, zoals actie en daadkracht, die ze weinig geloofwaardig achtten. Favoriet mikpunt was de revolver. De anarchisten hadden revolvers van chocolade of opgevuld met suiker. Bovendien schenen ze ook last van reuma te hebben: 'Met Klaasdag komen de chocolade pistolen met den Opstand te verdedigen, 0,10 Opstand, met 14 dagen op't zand, 0,10 Ik schiet met geen pistool van chocolade, 0,10 Ik zal geen rhumatisme in den arm hebben, 0,10'.⁸¹ De reuma verwijst naar de schrik om een wapen te trekken zodat de arm stijf in de jaszak bleef: 'Omdat al gauw het rhumatisme uit zijnen arm zou zijn, 0,10 Dan zal hij zijnen revolver niet meer aan een ander moeten geven in gevaarlijke oogenblikken, 0,10'.⁸²

Deze gebeurtenis bracht August Lootens voor het gerecht, maar hij werd op het einde van het jaar vrijgesproken na zijn belofte zich niet meer met politiek bezig te houden.⁸³ Socialistische militanten zagen hierin de bevestiging van zijn huichelarij en aanstellerij: 'L.. zijn gedrag voor het gerecht is lafhartig, wat kruiper, 0,10'.⁸⁴; 'Heeren jurys, zij dreigen mij en mijne kinderen met den dood, d.w.z. : heb medelijden, 0,10'.⁸⁵; 'Nee, mijnheer, ik en heb het niet geweest, hè, 't sieper, 0,05 Ik zie de kleine burgers zoo gaarne, 0,05'.⁸⁶ Bovendien bekrachtigde dit het gevoel van klas-senjustitie onder socialist en: 'Voor de anarchisten is men in de hoogere kringen niet beducht, Vooruit alleen is den doorn die hun in den voet steekt, 0,10'.⁸⁷; 'Anseele 6 maanden voor te zeggen schiet niet in 't volk, een krijsscher vrij voor op een volkskind te schieten, dat toekent, F.H., 0,10'.⁸⁸ Na dit voorval was Lootens' rol in Gent uitgespeeld. In 1888 speelde hij nog een pioniersrol in de georganiseerde middenstand door het antioöperatieve blad *De Kleine Burger* op te richten.⁸⁹ In de *Strijdpennning* waarschuwde men voor deze nieuwe wending: 'Past op den opsteller van den "Kleinen Burger" want hij is reeds van alles geweest, 0,10'.⁹⁰ Niet lang

den meer vrij zijn, E. V. C., 0,10; Al hebben wij
dwang gehad in het prison, toch maken mij pro-
pagande, 0,20; Opstand gij zijt in den smaak der
katoenbewerkers niet gevallen, 0,20; Ik vind in
den Opstand vele koewachters frazen, 0,20;
Opstand, als gij zoo begint te knoeien, 0,15; Dan
moogt gij u enkel met de groo'e druppels moeien,
0,15; De Opstand zal het volk wakker schudder,
0,15;.. dat. te veel druppels gedronken heeft, 0,15;
In n. 7 zal het waaien, tot dat de naaima-
chienen zullen draaien, 0,15; Hij bezit moed,
kracht, heeft een ijzeren arm en hij verduikt zich
achter de kolom, terwijl zijne vrienden schuife-
len, 0,15; Dat zijn van die kneuten, met revolver-
scheuten, 0,15; Ja, Opstand vergroot maar van
formaat, en zorg dat er iets serieus in staat, 0,15;
Want nu maak ik mij kwaad en smijt den Opstand
op straat, 0,15; Opstand, kind, schrijft dat gij
wordt bemind, maar ziet dat men er zooveel
beestigheden niet in vindt, 0,15; Hij valt nu de
mannen van « Vooruit » aan om zich zelf wit te
wasschen, 0,10; Is het waar, revolver, is uwe
banning de schuld der katoenbewerkers, wij zijn
er fier op, 0,10; Ik bestrijd de dompers, 0,10; Ik
was content dien pastoor in de statie te zien 0,20.

daarna sloot Lootens het Belgische hoofdstuk af en emigreerde naar Argentinië.⁹¹

In 1894 gebeurde een gelijkaardig voorval. Opnieuw ontstond bij een colportage van een anarchistisch blad – het is onduidelijk of het om *De Fakkel* dan wel *De Opstandeling* ging – een rel met verkoper Marinus Anthonissen, die na een burgerlijke begrafenis van een bestuurslid van Vooruit met het blad leurde.⁹² In het nauw gedreven trok Anthonissen zijn revolver en verwondde een jonge man, die enkele dagen later aan zijn verwondingen bezweek. Veel humor was er in de reacties in de *Strijdpennig* op de dodelijke afloop niet te bespeuren: ‘Weg met d’anarchisten die hun revolvers afvuren op een werkerskind. Vervloekt gij laf gebroed die bloed doet vloeien van een slachtoffer dezer samenleving. Daarom socialisten, uwe haat voor die lieden, zij en de kapitalisten zijn de verdelgers van ’t menschdom, 0,08.’⁹³ De sfeer tussen anarchisten en socialisten was al een tijdje verzuurd. Ook over de colportage van *De Fakkel* was eerder al ongenoegen te bespeuren. Het blad werd uitgegeven door Jean De Wolf, die onder zijn pseudoniem Amnestie regelmatig als schenker in de *Strijdpennig* stond. De krant wekte ergernis op omdat die te veel in de weg van socialisten zat: ‘Waarom moeten den fakkelmannen steeds propaganda maken in onze stoeten en rond onze vergaderingen en nooit bij feesten of vergaderingen van zwarte of blauwe dompers, 0,10’.⁹⁴

Conclusie

De omgang met de schaarsheid aan directe bronnen van gewone mensen is een belangrijk onderdeel van cultuurhistorisch onderzoek *from below*. Hoewel dit soort bronnenmateriaal wellicht nooit in overvloed beschikbaar zal zijn, hebben we in deze bijdrage getracht te tonen dat de rubriek *Strijdpennig* in socialistische bladen een opportuniteit biedt voor de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging. De *Strijdpennig* liet arbeiders zelf aan het woord en gaf tegelijk een inblik op het alledaagse leven.

De rubriek toonde daarnaast dat verbale humor een belangrijk facet was in het leven van socialistische arbeiders. Humor was voor hen een communicatiemiddel, een instrument om plezier te maken en een manier om zich tegenover anderen af te zetten. De hevigheid geeft de intensiteit aan van de strijd om de sympathie van de arbeider aan het einde van de 19e eeuw. Niets van de christelijke arbeidersbeweging bleef gevrijwaard van spottende mededelingen. Socialistische militanten waren creatief in het verzinnen van spotnamen en practical jokes. De verstoring van de antisocialistische vaandelwijding kreeg veel bijval. De antisocialistische reactie op de schimpscheuten was bijzonder en effectief. Door zich ‘domper’ als geuzennaam toe te eigenen, werd het woord als spotnaam minder aantrekkelijk. Uit de *Strijdpennig* blijkt ook de moeilijke verhouding tussen socialisten en anar-

De anarchist August Lootens en zijn aanhangers waren het mikpunt van de zetters in de *Strijdpennig*. (Vooruit, 01/10/1887) (Tekening Amsab-ISG, Gent)

28 Januari 1894.

DE FAKKEL

Vrij Communistisch orgaan der vlaamsche Groepen

VERSCHIJNT 2 MAAL PER MAAND

Het socialisme is niet meer eene vraag van theorie, maar eenvoudig van machi, die niet in het parlement, maar op straat, op het slagveld, moet opgelost worden, evenals iedere andere machtskwestie.

LIEDKNECHT.

Redactie en Administratie:
Vrijdagmarkt, 3, Dint.

Abonnementprijs:

BINNENLAND	1.50 fr. per jaar.	—
„ „	0 75 fr. per 6 maand.	
BUITENLAND.	2.50 fr. per jaar.	
„ „	1.25 fr. per 6 maand.	

De slavernij en de ellende des volks zullen altijd dezelfde blijven, zolang de volksmassa een werktuig zal blijven van de staatkunde der sociaaleen, al heel deze staatkunde conservatief, liberaal, progressief, radicaal, JA REELS WANNEER HJ DE MEEST REVOLUTIONNAIRE VORSEN AANNEEMT.

L'ÉGALITÉ

(een blad der Internationale in Genève)

Artikels moeten voor Woensdag avond ingestuurd worden.

Hoofding van het anarchistisch blad *De Fakkel*

chisten. Revolutionaire mededelingen werden aanvankelijk getolereerd, maar bij een misstap werden anarchisten op de korrel genomen. Vooral August Lootens kreeg het hard te verduren.

Deze schimpscheuten zijn slechts een kleine greep uit het humorarsenaal van socialistische militanten. In de rubriek spotten ze evenzeer met geestelijken, fabrieksbazen, volksvertegenwoordigers, meestergasten, collega's, vrienden en burens – al wie niet voldeed aan de eigen vooropgestelde normen en waarden. Bovendien vormen humoristische mededelingen een minderheid in de rubriek. De *Strijdpennings* – die gedurende een lange tijd en in verschillende bladen uit verschillende regio's verscheen – biedt bijgevolg heel wat mogelijkheden voor wie op zoek is naar het verhaal van Jan Modaal.

Deze bijdrage is gebaseerd op: Bart DE SUTTER, *Over dompers, mouchards en papen. Constructie van identiteit, via humor. Casus: de Gentse socialistische Strijdpennig in Vooruit (1886-1900)*, UGent, masterproef, 2008. Deze scriptie bouwt verder op verkenningen ondernomen in: Maarten VAN GINDERACHTER, Jean Prolo, *waer bestu bleven? Speuren naar de bronnen van 'gewone mensen' in 19de-eeuwse archieven*. In: Wim VANDENBUSSCHE (red.). *Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen*, Gent: KANTL, 2004, p. 19-31; Maarten VAN GINDERACHTER, *Vaderland in de Belgische werkliedenpartij (1885-1914): sociaal-democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*, UGent, doctoraal proefschrift, 2004, p. 69-72, 517.

- 1 Vooruit, 14/02/1890, p. 3-4.
- 2 Vooruit, 02/06/1893, p. 2.
- 3 Vooruit, 05/05/1899, p. 3.
- 4 Maarten VAN GINDERACHTER, 'Cultuur en Canaille'. Over sociale geschiedschrijving from below. In: Jan ART, Bart DE NIL, Marc JACOBS (red.), *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal*, Gent: Amsab-ISG, 2007, p. 101-111.
- 5 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*, RUG, doctoraal proefschrift, 1992; Guy VANSCHOENBEEK, Het zijn rode honden, maar wat blaffen ze mooi. Omtrent de geschiedenis van de Vlaamse sociaal-democratische arbeiders-cultuur(beweging). In: *Brood & Rozen*, 1(1996)2, p. 7-22.
- 6 Jan ART, Bart DE NIL, Marc JACOBS (red.), *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)*, Gent: Amsab-ISG, 2005; Jan ART, Bart DE NIL, Marc JACOBS (red.), *Gezocht: [...]*.
- 7 Paul DE WITTE, *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden. 1848-1918*, Leuven: Kritak, 1986 [1924] (geannoteerd en van een nawoord voorzien door Helmut Gaus en Guy Vanschoenbeek).
- 8 Guy VANSCHOENBEEK, Socialisten: Gezellen zonder vaderland? De Belgische Werkliedenpartij en haar verhouding tot het 'vaderland België', 1885-1940. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, (1997)3, p. 239.
- 9 Gita DENECKERE, *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*, RUG, doctoraal proefschrift, 1994, p. 254 e.v.
- 10 Marjolein 'T HART & Dennis BOS (red.), *Humour and Social Protest*, Cambridge/Amsterdam: Cambridge University Press/IISG, p. 1-305.
- 11 Het ontbreekt ons hier aan de nodige ruimte om de analysemethode en de verschillende thema's uiteen te zetten, maar een uitvoerige bespreking is te vinden in de masterverhandeling hierboven vermeld en een beknopte exposé daarvan in Bart DE SUTTER, De Strijdpennning van Vooruit. Humor en identiteit bij de socialistische achterban in Gent (1886-1900). In: *BTNG* (aanvaard voor publicatie).
- 12 Vooruit, 16/09/1898, p. 3.
- 13 E. LAMBERTS, Hendrik Frans Bracq (1864-1888). In: Michel CLOET, Ludo COLLIN, Robrecht BOUDENS (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent: Werkgroep De Geschiedenis van het Bisdom Gent, 1992, p. 335.
- 14 Danielle DELMAIRE, Antisémitisme des catholiques au vingtième siècle: de la revendication au refus. In: Kay CHADWICK (red.), *Catholicism, politics and society in twentieth-century France*, Liverpool: Liverpool University Press, 2000, p. 26-46, 27.
- 15 De strijdpennning of gelijkaardige praktijken worden beknopt behandeld in enkele publicaties over de Belgische, Nederlandse en Italiaanse arbeidersbeweging. Zie: Dennis BOS, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*, UvA, doctoraal proefschrift, 2001, p. 404; Bart DE SUTTER & Maarten VAN GINDERACHTER, Working-class Voices from the late Nineteenth century. 'Propaganda Pence' in a Socialist Paper in Ghent. In: *History Workshop Journal*, (2010)69; Bart DE WILDE, Seks op en naast de werkvloer. De seksualiteitsbeleving van arbeiders en de houding van de vakbeweging. In: Denise DE WEERDT (red.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent: AMSAB/Provincie Oost-Vlaanderen, 1999, p. 158; Holde LHOEST-OFFERMANN, *Recueil de documents relatifs à la propagande des mouvements socialistes au XIXe siècle à Bruxelles*, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1967, p. 34; Maurizio RIDOLFI, 'L'industria della propaganda' e il partito: stampa e editoria nel socialismo italiano prefascista. In: *Studi storici*, 33(1992)1, p. 33-80.
- 16 Bert ALTENA, *Een broeinest der anarchie: arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling Vliissingen 1875-1929 (1940)*, Amsterdam: Thesis, 1989, deel 2, p. 14, 152; Dennis BOS, *Waarachtige volksvrienden [...]*, p. 404, 424.
- 17 Vooruit, 05/12/1894, p. 1.
- 18 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, annex 5.
- 19 Amsab-ISG, Archief BSP-federatie Gent-Eeklo, nr. 32, 105/2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901, 2 oktober 1901 en Verslagboek BWP Gent 1902-1903, 5 februari 1902.
- 20 *Compte rendu du 6e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Louvain, les 6 et 7 avril 1890*, p. 18; *Programma der Belgische Werkliedenpartij aangenomen door het Buitengewoon congres van den 15 juli 1894 te*

- Brussel, Gent: Emilie Claeys, 1894, p. 16.
- 21 *Compte rendu du 8e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Namur, les 29 et 30 mai 1892*, p. 46.
 - 22 Oorspronkelijk hanteerde men 'opgaven', maar de term 'zetten' nam de overhand en werd deel van het alledaags taalgebruik. Het werd wellicht overgenomen uit het drukproces waar een 'zet' of 'zetsel' letters zijn die door een 'zetter' tot woorden en regels werden gezet in een zethaak.
 - 23 *Vooruit*, 15/07/1892, p. 4.
 - 24 *Vooruit*, 19-20/06/1886, p. 4.
 - 25 *Vooruit*, 15/02/1886, p. 4.
 - 26 *Vooruit*, 26/08/1898, p. 3.
 - 27 *Vooruit*, 18/08/1893, p. 4.
 - 28 *Vooruit*, 22/10/1898, p. 1.
 - 29 *Vooruit*, 21/09/1895, p. 4.
 - 30 *Vooruit*, 20/06/1890, p. 4.
 - 31 *Vooruit*, 12-13/06/1886, p. 4.
 - 32 *Vooruit*, 19/07/1889, p. 4.
 - 33 *Vooruit*, 05/05/1899, p. 3.
 - 34 *Vooruit*, 15/10/1896, p. 4.
 - 35 *Vooruit*, 17/10/1890, p. 4.
 - 36 *Vooruit*, 07/12/1887, p. 4.
 - 37 *Vooruit*, 14/12/1887, p. 4.
 - 38 *Vooruit*, 26/08/1898, p. 4.
 - 39 *Vooruit*, 02/04/1887, p. 4.
 - 40 *Vooruit*, 13/10/1888, p. 3.
 - 41 *Vooruit*, 26/11/1887, p. 4.
 - 42 *Vooruit*, 16/06/1888, p. 4.
 - 43 *Vooruit*, 22/09/1899, p. 3.
 - 44 *Vooruit*, 22/10/1898, p. 1.
 - 45 *De Werker*, 31/10/1875, p. 1; *De Volkswil*, 20/02/1881, p. 4.
 - 46 *Vooruit*, 05/11/1898, p. 2.
 - 47 Paul DE WITTE, *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*, Gent: De Witte, 1898, p. 322.
 - 48 *Vooruit*, 20/06/1890, p. 4.
 - 49 *Vooruit*, 22-23/05/1886, p. 4.
 - 50 *Vooruit*, 02/11/1888, p. 3.
 - 51 Jan DE MAEYER, Op zoek naar de wortels van de christelijke arbeidersbeweging. De Antisocialistische Werkliedenbond van Gent vóór 1914. In: Emmanuel GERARD & Jozef MAMPUYS (red.), *Voor kerk en werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging 1886-1986*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1986; Paul GÉRIN, Sociaal-Katholicisme en Christendemocratie. In: Emmanuel GERARD (red.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*, Leuven: KADOC, 1991.
 - 52 Bij uitbreiding gold de schimpnaam voor iedereen die in het vaarwater van de socialistische arbeidersbeweging kwam. Zodra liberalen met een arbeidersbeweging begonnen – in 1893 met de *Liberale Werkersverdediging* – verscheen een variant: 'Omdat men de mensen niet zou dwingen om in den Vrijen Bond [liberale ziekenbeurs *De Vrijheid*] van de blauwe dompers te gaan, 0,10' (*Vooruit*, 01/09/1893, p. 4). Af en toe werden katholieken 'paapsche dompers' genoemd. Deze varianten worden maar sporadisch gebruikt. Samen met de kenmerkende behoefte van de auteurs om een onderscheid te maken, suggereert dit dat wanneer men het louter over 'domper' had, men voornamelijk de christelijke arbeidersbeweging bedoelde.
 - 53 Carl STRIKWERDA, *A house divided : catholics, socialists, and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*, Lanham (Md.): Rowman & Littlefield, 1997, p. 232.
 - 54 *Vooruit*, 29/10/1887, p. 4; In het Gentse taalgebruik betekent 'Brutus' iets als een 'dik man' of 'kind'. In: Lodewijk LIEVEVROUW-COOPMAN, *Gents Woordenboek*, Gent: Erasmus, 1950.
 - 55 *Vooruit*, 29/07/1892, p. 4; Jan DE MAEYER, *Arthur Verhaegen 1847-1917. De rode baron*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1994, p. 11.
 - 56 *Vooruit*, 01/08/1892, p. 4.
 - 57 Jan DE MAEYER, *Arthur Verhaegen [...]*, p. 247.
 - 58 *Vooruit*, 29/07/1892, p. 4.
 - 59 *Vooruit*, 29/07/1892, p. 4.
 - 60 *Vooruit*, 29/07/1892, p. 4.
 - 61 *Vooruit*, 01/08/1892, p. 4.
 - 62 Edmond VOORDECKERS, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*, Leuven: Nauwelaerts, 1964, p. 152-153.
 - 63 Na de oprichting van de *Antisocialistische Werkliedenbond* veranderde ook de leuze van de beweging en werd 'Vaderland' door 'Godsdienst' vervangen. Zie: Jan DE MAEYER, Op zoek naar de wortels [...], p. 54; Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, p. 144.

- 64 Het vraagteken in dit voorbeeld is authentiek. Zetters duiden met vraag- of uitroepetekens ironische opmerkingen aan zodat lezers hun mededelingen niet zouden misverstaan. Bij humor schuilt het gevaar van misverstanden achter elke kwinkslag.
- 65 *Vooruit*, 24/09/1887, p. 4.
- 66 *Vooruit*, 09/08/1887, p. 4.
- 67 *Het Volk*, 01-02/01/1896, p. 1.
- 68 *Vooruit*, 01/09/1888, p. 3.
- 69 *Het Volk*, 28/03/1896, p. 4.
- 70 *Vooruit*, 01/10/1887, p. 4.
- 71 Guy VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen: Hadewijch, 1995, p. 114.
- 72 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, p. 247-248.
- 73 Jan MOULAERT, *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België. 1880-1914*, Leuven: Davidsfonds, 1995, p. 31.
- 74 Jan MOULAERT, *Rood en zwart [...]*, p. 32.
- 75 *Vooruit*, 17/07/1886, p. 4.
- 76 Jan MOULAERT, *Rood en zwart [...]*, p. 105.
- 77 *Vooruit*, 01/10/1887, p. 4.
- 78 Jan MOULAERT, *Rood en zwart [...]*, p. 200.
- 79 *Vooruit*, 24/09/1887, p. 4.
- 80 Paul DE WITTE, *De geschiedenis van Vooruit [...]*, p. 158.
- 81 *Vooruit*, 01/10/1887, p. 4.
- 82 *Vooruit*, 01/10/1887, p. 4.
- 83 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, p. 216.
- 84 *Vooruit*, 26/11/1887, p. 4.
- 85 *Vooruit*, 03/12/1887, p. 4.
- 86 *Vooruit*, 03/12/1887, p. 4.
- 87 *Vooruit*, 26/11/1887, p. 4.
- 88 *Vooruit*, 03/12/1887, p. 4.
- 89 Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, p. 151.
- 90 *Vooruit*, 21/01/1888, p. 4.
- 91 Jan MOULAERT, *Rood en zwart [...]*.
- 92 Vanschoenbeek houdt het op *De Fakkel*, Moulaert op *De Opstandeling*. Zie: Jan MOULAERT, *Rood en zwart [...]*, p. 189-190 en Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie [...]*, p. 237-238.
- 93 *Vooruit*, 11/06/1894, p. 4.
- 94 *Vooruit*, 18/05/1894, p. 4.

Als prille vijftiger ben ik ‘groot’ geworden met de ‘grote verhalen’ van die tijd. Aan mijn wieg stonden geen postmoderne analisten, maar eenvoudige sociaal geëngageerde mensen van vlees en bloed die niet zo gek lang geleden een oorlog achter de kiezen hadden. Geen kolerieke kletsmeiers, maar doodgewone doeners, net als Louis Deltour. Wars van elke vorm van commercie – met een welomschreven afkeer voor de kunsthandel die, conform de kapitalistische marktvisie, in zijn wereldbeeld uitsluitend op winst maken uit was – werd deze Waalse kunstenaar nooit echt ontdekt door – vaak zelfbenoemde – talentenscouts. Er is tot nu toe hoegenaamd niets over hem gepubliceerd, in tegenstelling tot zijn spitsbroeders van het eerste uur. Dat komt mede doordat hij zich als doorgewinterde communist liefst afzijdig hield van het egocentrische ‘spektakel’. Ook voelde hij zich blijkbaar het best als hij zich wat teruggetrokken – in de schaduw van de grote kerselaar in zijn tuin in Guignies – artistiek kon uitleven. Bovendien heeft hij zijn eigenzinnige ideeën over kunst en maatschappij nooit zelf in een systematisch kader willen gieten, terwijl Edmond Dubrunfaut of Roger Somville dat wel deden.

Toen ik in 2002 toegang kreeg tot het onontgonnen bronnenmateriaal van Louis Deltour en bovendien de kans kreeg het te verwerken tot een soort kunstenaars-monografie, leidde dat hier en daar tot geestige *trouvailles* – het Franse woord ‘*trouvaille*’ klinkt veel exotischer in een verhaal over een Waalse kunstenaar dan ‘geweldige vondst’. In deze bijdrage wil ik de lezer toeschouwer maken van de door mij ‘herontdekte’ pogingen van Louis Deltour om in 1948 met een tekeningenreeks in stripvorm te starten.

Tekening van Deltour voor de strip *Ann et Mann* (Amsab-ISG, Gent)

In de jaren dat ik de leeftijd bereikt had waarop leren lezen deel uitmaakte van het verplichte lessenpakket op school (midden jaren 1960 in mijn geval), werden thuis de *Volksgazet* en het tijdschrift *ABC* gelezen. In de *Volksgazet* stonden enkele strips. Ik herinner me Mickey Mouse en vooral soldaat Fa Sido, zowat de domste soldaat van het Belgische leger¹ – twee gags die gemakkelijk te volgen waren voor aspirant-alfabeten. De bewuste krant had strakke banden met de socialistische partij. Die werden belichaamd door Jos Van Eynde, die in 1964 niet enkel directeur en hoofd-redacteur van de *Volksgazet* was, maar tevens voorzitter van de socialistische partij. De krant kon in 1965 rekenen op 200.900 lezers.²

Ohé, les jeunes

De trend om stripverhalen in kranten op te nemen, dateert al van veel eerder. De jaren na de Tweede Wereldoorlog betekenden een echte heropleving van het stripverhaal. Strips waren in allerlei publicaties terug te vinden. Er kwam een heuse explosie van strip- en jeugdtijdschriften. Zowel Vlaamse als Franstalige publicaties zagen het licht of verschenen opnieuw, al dan niet met een versie in de andere landstaal. Daarin kreeg zowel binnen- als buitenlands materiaal een plaats.

Enkele voorbeelden: *Spirou/Robbedoes*, *Bravo*, *Tintin/Kuifje*, *Heroïc-Albums*, *Bimbo*, *Story*, *Wrill*, *Ons Volkske*, *Kleine Zondagsvriend*, *'t Kapoentje* en *Zonneland/Petits Belges*. Daarnaast namen ook de zogenaamde familiebladen zoals *ABC*, *Ons Volk*, *Overal* en *Libelle* strips op en begon men werk te maken van albumuitgaven. De fijn uitgewerkte tekeningen en het rijke kleurenpalet zetten de uitgevers ertoe aan al deze spannende verhalen uit te brengen in de vorm van mooie albums met een kartonnen band. Ook de Belgische kranten bleven zeker niet achter met het publiceren van 'tekenverhalen'.³

Sébastien Baudrart die aan het eind van zijn geschiedenisopleiding een onderzoek deed naar stripverhalen in de naoorlogse Belgische dagbladders, vond de eerste sporen van strips in *Le Drapeau Rouge* in juni en juli 1945, toen enkele gagstroken van een zekere Arno gepubliceerd werden. Deze tekstloze strookjes verdwenen echter snel en het was wachten tot december van dat jaar om terug een strip te vinden.

Op donderdag 6 december 1945 werden de eerste twee stroken van *Les Trafiquants de Tchoung-King* gepubliceerd op een pagina met als titel *Bonjour St-Nicolas!*. De publicatie werd wekelijks voortgezet op de pagina *Femme et Famille*, en dit tot eind maart 1946. In het verhaal staan Ming-Ho en Dick centraal, twee bemanningsleden van de Amerikaanse cargo Tennessee die in januari 1938 aanlegt in Hong Kong. In een American bar komt het tot een gevecht tussen de twee en een zekere Julius, waardoor ze in het ziekenhuis belanden. Als ze drie weken later het ziekenhuis verlaten en de intrige eindelijk schijnt te beginnen, stopt plots de publicatie van het verhaal. Na dit verhaal heerst er een tijdje 'striparmoede' in *Le Drapeau Rouge*. Stripfiguren doken slechts sporadisch op, en dan nog alleen op de jeugdpagina. Vanaf 26

april 1946 werd namelijk elke donderdag de pagina *Ohé, les jeunes* gepubliceerd. De rubriek *Femme et Famille* verhuisde naar zaterdag en bevatte geen strips meer. In *Ohé, les jeunes* werden van september tot november 1948 vijf afleveringen van *Renard* gepubliceerd. Deze stroken met ondertekst bevatten telkens een guitenstreek van Reinaert de Vos. Verder publiceerde men ook nog vier gagstroken (twee in 1948, twee in 1950) met de personages Anatole, Barbichette en Bec D'or van R. Mas.⁴ In januari en februari 1950 werd in *Ohé, les jeunes* het propagandistische verhaal *Fabien, héros de légende* gepubliceerd, het verhaal van een Franse verzetsheld tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het betreft een verstripte biografie, of beter hagiografie, van de Franse communistische verzetsman Pierre Georges, ook wel bekend als Colonel Fabien. In zeven afleveringen van twee stroken geeft auteur Maurice Damois een overzicht van diens heldendaden.⁵

Les aventures de Tio et Sia

En hier stapt Louis Deltour terug ons plaatjesverhaal binnen. In onvervalste *Ohé, les jeunes*-stijl startte hij in 1948 met twee tekeningenreeksen in stripvorm, *Les aventures de Tio et Sia* en *Ann et Mann*. Het zijn schuchtere pogingen tot het beheersen van de klare lijn, de van Hergés Kuifjestrrips zo bekende stijl.

De tekeningen zijn met felle tinten ingekleurd, wat bijdraagt aan de vrolijk ongedwongen sfeer. Het scenario en de thematische opbouw van het verhaal missen echter vaart. De openvolging van de beelden doet meer denken aan een reeks trage foto's dan aan een vloeiend en boeiend filmrolletje. De aanzet tot de verhaaltjes lijken daardoor wat statisch. Deltours tekeningen proberen wel langs alle kanten te zwieren en te zwaaien, maar de figuurtjes hebben niet de nodige elasticiteit die het kenmerk is van de grote striptekenaars. Hij lijkt het moeilijk te hebben gehad om de losse figuren in een decor en in een (weliswaar kort) verhaal binnen een aantal prenten te plaatsen. Alles oogt vrij statisch, de geforceerde lettertypes en dito tekstballonnen versterken dat effect nog.⁶ De jonge kunstenaar trapt voor deze eerste aanzetten in de val van het gekunstelde, waarin waarschijnlijk veel aspiranten bij hun eerste 'strippogingen' verstrikt raakten. De indruk dat het allemaal meer een stijl- en vingeroefening is dan een daadwerkelijke poging om tot een werkelijk voldragen stripverhaal te komen, blijft.

De hoofdrolspelers zijn jeugdige avonturiers. In de trant van echte stripfiguren als Piet Pienter en Bert Bibber verlaten ze hun habitat en trekken de wijde en altijd gevaarlijke wereld in. Dit gezocht romantische aspect draagt natuurlijk bij tot de populariteit van strips. Tio en Sia kan men beschouwen als echte standaardtypetjes, steeds gekenmerkt door een welbepaald gedrag en karakter. Ook hun uiterlijk is meestal neergepoot volgens het type dat ze vertegenwoordigen. Hun doen en laten is dan ook stevast onveranderlijk. Ik vond in de archieven Deltours handgeschreven invulling van de karakters: '*Tio, un gamin de 10 ans, et Sia plus jeune de cinq mois: sont deux grand camarades d'école. Si différents de caractère; qu'ils resteront toujours camarades*

Tekening voor de strip *Les aventures de Tio et Sia* (Amsab-ISG, Gent)

*durant leurs études [...]. Sia est de nature orgueilleuse, aimant se faire remarquer et bavarder. Tio est simple et timide [...] même un peu sauvage parce que s'écarterant des gens, et ayant des habitudes peu communes.'*⁷

In diezelfde verzamelmap steken bovendien een aantal uitgeschreven scenario's voor nog wat *Tio et Sia*-stripverhaaltjes.⁸ Zo is er bijvoorbeeld een aanzet tot *La petite barque de Tio et Sia*. Drie A4'tjes over een uitstapje op zee met een fantastische amfibiewagen, die door een ingenieuze mechaniek eveneens kan stappen als een landrot. *Tio et Sia en aventure* vertelt dan weer over een avontuurlijke trektocht: *'Depuis quelque temps Tio, le plus fripon et le plus aventurier des deux, s'était mis en tête d'entreprendre une fameuse échappée. Il eut la malice de ne trop préciser son idée auprès de Sia son ami le plus intime et non seulement le plus intime, mais celui avec qui d'ordinaire il faisait ses escapades. Un bon jour ils se décidèrent. C'était une après-midi, une belle après-midi [...].'* Een ander voorspelbaar en traag niemendalletje draagt de titel *Tio et Sia en voyage sur un nuage*: *'Il faisait noir. C'était la nuit mais d'une obscurité à ne pas voir à un pas [...].'*⁹

In de bundel *Oost West, West Best* bekijken Pascal Lefèvre en Els Groessens in een kort artikel de veranderende inhoud van strips naargelang de evolutie van de Koude Oorlog. In hun tekst overlopen ze verschillende verhalen die met de Koude Oorlog in verband staan (o.a. *Piet Pienter en Bert Bibber*, *Suske en Wiske*, *Blake en Mortimer*, *Nero*, *Buck Danny*) en de spionnen, atoombommen en verzoeningen die

daaraan te pas komen. Hieruit blijkt, zoals men kan verwachten, dat de strips de maatschappelijke evoluties volgen. Zo zijn bijvoorbeeld de minder gespannen relaties van de jaren 1960 en 1970 evengoed in de besproken strips terug te vinden.¹⁰

Niets van dit alles bij de 21-jarige, naarstig naar een bevredigend vormpeil zoekende communist Louis Deltour. Geen heldhaftige Koude Oorlogverhalen met verwaarloosbare toestanden à la Blake en Mortimer of Piet Pienter en Bert Bibber, geen Amerikaanse en andere spionnen, 'Buldaarse rhapsodieën' met atoombommen, geheime vijanden die jagen op straalgasformules, gecodeerde telefoontjes of geheimzinnige boodschappers uit ietwat oostelijk gelegen landen die in het holst van de nacht je huis binnenglippen. Hier ook geen stereotiepe celvergaderingen van van God losse communisten, geen schrikbarende dreigementen van imperialistische oorlogsstokers en uiteindelijke verzoeningen in Le Pays Blanc. Méér dan dit alles zijn het stripverhaaltjes die getekend zijn in een duidelijke en aangename helderheid, zonder onnodige details ...

Voorwaarts, maar onderweg alvast niets vergeten ... De weg naar een volgroeid kunstenaarsbestaan is immers nog lang!

- 1 Soldaat Fa Sido door Wally Delsey (bron: http://www.lambiek.net/artists/d/delsey_wally/delsey_wally_fasido.jpg, laatst geraadpleegd op 12/02/2010). Wally Delsey's *Soldaat Fa Sido* verscheen in de jaren 1950 wekelijks in de *Volksgazet*. Delsey tekende ook *De Avonturen van Snick en Pardaff: Het Geheim der Kanabolas* in ABC in de jaren 1947-1948.
- 2 Jean GOL, *Le monde de la presse en Belgique*, Brussel: CRISP, 1970, p. 213-214.
- 3 Evelien KOUSEMAKER & Kees KOUSEMAKER, *Wordt vervolgd. Striplexicon der Lage Landen*, Utrecht: Het Spectrum, 1979, p. 7.
- 4 Sébastien BAUDRART, *Stripverhalen in de Belgische dagbladpers (1945-1950): Inventaris en politiek-maatschappelijke analyse*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2003, p. 94; De Franse stripauteur Roger Masmonteil werd geboren in 1924. Hij begon na de Bevrijding onder het signatuur Mas tekeningen te publiceren. Hij werd professioneel tekenaar toen hij in contact kwam met de communistische Editions Vaillant, die hem onder andere *Bec d'Or* van José Cabrero Arnal lieten overnemen. Zie: Roger Mas. In: Lambiek.net, http://lambiek.net/artists/m/mas_r.htm, 18/03/2007.
- 5 Sébastien BAUDRART, *Stripverhalen [...]*, p. 95.
- 6 Amsab-ISG, Iconografische collectie, Louis Deltour.
- 7 Amsab-ISG, Archief Louis Deltour, nr. 254, 2/7.
- 8 Amsab-ISG, Archief Louis Deltour, nr. 254, 2/7.
- 9 Amsab-ISG, Archief Louis Deltour, nr. 254, 2/7.
- 10 Pascal LEFÈVRE & Els GROESENS, Stripverhalen voor de vrede. Het beeld van de Koude Oorlog in de Belgische strip. In: Mark VAN DEN WIJNGAERT & Lieve BUELLENS (red.), *Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog 1947-1989*, Tielt: Lannoo, 1997, p. 224-233.

Uit het archief van Achiël Van Acker: de IBIS-school

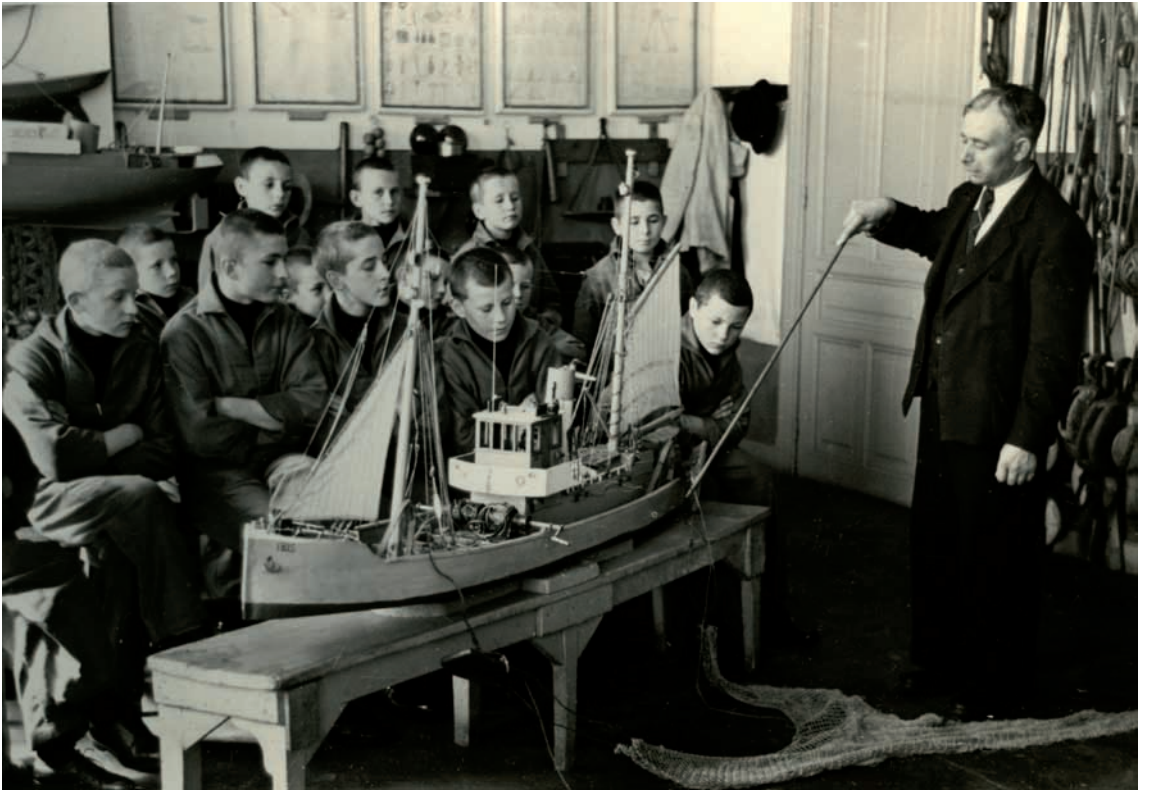
Achiël Van Acker (midden met bril) op bezoek in de IBIS-school
(Amsab-ISG, Gent)

In 1993 kreeg Amsab-ISG het fotoarchief van Achiël Van Acker binnen. Deze collectie geeft een overzicht van zijn taken en werkzaamheden als politicus en minister, met foto's van verschillende regeringen, verkiezingscampagnes, reizen en officiële bezoeken. Het archief bevat ook een kleine collectie familiefoto's vanaf de jaren 1920.

Op 23 september 1948 bracht minister Van Acker een bezoek aan de IBIS-school in Oostende. Het ministerie van Verkeerswezen was in die tijd bevoegd voor het Koninklijk Werk IBIS. IBIS werd in 1906 door de latere koning Albert I gesticht voor weeskinderen uit de visserijsector. Het was de bedoeling hen op te leiden als visser of matroos.¹ De foto's uit de reportage komen uit het fotoalbum dat aan Van Acker werd geschonken ter gelegenheid van zijn bezoek. Ze geven een mooi beeld van de manier waarop die weeskinderen werden voorbereid op een vissers- of matrozenbestaan.

¹ IBIS bestaat nog, de werking is intussen uitgebreid naar kinderen met familiale, sociale en/of gedragsproblemen. Voor meer info: <http://www.ibisschool.be>.

Linksboven: les over 'scheepsgerief'

Linksonder: 'schiemansles'

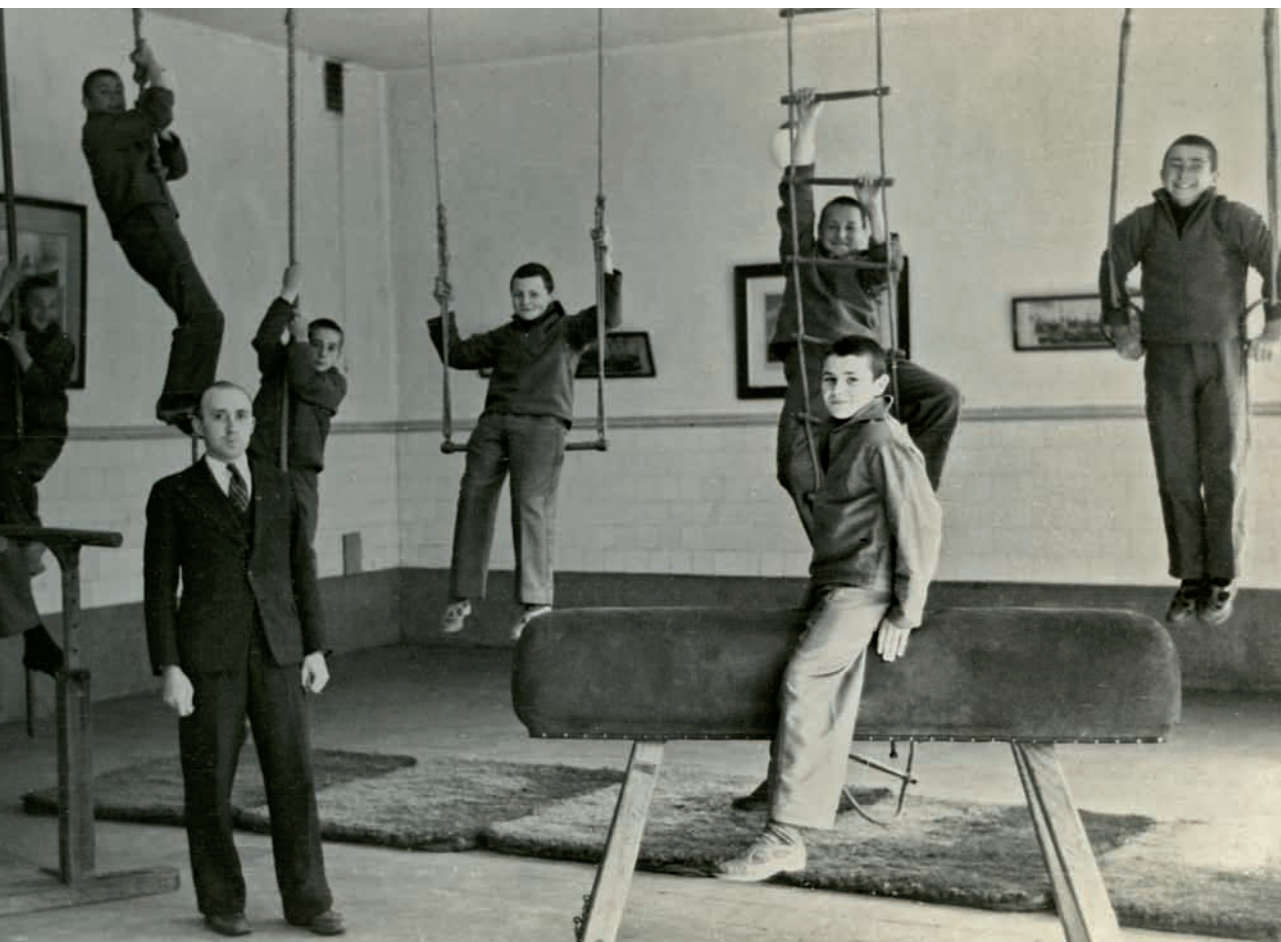
Een schieman is de tweede bootsman op een zeilschip.

Boven: netten breien

Volgende pagina: leren roeien

Boven: turnles
Rechtsboven: seinles
Rechtsonder: 'gewoon onderwijs'
Volgende pagina: in de kerk

Linksboven: de keuken
Linksonder: de eetzaal
Boven: de slaapzaal

Het archief van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Een kort maar hevig bestaan

Op 9 december 1937 werd de vzw Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG) opgericht met als opdracht 'het vergemakkelijken van de studie van de sociale en economische geschiedenis in het algemeen [...] en van België in het bijzonder'.¹ De motor achter de oprichting was de verzekeringsmaatschappij La Prévoyance Sociale (PS), in de persoon van haar directeur-generaal Joseph Lemaire. Sinds 1925 socialiseerde de PS haar winsten door middel van preventoria, sanatoria, bejaardentehuizen en andere. In 1937 werd er met het NISG ook een archief- en documentatiecentrum aan die sociale werken toegevoegd.

Het NISG spiegelde haar werking aan die van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Dat was in 1935 opgericht door de Centrale, de Nederlandse zusterorganisatie van de PS. Het IISG wist op korte tijd een groot aantal belangrijke collecties te verwerven. Zo ontving het na de fascistische machtsovername in Duitsland een groot aantal archieven die de Duitse socialisten uit handen van de nieuwe machthebbers wilden houden. De ambities van het NISG waren minder hooggespannen. Eerst en vooral wilde de instelling collecties uit het binnenland verzamelen; het interesseveld kon later altijd uitgebreid worden.

De raad van bestuur van het NISG werd op de stichtingsvergadering samengesteld uit dertien leden: negen vertegenwoordigers van de PS, en telkens een van het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten (NVSM), de Algemene Coöperatieve Vereniging (ACV), het Belgisch Vakverbond (BVV) en de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Bij de eerste vergadering stelde de raad van beheer op 25 december op zijn beurt een uitvoerend comité samen. De leden waren Willem Eekelers (voorzitter), Julien Papart (ondervoorzitter), Alphonse Gaspar (secretaris), Henri Lemaire (adjunct-secretaris), Joseph Lemaire (penningmeester), August De Block en François Logen. Eind januari kocht het NISG een herenhuis aan de Brusselse Regentschapslaan, dat het deelde met het Bureau voor Sociaal Onderzoek en Club '38.² Ook hier kwam de PS met geld over de brug. De verbondenheid van het NISG met de verzekerings-

Opening van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 18 februari 1939.
1e rij, van links naar rechts: onbekend, Arthur Jauniaux, Louis Bertrand, Julien Papart,
Joseph Lemaire (Amsab-ISG, Gent)

maatschappij werd bekrachtigd door de aanstelling van Joseph Lemaire als afgevaardigd beheerder op 27 januari 1938. De historicus Fernand Vercauteren werd directeur. Hij werd bijgestaan door bibliothecaris Valentine Saccasyn en conciërge Omer Dubois. Later werd het personeelskader nog uitgebreid met een typiste en een halftijdse hulpbibliothecaris.

Op het vlak van de collectievorming en de verdere structurering van het NISG werd een beroep gedaan op Lode Baelemans (stadsbibliotheek Antwerpen), Ger Schmook (Museum van de Vlaamse Letterkunde) en August De Block (secretaris BWP). Een Beschermcomité, samengesteld uit vooraanstaande socialistische intellectuelen, kreeg als taak de nieuwe instelling in binnen- en buitenland enige allure te geven. Daarnaast kwam er een Technisch Raadplegend Comité, dat erop toezag dat het NISG een hoog wetenschappelijk niveau behield. Het is opvallend dat ook een aantal christendemocraten in dit comité zetelden. Het zette een aantal stappen in de advisering van de technische organisatie van de bibliotheek en pleitte voor het opstarten van een reeks wetenschappelijke uitgaven. Die is er wegens het korte bestaan van het NISG nooit gekomen.

Het was ook de bedoeling een netwerk van corresponderende leden uit te bouwen. Deze correspondenten kregen de opdracht om het NISG op de hoogte te houden van publicaties en activiteiten op het vlak van de sociale geschiedenis. In de beginjaren was dit netwerk echter niet operationeel – behalve een brief van

toezegging is er van de meeste aangeschreven ‘correspondenten’ niets terug te vinden. Andere prioriteiten bepaalden de prospectie. Louis Bertrand had kort voor de oprichting van het NISG Joseph Lemaire de zekerheid gegeven dat hij zijn bibliotheek aan een op te richten socialistisch documentatiecentrum zou overdragen. Dit materiaal werd het kernbezit van het NISG, dat vervolgens werd uitgebreid met elders verworven collecties. In de eerste jaren zocht de instelling voornamelijk naar aanvullingen van deze collectie. Veel leden van de socialistische oude garde en hun familieleden werden aangeschreven om hun archief aan het NISG over te dragen, maar er kwam niet veel reactie. Daarnaast werd gepoogd de archieven van *Le Peuple*, het Belgisch Vakverbond (BVV) en verschillende socialistische kabinetten te verwerven, maar ook daarbij bleven de resultaten beneden de verwachtingen. De prospectie werd echter niet beperkt tot de klassieke socialistische achterban: het NISG was volgens de raad van bestuur niet socialistisch, maar wel sociaal. Er werd bijvoorbeeld gepolst naar het archief van de liberaal Ernest Mahaim, naar christendemocratische collecties en naar dubbels uit het Rijksarchief. In de meeste gevallen beperkte het optreden van het NISG zich tot het contact opnemen, zonder verdere opvolging. Vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden 161 aanwinsten geregistreerd, tijdens de oorlog – toen de prospectie nog even opflakkerde – groeide dat totaal tot 178. In 80 procent van de gevallen ging het om bibliotheekmateriaal, 60 procent was afkomstig uit het Brusselse. Het grootste deel daarvan, zeker wat het archiefgedeelte betreft, was onderdeel van de collectie Bertrand. De bibliotheek werd aangevuld met omvangrijke schenkingen van de BWP en van Hector Denis, tot een totaal van meer dan 10.000 titels. De collectie werd bovendien steeds verder uitgebreid. Dat gebeurde niet altijd volgens de vooropgestelde afgrenzing, waardoor de collectie weinig homogeen was. Hetzelfde verhaal geldt voor de verzameling museumstukken. De jonge instelling moest haar collectie nog helemaal uitbouwen en tastte de grenzen van haar collectieprofiel dan ook zo ruim mogelijk af. Van eind 1938 tot begin 1939 liep op het NISG de openingstentoonstelling *De sociale geschiedenis van de stad Gent in de 19de eeuw*. Toch duurde het nog tot de jaarwisseling 1939-1940 voor het NISG ruime naambekendheid begon te genieten en het bezoekersaantal echt toenam.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd de collectie niet geëvacueerd. Men ging ervan uit dat het wetenschappelijke, neutrale en onafhankelijke karakter van de instelling voldoende garanties bood. Ondanks een tekort aan personeel – drie van de vijf personeelsleden waren gevlucht of overleden – werd zelfs beslist om de leeszaal zo snel mogelijk opnieuw te openen, uit vrees voor de vordering van het gebouw. Het was natuurlijk onmogelijk nog verder te prospecteren. Door een sterke afname van de financiële steun door de PS, had het instituut bovendien te kampen met financiële moeilijkheden. Volgens directeur Vercauteren dreigde een sluiting voor het einde van 1940. De Duitse bezetter reageerde nog sneller.

Op 26 oktober 1940 werd het NISG gesloten en verzegeld door agenten van de Sicherheitsdienst (SD). De voorzichtige houding, waarbij een neutrale koers werd gepropageerd en elke verwijzing naar de politiek werd vermeden, was een misre-

kening geweest. Kort daarop werd al het materiaal weggevoerd en bleef er van het NISG niets over. De vzw bleef op papier nog bestaan tot 13 april 1967. Na de uitbetaling van een schadevergoeding voor de geroofde archieven werd het instituut ontbonden.

De lange tocht van het archief

Na de sluiting van het NISG werden alle archieven, boeken, brochures en steekkaarten naar de kelder gebracht. Die werd, samen met de garageruimte waar ook een groot aantal boeken lag, verzegeld. Daar bleef het, tot de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR) hoogte kreeg van het bestaan ervan. De ERR legde zich toe op de volledige intellectuele en ideologische voorlichting van de nazipartij. Met dit doel voor ogen wijdde deze organisatie zich aan het roven van cultureel erfgoed in heel Europa. Er ontstond al snel een strijd tussen de SD en de ERR om de controle over het archief van het NISG. Zonder dat die beslecht was, transporteerde de SD in het najaar van 1941 al een nauwkeurig geselecteerd deel van de collectie naar het Reichssicherheitshauptamt (RSHA) in Berlijn. De ERR kreeg de dubbels van het resterende materiaal ter beschikking, voornamelijk boeken en publicaties. Op 17 maart 1942 meldde de RSHA dat het geen interesse meer had in dat materiaal en droeg het de sleutels van de kelder over aan de ERR. Het grootste deel werd op 17 mei door die organisatie op zijn beurt naar het IISG te Amsterdam gestuurd, de rest volgde op 30 mei. Volgens de ERR, die het IISG beheerde, was het NISG er immers een afdeling van. Uiteindelijk werd het materiaal van het IISG in 1944 grotendeels overgebracht naar het Reich op verschillende locaties in Noord- en Zuid-Duitsland, Oostenrijk en Polen. Het door de SD geroofde materiaal werd vanuit Berlijn overgebracht naar Polen en/of het voormalige Tsjechoslovakije, waar het in 1945 in handen viel van Russische trofeeëncommissies.

Kort na het einde van de oorlog werd het al teruggevonden materiaal van het NISG – onder meer dat dat was achtergebleven in de kelders van het IISG – overgedragen aan het pas opgerichte Emile Vandervelde Instituut. Van het grootste deel van het archief was er geen spoor. Dit had vooral te maken met een gebrek aan interesse en de zorgeloosheid bij het omgaan met de archieven. Pas in de jaren 1980, met de oprichting van het toenmalige AMSAB, dat als een opvolger van het NISG kan gelden, was er weer volop aandacht voor de archieven van de socialistische beweging. Toen begin jaren 1990 in de Sovjet-Unie het tijdperk van glasnost en perestrojka aanbrak, kwam alles in een stroomversnelling. Al snel bleek dat alle buitenlandse archieven die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Russische handen waren gevallen, in een Geheim Centraal Staatsarchief (Osoby) in Moskou waren terechtgekomen. Het doel van deze instelling was de uit hun organisch verband gerukte en wanordelijke archieven te beheren en te ontsluiten, maar enkel met het oog op de doelstellingen van de Staatsveiligheid en enkele ministeries. Wetenschappelijke onderzoekers kregen uitdrukkelijk geen toegang. In 1992 volgde een eerste verkenning door Wouter Steenhaut en Michel Vermote, respectievelijk directeur

en hoofd van het archief van AMSAB. Ze stelden meteen de rijkdom van de collectie vast: ze vonden er niet enkel het archief van het NISG, maar ook veel andere Belgische en socialistische archieven. Kort daarop begon men te onderhandelen om de archieven naar hun land van oorsprong te laten terugkeren. Dit was een processie van Echternach, maar in 2002 keerden de archieven eindelijk naar huis terug.

Bij de inventarisatie werd het archief van het NISG zelf afgezonderd van de documentatie- en archiefcollectie die door het instituut werd verzameld. Dat was geen gemakkelijke beslissing; het verzamelen en bijhouden van archief- en bibliotheekcollecties was net de taak van het NISG. Het bleek bv. beter het archief van Louis Bertrand af te sonderen en apart te ontsluiten. Behalve de collectie Bertrand verzamelde het NISG namelijk nog andere archiefstukken, zoals enkele stukken van Emile Vandervelde, manuscripten van Guillaume De Greef, een aantal documenten van César De Paepe, een paar brieven van Philip Coenen, archiefstukken van de vrijdenkersvereniging L'Affranchissement, het legaat Sander-Pierron, de archieven van Prosper Verbaere en Léon Furnémont en losse archiefstukken zoals pamfletten van diverse partij- en vakbondsafdelingen. De hele collectie – inclusief de stukken die niet door de Russische archiefdiensten terug werden overgedragen – is ook op microfilm beschikbaar.

Het archief van het NISG bevat 74 nummers, opgeborgen in 4 dozen en bestrijkt de periode 1937-1967. Het is raadpleegbaar mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

- 1 Statuten NISG. In: *Belgisch Staatsblad*, 25/12/1937.
- 2 Het Bureau voor Sociaal Onderzoek was de studiedienst van de BWP, onder leiding van Max Buset. Club '38 was een socialistische studiekring, ook al op initiatief van Joseph Lemaire opgericht.

BIBLIOGRAFIE

AMSAB-tijdingen, (1992)16bis, 24 p. (extra nummer *Mission to Moscow*).

Jacques LUST, Hoe papieren in (roof)waarde stegen (1940-'44). In: Jacques LUST, Evert MARÉCHAL, Wouter STEENHAUT, Michel VERMOTE (red.), *Een zoektocht naar archieven. Van NISG naar AMSAB*, Gent: AMSAB, 1997, p. 54-85.

Wouter STEENHAUT, Recuperatie van cultuurgoederen (1944-'67). In: Jacques LUST, Evert MARÉCHAL, Wouter STEENHAUT, Michel VERMOTE (red.), *Een zoektocht naar [...]*, p. 86-109.

Wouter STEENHAUT m.m.v. Michel VERMOTE, De Belgische archieven in Moskou: a never ending story? In: *Brood & Rozen*, (2002)4, p. 65-73.

Michel VERMOTE, Het NISG: Wie es eigentlich gewesen ist (1937-'40). In: Jacques LUST, Evert MARÉCHAL, Wouter STEENHAUT, Michel VERMOTE (red.), *Een zoektocht naar [...]*, p. 10-53.

Het archief van Louis Bertrand

Louis Bertrand werd op 15 januari 1856 in Sint-Jans-Molenbeek geboren als zoon van een Waalse marmerbewerker. Zijn vader nam hem op jonge leeftijd mee naar arbeidersbijeenkomsten. Op 12-jarige leeftijd verliet hij de schoolbanken. Eerst verdiende hij als dagbladverkoper de kost, daarna werd hij leerling-steenkapper. Op zijn vijftiende trad hij als marmerbewerker in zijn vaders voetsporen. Bertrand werd actief in de Brusselse vakbond van marmerbewerkers, waarvan hij op 18-jarige leeftijd secretaris werd. Na zijn dagtaak leerde hij zichzelf lezen en schrijven. In 1875 publiceerde hij zijn eerste artikel in *La Persévérance*, het orgaan van de Belgische marmerbewerkers. In 1878 stichtte hij het weekblad *La Voix de l'Ouvrier*. Een jaar later werd hij gedwongen ontslag te nemen als marmerbewerker. Hij kwam daarna aan de kost als boekhandelaar, verzender van *La Réforme* en uiteindelijk als redacteur (sinds 1885) en directeur van *Le Peuple* (1896-1907). Bertrand was ook een van de initiatiefnemers van de Brusselse coöperatie Maison du Peuple (1882).

In 1885 was Louis Bertrand, samen met Edward Anseele en Edmond van Beveren, een van de stichters van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Van dat jaar tot 1933 zetelde hij in de Algemene Raad (later het Bureau), met een onderbreking tussen 1899 en 1910. Tussen 1891 en 1892 was hij partijsecretaris. Zijn pogingen om een nationale socialistische partij op te richten dateren al uit 1875. Toen richtte hij samen met militanten uit Gent en Antwerpen de Union Ouvrière Belge op. In 1879 was hij een van de initiatiefnemers achter de Belgische Socialistische Partij. Hij was in diezelfde jaren regelmatig aanwezig op nationale en internationale arbeiderscongressen, waar hij in contact kwam met verschillende personaliteiten van de brede socialistische beweging. In 1894 werd Bertrand verkozen als volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Zinnik, waardoor hij deel uitmaakte van de eerste socialistische parlementaire groep. Ondanks zijn sobere stijl was hij een gerespecteerd en bijwijlen gevreesd parlamentslid, omwille van zijn vermogen zich in te werken in complexe dossiers. In 1895 werd hij verkozen in de gemeenteraad van Schaarbeek. Hij werd schepen van Financiën (tot 1920). In 1900 werd Bertrand volksvertegenwoordiger voor Brussel, een mandaat dat hij zou uitoefenen tot zijn 70e verjaardag in 1926.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte Louis Bertrand deel uit van het Nationaal Hulp- en Voedingscomité en diverse andere hulporganisaties. Op 21 november 1918 werd hij benoemd tot minister van Staat en een week later verkozen tot ondervoorzitter van de Kamer. Na zijn vertrek uit de politiek wijdde hij zich voornamelijk aan zijn literair werk en aan de coöperatieve beweging. Binnen die beweging heeft hij diverse functies bekleed: als penningmeester (1898-1899) en voorzitter van de Fédération des Sociétés Coopératives Belges (1899-1934), als voorzitter van de raad van beheer van het Office Coopérative Belge (1920-1934), als ondervoorzitter van de Société Générale Coopérative (1924-1934) en als lid van het Centraal Comité van de Internationale Coöperatieve Alliantie (1904-1921). In 1907 was hij een van de

Louis Bertrand (links) in gesprek met Camille Huysmans tijdens de opening van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 18 februari 1939 (Amsab-ISG, Gent)

stichters van verzekeringsmaatschappij La Prévoyance Sociale. Verder zetelde hij ook in de raad van beheer van de Belgische Bank van de Arbeid (1931-1933) en van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK) (1919-1938). Daabovenop kwamen nog bestuursmandaten bij commerciële ondernemingen als nv De Verenigde Wevers en nv Lever (later Unilever).

Louis Bertrand was een gedreven schrijver. Hij legde zich aanvankelijk toe op arbeidersthema's zoals de veiligheid in de mijnen, de povere arbeidershuisvesting en de lage lonen. Zijn meest vermaarde publicaties: *Histoire de la coopération en Belgique: les hommes - les idées - les faits* (1902-1903) en *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830* (1906-1907), schreef hij in samenwerking met Emile Vandervelde. Later legde hij zich ook toe op de koloniale geschiedenis en het koningshuis. Hij was hoofdredacteur van *Les Coopérateurs Belges*, stichtte samen met Ernest Vaughan het satirische blad *Le Trique* en werkte onder andere mee aan *Le Peuple*, *La Cloche*, *Uylenspiegel*, *La Revue Socialiste*, *La Société Nouvelle*, *La Revue de Belgique*, *La Revue Politique*, *La Revue Politique et Parlementaire de Paris* en *Jeunesse socialiste*. Wegens zijn vlijmscherpe artikels kwam hij herhaaldelijk in botsing met de gevestigde klasse. Kort na de Eerste Wereldoorlog schreef hij enkele bijdragen

over het socialisme in de vrije tribune van *Le Soir*, waar kardinaal Mercier, uit hoofde van de 'neutraliteit' van deze krant, geschokt op reageerde.

Bertrand stond voor een reformistisch, opbouwend socialisme, tegen het destructieve revolutionaire socialisme. Hij wilde de arbeiders instellingen, sociale wetten en materiële voordelen geven. Al in 1895 pleitte hij voor een nationale en algemene ziekteverzekering. Hij vond de organisatie van krachtige vakbonden, mutualiteiten en coöperaties veel nuttigere instrumenten voor de socialistische beweging dan het verkondigen van grote theorieën.

Hij overleed in Schaarbeek op 17 juni 1943.

Op 29 september 1937 sloten de bejaarde Louis Bertrand en verzekeringsmaatschappij La Prévoyance Sociale een overeenkomst over de overdracht van Bertrands omvangrijke bibliotheek, in ruil voor 50.000 frank.¹ Bij deze overeenkomst was ook het archief inbegrepen. Deze verzameling werd de basiscollectie van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG), dat tien weken later werd opgericht. Nadat het archief van het NISG in 2002 terugkeerde naar België, werd de collectie Bertrand afzonderlijk onsloten. Naast een serie briefwisseling bevat die voornamelijk kladversies van diverse bijdragen en boeken en documentatiedossiers ter voorbereiding van zijn teksten. Daarnaast zijn er nog een aantal dossiers over zijn parlementaire werkzaamheden (voornamelijk krantenknipsels). In de personalia-dossiers is er heel wat materiaal over César De Paepe te vinden, zelfs in die mate dat bepaalde dossiers een mengeling zijn van documentatie van Bertrand over De Paepe en archief van De Paepe dat door Bertrand werd verzameld. Omgekeerd bevinden zich ook een aantal archiefstukken van Bertrand in het archief van De Paepe. Daarvan bezit Amsab-ISG enkel microfiches (archieftoegang 487).

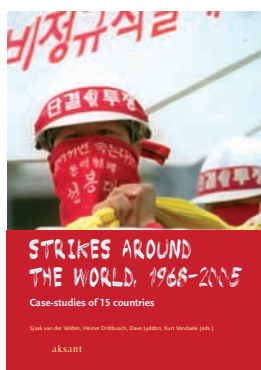
Het archief bevat 226 nummers, opgeborgen in 16 dozen, en bestrijkt de periode 1848-1940. Het is raadpleegbaar mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

1 Michel VERMOTE, Het NISG: Wie es eigentlich gewesen ist (1937-'40). In: Jacques LUST, Evert MARÉCHAL, Wouter STEENHAUT, Michel VERMOTE (red.), *Een zoektocht naar archieven. Van NISG naar AMSAB*, Gent: AMSAB, 1997, p. 23.

Dirk Luyten,
Universiteit Gent/
SOMA

**SJAAK VAN DER VELDEN, HEINER DRIBBUSCH,
DAVE LYDDON, KURT VANDAELE (RED.)**

Strikes around the World, 1968-2005. Case-studies of 15 Countries

Sjaak VAN DER VELDEN,
Heiner DRIBBUSCH,
Dave LYDDON, Kurt
VANDAELE (red.),
*Strikes around the world,
1968-2005. Case-studies of
15 Countries*, Amsterdam:
Aksant, 2007, 384 p.,
ISBN 978 90 5260 285 1.

In 1978, tien jaar na het 'revolutiejaar' 1968, publiceerden Colin Crouch en Alessandro Pizzorno *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe*, een baanbrekende studie over de stakings- en protestgolf waarmee vele ontwikkelde kapitalistische landen te maken kregen op het einde van de jaren 1960 en het begin van de jaren 1970. Ook België kende toen een *resurgence of class conflict*: de staking in de Limburgse mijnen en die bij Vieille Montagne, die Walter Van den Broeck verbeeldde in zijn toneelstuk *Groenten uit Balen*, zijn twee bekende voorbeelden. Goed dertig jaar later is er van een herlevende klassenstrijd niet veel meer te merken en lijken grootschalige stakingsbewegingen, ondanks het recente conflict bij AB InBev, een anachronisme uit een ver verleden. Er wordt minder gestaakt. Stakingen worden door de publieke opinie minder en minder gesmaakt, zo lijkt het wel: gebruikers nemen een advocaat in de arm om het vakantieleed dat werd veroorzaakt door een staking op de luchthaven te compenseren. In de openbare diensten wordt gesproken van de verplichting een minimumdienstverlening te verzekeren in geval van staking. Bewijst dit alles niet dat het stakingswapen tussen 1968 en 2005 veel van zijn betekenis verloren heeft, niet meer efficiënt is en daarom minder wordt gebruikt en aan legitimiteit heeft ingeboet? Die indruk zullen velen hebben, maar gedegen empirisch bewijs ontbreekt. In deze bundel wordt die oefening wel gemaakt en wordt het fenomeen staking tussen 1968 en 2005 onderzocht in vijftien landen over heel de wereld, zowel hoogontwik-

kelde kapitalistische landen als landen aan de (semi)-periferie van het kapitalistische wereldsysteem: België, Frankrijk, Nederland, Duitsland, Zweden, Denemarken, Groot-Brittannië, de USA, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland, Korea, Mexico, Argentinië en Zuid-Afrika. De landenstudies worden voorafgegaan door een methodologische inleiding over stakingsstatistiek en de vraag naar de meest adequate indicatoren om de impact van stakingen te meten. In een afsluitend hoofdstuk worden de krachtlijnen uit de landenstudies samengebracht en uitgemaakt welke factoren bepalend zijn geweest voor het ontstaan en de evolutie van de staking. De hoofdstukken over elk land volgen een gelijkaardig stramien, waarbij behalve voor de stakingen zelf, veel aandacht is voor het stelsel van arbeidsverhoudingen, de vakbonden en de rol van de overheid. De economische evolutie en de verschuiving in de samenstelling van de actieve bevolking worden telkens meegenomen. De auteurs zijn specialisten in de materie en komen uit verschillende disciplines: sociologen, politicologen en historici.

Een gelaagd boek

Dit boek is rijk en complex en leent zich tot een gelaagde lectuur. Naarmate je verder doordringt tot de verschillende lagen, komen andere aspecten, andere betekenissen van de staking, nieuwe vragen en methodologische kwesties aan bod. De eerste laag is een geaggregeerde statistische laag – een ‘globale’ zo men wil. Als je de gegevens van de vijftien landen (voor zover ze beschikbaar zijn) samenlegt, laat die laag een patroon zien van verhoogde stakingsactiviteit in de late jaren 1960 en de vroege jaren 1970. Daarna volgt een daling, waarbij het stakingsniveau in 2005 lager ligt dan dat van de jaren 1950 en 1960, een periode van relatieve sociale rust. Dit beeld verschijnt ongeacht de indicator die je kiest: het aantal stakingen, het aantal stakers, het aantal niet-gewerkte dagen en het relatieve stakingsvolume (aantal niet-gewerkte dagen per duizend werknemers).

Bekijk je deze cijfers land per land, dan wordt het beeld al wat meer verscheiden. Denemarken kende bijvoorbeeld drie pieken: rond 1970, in de helft van de jaren 1980 en in de late jaren 1990. Dit kan duiden op nationale specificiteiten (de tweede laag) binnen een voor het overige vrij gelijkaardige economische evolutie, die het stakingsverloop voor een groot deel bepaalt. Kijk je verder in de landenstudies, dan blijkt vaak dat de terugval van het stakingsfenomeen na de *resurgence of class conflict* genuanceerd moet worden, omdat in bepaalde gevallen sectoren en bedrijven nog wel veel en massaal staakten – denken we maar aan de Britse mijnstakingen in 1984-1985.

Werkgeversmilitantisme

De landenstudies waarin stakingen in detail geanalyseerd worden, leren vooral dat stakingen andere betekenissen kregen en de actoren van het stelsel van arbeidsverhoudingen, met name de staat en de werkgevers, een andere houding

aannamen tegenover de staking. De staat trad in een aantal landen repressiever op, via politie-inzet of door een wijziging van de wetgeving, al dan niet na wijzigende rechtspraak, die soms zijn oorsprong had bij de werkgevers. De patroons speelden een niet te onderschatten rol in het initiëren van stakingen. Die konden een gevolg zijn van een bedrijfsstrategie die paste in de wijzigende conjunctuur, maar ook een uiting zijn van wat de auteurs '*employer militancy*' noemen: werkgevers stellen zich revindicatiever op, waardoor de conflictualiteit van de arbeidsverhoudingen toeneemt, of zoeken omgekeerd naar wegen om het gebruik van het stakingswapen te bemoeilijken.

Beide fenomenen zijn in België bekend. In het sociaal overleg zijn het niet langer alleen de vakbonden die vragende partij zijn, zoals in de jaren 1970. Ook de werkgevers gebruiken het overleg om te proberen eisen door te drukken, die op hun beurt reactie uitlokken, al dan niet in de vorm van een staking. Belgische werkgevers hebben vanaf de late jaren 1980 meer en meer een beroep gedaan op burgerlijke rechtbanken om via een eenzijdig verzoekschrift stakingen een halt toe te roepen door individuele stakers te bedreigen met een dwangsom. Dit werd soms verantwoord met het argument dat vakbonden industrieparken blokkeerden, wat je dan weer in verband kan brengen met een ander fenomeen dat in dit boek veel aandacht krijgt: de toenemende fragmentatie van het productieproces. Taken die vroeger binnen de muren van hetzelfde (grote) bedrijf gebeurden, worden nu opgesplitst en uitbesteed aan andere bedrijven, die optreden als onderaannemer. Dat is een van de gezichten van de tertiërisering van de tewerkstelling, die meteen toelaat dit fenomeen te relativiseren. Een fabriek die het transport niet meer zelf doet, maar uitbesteedt, draagt bij aan de tertiërisering, maar de aard van de activiteit zelf (het vervoer van goederen) is natuurlijk dezelfde gebleven. Dit werkgeversmilitantisme vinden we, zo leert dit boek, ook in andere landen, zelfs in een nog meer uitgesproken vorm. In Duitsland bijvoorbeeld kwam er in 1993 een ommekeer in de traditionele rolverdeling in het overleg, waarbij de vakbonden eisen stellen. Werkgevers zegden CAO's op en traden vervolgens op als eisende partij. Eerder gebruikten sommige patroons lock-outs om de vakbonden financieel in moeilijkheden te brengen.

In Groot-Brittannië deden werkgevers doelgericht een beroep op rechtbanken om stakingen te doen beëindigen. Vaak werden deze acties met succes afgerond. Dit deed de stakingsbereidheid bij andere werknemers afnemen, net zoals in de jaren 1970 de successen die met staken behaald werden andere werknemers ertoe aanzetten het werk neer te leggen.

In Denemarken was het eerder de staat dan de werkgevers die offensief optrad tegen de vakbonden. De regering zette het systeem van indexkoppeling van de lonen op de helling, snoeide in de werkloosheidsuitkeringen en moedigde het bedrijfssyndicalisme aan om een tegengewicht te bieden voor de gevestigde bonden. Privatiseringen gingen gepaard met een verslechtering van de arbeidsvoorwaarden en leidden eveneens tot een verhoogde stakingsactiviteit. Deze defensieve stakingen verklaren dat het stakingsfenomeen ook na de conflictueuze jaren 1970 in

bepaalde landen hoog kon blijven, ook al wijzigde de betekenis ervan en had de staking niet langer een offensief karakter.

Hoe stakingen verklaren?

Welke factoren zijn bepalend voor het fenomeen stakingen en hoe kan je verschuivingen in het stakingspatroon verklaren? Een aantal factoren is gekend uit de internationale literatuur en wordt hier getoetst. Dit onderzoek bevestigt dat economische omstandigheden een grote rol spelen. Het stakingspatroon wordt in ruime mate verklaard door economische veranderingen op verschillende vlakken. De conjunctuur en werkloosheid zijn sterk bepalende factoren. Wanneer het economisch goed gaat en de arbeidsmarktpositie van werknemers gunstig is, neemt de stakingsbereidheid toe. Omgekeerd neemt ze af bij hoge werkloosheid en ongunstige conjunctuur. Economische verschuivingen bepalen op nog andere manieren het stakingsfenomeen. De jaren 1980 waren in West-Europa het toneel van de afbouw van traditionele industriële sectoren zoals de steenkoolmijnen en later de automobielsector. Het ging om grote bedrijven die veel arbeiders tewerkstelden, die regelmatig naar het stakingswapen grepen. De afbouw of het verdwijnen van deze sectoren had direct grote gevolgen voor het aantal stakingen. Het verdwijnen van industrie in West-Europa is dan weer onderdeel van een ruimer fenomeen van verschuiving van tewerkstelling van de industrie naar de dienstensector. De bedrijven zijn er kleiner, het is moeilijker grote stakingsbewegingen te organiseren, de stakingstraditie is er minder aanwezig en de organisatiegraad ligt door de bank lager.

Dat brengt ons bij de rol van de vakbonden en meer algemeen institutionele factoren die stakingen en stakingspatronen kunnen verklaren. Institutionele factoren hebben een grote verklaringskracht, maar wat de concrete impact betreft bestaat er grote variatie. België, een land met een hoge syndicalisatiegraad en financiële tussenkomst van de vakbonden in geval van staking, is eerder uitzondering dan regel. Een hoge syndicalisatiegraad en bijgevolg een sterke organisatorische capaciteit in geval van staking vinden we ook in Scandinavië, maar dat hoeft niet noodzakelijk een verklaring te bieden voor een hoge stakingsactiviteit. Het verband kan ook omgekeerd zijn. Dat was het geval in Denemarken, waar veel stakingen 'wild' waren met een beperkt aantal deelnemers. De hoge stakingsactiviteit leidde er uiteindelijk tot een stijging van de syndicalisatiegraad. De poging van een rechtse regering om de institutionele rol van de vakbonden terug te dringen, werd beantwoord met een massale stakingsactie.

Zweden brengt nog een andere interessante paradox aan het licht van het fenomeen 'wilde staking', dat in deze bundel een prominente rol speelt. Wilde stakingen kan je beschouwen als een correctiemechanisme op de initiatieven die de vakbonden ontplooiën om de arbeidsmarkt te reguleren. Ze kunnen bedoeld zijn om in ondernemingen betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen dan sectoraal bedongen, of een reactie zijn op de neveneffecten van deze afspraken op de werkvloer, vaak

voor welbepaalde groepen werknemers. Een deel van de stakingen in België in de late jaren 1960 en de vroege jaren 1970 past in dit patroon: het waren vaak de laagst gekwalificeerden die het werk neerlegden, uit protest tegen de voor hen negatieve gevolgen van de arbeidsorganisatie die de sectorale afspraken mogelijk moesten maken.

Het stakingspatroon in Frankrijk wordt beïnvloed door de lage syndicalisatiegraad en daaraan gekoppeld het niet betalen van stakersvergoedingen. Een van de stakingseisen is dan ook vaak dat de werkgever de stakingsdagen uitbetaalt. Een ander gevolg is dat stakingen er het werk zijn van actieve minderheden, zodat slechts een klein deel van de arbeiders aan de acties deelneemt. Staken is in Frankrijk in de eerste plaats een recht van het individu – een erfenis van de Franse Revolutie – en niet van de vakorganisaties.

De stakingen van de jaren 1970 hebben in bepaalde landen, zoals Denemarken, geleid tot de oprichting van alternatieve vakbonden of organisatievormen om de stakingsacties te omkaderen en hebben als zodanig het syndicale landschap een ander gezicht gegeven.

Een restrictiever stakingsrecht

De auteurs besteden veel aandacht aan de structuur en het functioneren van overlegsysteem en aan het juridisch kader. Het juridisch statuut van de staking loopt sterk uiteen en was in de beschouwde periode onderhevig aan verandering. Een aantal landen, zoals België, heeft een liberaal stakingsrecht, terwijl in andere zoals Nederland of Denemarken, stakingen aan veel meer regels en toezicht van de rechter onderworpen zijn. Verder wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen stakingen uitgaande van individuele werknemers, of stakingen die gedragen worden door de vakbonden die partner zijn in het overlegsysteem. In bepaalde landen zijn politieke stakingen zonder meer verboden. Ten slotte verschilt het stakingsregime van de werknemers uit de openbare sector van dat van de privésector. Dit heeft gevolgen voor het aantal stakingen, het aantal betrokken werknemers en het al dan niet algemene karakter ervan. Het juridisch regime heeft ook consequenties voor de stakingstactiek. Het houdt stakingen niet volledig tegen. Werknemers die de arbeid willen neerleggen, zoeken wel naar actievormen die mogelijk zijn binnen het stakingsregime, tasten de grenzen af en slagen erin die enigszins te verleggen of grijpen naar alternatieve actievormen.

De geschiedenis van de stakingen in Groot-Brittannië geeft het belang van politieke en institutionele factoren goed aan. Militantisme bleef er tot in de late jaren 1980 sterk, met de mijnstaking als emblematisch voorbeeld. Om dat te beteugelen was er een sterke staatsinterventie nodig, niet enkel in de vorm van massale politie-inzet, maar ook en vooral via juridische ingrepen tegen piketten en bepaalde vormen van 'wilde' staking. Er werden ook procedures opgelegd om de invloed van de vakbonden te beperken. Hier was sprake van een politiek geïnspireerde campagne door de conservatieve regering. Werkgevers maakten gebruik van de moge-

lijkheden die de wetgeving bood om aan stakingen het hoofd te bieden. Het zou nog tot 1991 duren vooraleer er een trendbreuk kwam in de stakingscurve: zowel het aantal stakingen, het aantal stakers als het aantal verloren arbeidsdagen liep drastisch terug tot de niveaus van de vroege jaren 1960, of er zelfs onder. In de jaren 1990 verplaatste de stakingsactiviteit zich naar de openbare sector. Dat hield verband met de privatiseringen. Dat er sprake was van een politieke trendbreuk bleek uit het feit dat New Labour de restrictieve juridische omkadering van de staking niet terugschroefde toen het aan de macht kwam.

Het juridisch statuut van de staking hangt nauw samen met het overlegstelsel. Institutionaliseren van het overleg – dat na 1945 gemeengoed werd, maar in sommige landen al bestaat sinds de late 19e eeuw – is erop gericht staking (en lock-out) zo veel mogelijk terug te dringen. Daarom kunnen sancties getroffen worden tegen organisaties die staken tijdens de looptijd van een CAO met een clausule van sociale vrede of tegen individuele actievoerders. Dat laatste is het geval in Zweden, waar men een boete van 200 kronen (oorspronkelijk een maandloon) kon opleggen. Hoewel het bedrag na enkele decennia nog enkel symbolisch was – het was niet geïndexeerd – werd het nog lang behouden precies omwille van het symbolische karakter: overleg was de norm.

De relatie tussen overleg en staking is complex, zo blijkt ook uit dit boek. Staking en overleg sluiten elkaar geenszins uit, zo komt naar voren uit onderzoek naar de beginperiode van het overleg. Staken kon functioneel zijn om het overleg op gang te krijgen of te houden. In de periode die hier wordt bestudeerd, bleken overlegssystemen de stakingsactiviteit soms te stimuleren. Vele stakingen in de late jaren 1960 en vroege jaren 1970 waren, zoals aangestipt, reacties op de uitkomsten van het overleg. Eens de economische crisis definitief haar intrede had gedaan, bleek het overleg niet langer een instrument om de koopkracht te verhogen en werd naar het stakingswapen gegrepen. In de context van de crisis kwamen meer regeringen in het overleg tussen, met als doel loonmatiging. In een aantal gevallen lokte dit conflicten uit: in Denemarken, maar ook in België. Vooral de indexkoppeling was inzet van dergelijke conflicten. In Frankrijk ging het overleg in de onderneming over de invoering van de 35 urenweek gepaard met stakingen.

In andere landen en contexten bleek het overleg wel functioneel om het stakingsfenomeen terug te dringen. Dat gold voor het akkoord van Wassenaar in Nederland (1982) en voor Mexico, een land met een sterke corporatistische traditie, waar ook na de neoliberale golf na 1982 nog zogenaamde ‘pacten’ werden afgesloten. De staat legde weliswaar een loonmatiging op, maar controleerde de toekenning van andere sociale voordelen veel minder, zodat de vakbonden toch nog wat konden bieden aan de achterban. Daaraan moet worden toegevoegd dat de representativiteit van die vakbonden in Mexico vaak te wensen overliet. Ruimte voor actie in de onderneming was er niet, precies omdat de lonen geblokkeerd werden. In het akkoord van Wassenaar was er dan weer sprake van een ruil: loonmatiging in ruil voor de belofte van een stijging van de werkgelegenheid.

Bringing the state back in

De context van dergelijke pacts was de globale verzwakte positie van de arbeidersbeweging als gevolg van de economische crisis en de hoge werkloosheid. Die luidde dan weer een periode in van neoliberaal beleid, gericht op loonmatiging en decentralisering van het overleg, gepaard gaande met privatisering van overheidsbedrijven. Dit beleid was gericht op het herstel van de marktwerking en gefundeerd op het paradigma van de competitiviteit, gedefinieerd in termen van loonkostenbeheersing. Het neoliberalisme krijgt in dit boek een centrale plaats. Het kreeg ontwikkelingskansen door de economische crisis van de jaren 1970. Die bleek een structurele mutatie van het kapitalisme in te luiden, waarvan de effecten nog versterkt werden door de val van de Berlijnse Muur in 1989. Globalisering is een van de kenmerken van deze economische verschuiving. Zoals bekend is het terugdringen van de rol van de staat een centraal element in het neoliberalisme. Dit boek toont overtuigend aan dat wat de arbeidsverhoudingen betreft, dit terugtreden van de staat sterk moet gerelativeerd worden. Voor de arbeidsverhoudingen wint de staat ondanks de globalisering niet alleen aan belang, hij wordt ook meer en meer repressief (*'la main droite de l'état'*). Dat blijkt niet alleen uit een striktere stakingswetgeving, maar ook uit het steeds frequenter ingrijpen van de staat in de collectieve arbeidsverhoudingen en de loononderhandelingen. Een ander aspect van deze groeiende en autoritaire interventie zijn uitspraken van de rechtbanken om het stakingsrecht in te perken. Dit staatsinterventionisme wordt in een aantal gevallen geïnitieerd door de werkgevers. In de USA maakte een rechterlijke beslissing uit 1938 het mogelijk om stakers door andere werknemers te vervangen, maar het was pas in de jaren 1980 dat werkgevers van die mogelijkheid gebruikmaakten. Gaandeweg nam de staat zelf het initiatief om te interveniëren in de loonvorming en het stakingsrecht aan banden te leggen. Meestal ging het om conservatieve regeringen en zette de tendens in na een nederlaag van een vakbeweging of een stakingsbeweging (bv. in Groot-Brittannië). Deze interventies waren geïnspireerd door de bekommernis om de concurrentiekracht van de 'eigen' ondernemingen te waarborgen. Een andere relativering van het terugdringen van de rol van de staat in het neoliberale tijdperk zijn de stakingen in de overheidssector of door de welvaartsstaat gefinancierde sectoren zoals de zorgsector. Er is sprake van in verschillende hoofdstukken van dit boek; de acties uit de 'witte' sectoren zijn verantwoordelijk voor een groot deel van de stakingsactiviteit. Het gaat om rechtstreeks of onrechtstreeks door de overheid gesalarieerden. Omdat ze vaak functies uitoefenen die direct verbonden zijn met zorg voor personen, kunnen acties die goed georganiseerd zijn vaak op de sympathie van de bevolking rekenen, meer dan het geval is in de sectoren die direct aan de wereldmarkt zijn blootgesteld. In de bijdrage over Denemarken wordt over deze stakingen een interessante vaststelling gemaakt. De stakingen vinden plaats tegen de achtergrond van economische groei en toename van private welvaart. In die context wordt ondermaatse dienstverlening door de (semi-)openbare sector door het publiek minder en minder getolereerd.

Staking op de
Boelwerf in Temse,
jaren 1970
(Amsab-ISG, Gent)

Stakers in die sectoren vinden steun bij de bevolking omdat er sprake is van een belangenparallisme en de acties direct ten goede komen aan de belangen van de gebruikers. Deze financiering door de staat kan op termijn echter het belangenparallisme ondermijnen. De diensten worden gefinancierd met inkomsten uit de sociale zekerheid en de fiscaliteit. In het verlengde van de neoliberale politiek werd ernaar gestreefd om het overheidsbeslag op het inkomen te verminderen waardoor de ruimte voor private consumptie toeneemt, maar de financiering van deze sectoren onder druk komt te staan. Vraag is of dit belangenparallisme standhoudt wanneer de fiscale druk stijgt op met name de middengroepen. De 'witte' sectoren zijn om nog een andere reden interessant: er worden nieuwe actiemiddelen beproefd, onder meer om de steun van het publiek niet te verliezen. In het hoofdstuk over Frankrijk gaat veel aandacht uit naar responseonderzoek van het ministerie van Arbeid, waarin werkgevers en werknemersvertegenwoordigers ondervraagd worden over conflicten en arbeidsverhoudingen. Dit onderzoek brengt andere vormen van conflict naar boven die niet in de stakingsstatistiek zijn opgenomen, zoals de weigering overuren te presteren, stiptheidsacties, betogingen en petities. Die nemen toe en zijn vaak een alternatief voor de klassieke staking.

De 'witte' sector is vanuit economisch oogpunt eveneens bijzonder. In een aantal landen dringt marktwerking weliswaar door in de 'witte' sectoren, maar de financiering ervan gebeurt door de staat, die daardoor een grote greep behoudt, meester is van het spel en door het electoraat ter verantwoording kan worden geroepen. In de industriële sectoren is dat minder en minder het geval: die zijn meer en meer blootgesteld aan de werking van de wereldmarkt, waar de natio-

nale staten nog weinig vat op hebben. Nochtans blijkt uit deze bundel het grote belang van nationale institutionele configuraties, structuren en arrangementen en van de politiek in het algemeen. Veel van de fenomenen die de revue passeren zijn een gevolg van economische mutaties die een transnationaal karakter hebben, maar de politieke ruimte waarmee moet worden omgegaan is die van de nationale staat, die zich op zijn beurt institutioneel aanpast aan deze nieuwe internationale economische realiteit. Deze aanpassingen zijn nog steeds landenspecifiek en ook al zijn er een aantal gelijklopende trends, met name het werkgeversmilitantisme, hangt het af van krachtsverhoudingen in elke staat of dit werkgeversmilitantisme al dan niet succes heeft. Syndicale macht, mobilisatiekracht, organisatie en electorale verhoudingen zijn factoren die hierbij een rol spelen.

De vakbonden

Wat de bundel duidelijk maakt, is de centrale betekenis van de vakbeweging. De stakingen van de late jaren 1960 en de vroege jaren 1970 waren vaak gericht tegen de vakbonden en hun rol in het overleg. Er waren pogingen om alternatieve structuren op te zetten om de staking te omkaderen. De positie van de vakbonden werd teruggedrongen. Dat kwam tot uiting in het teruglopen van de syndicalisatiegraad, maar anders dan in de vroege jaren 1970 kon worden aangenomen, groeide de staking niet uit tot een structureel alternatief voor een op overleg gerichte vakbeweging. Beide blijken nog steeds complementair te zijn, met dien verstande dat het gebruik van het stakingswapen sterk is ingeperkt en dat stakingen meer en meer een defensief karakter hebben gekregen, althans in de sectoren die blootgesteld zijn aan de mechanismen van de wereldmarkt.

Het neoliberalisme

Globalisering, en daaraan gekoppeld de opgang van het neoliberalisme, vormt een van de fundamentele onderliggende structuren van dit boek. De vraag die zich hierbij stelt is die naar de aard, de betekenis en de chronologie van de doorbraak van dat neoliberalisme. Het begrip wordt door veel auteurs gebruikt, maar niet precies gedefinieerd en op de dragers ervan en hun onderlinge articulatie wordt niet in detail ingegaan. Een interessante vraag daarbij is die naar de verhouding tussen werkgeversorganisaties en politieke partijen en naar verschuivingen in het ideologische klimaat. Dit zou kunnen bestudeerd worden aan de hand van de reacties van de 'publieke opinie' op het fenomeen staking. Neoliberalisme werd niet in alle landen in dezelfde mate doorgezet – het volstaat België en Nederland te vergelijken. Het had niet dezelfde impact omdat de economische structuur van de landen verschilt en dus de gevolgen van een op neoliberalisme gebaseerde politiek uiteenlopend zijn. Een van de breekpunten was de arbeidsduurvermindering, in de mate dat die een alternatief antwoord kon bieden op de neoliberale economische politiek gebaseerd op loonmatiging. Arbeidsduurvermindering werd in de jaren

1970 en de vroege jaren 1980 door de vakbeweging naar voren geschoven als antwoord op de crisis. In West-Duitsland organiseerde IG Metall in 1984 een 'methodische' staking om die arbeidsduurvermindering in de vorm van de 35 urenweek af te dwingen. De staking had niet alleen niet het verhoopte succes, de werkgevers reageerden met een 'koude lock-out': ze sloten de bedrijven die getroffen werden door acties bij toeleveranciers. Zo zetten ze financiële druk op de stakingskassen van de vakbond. Die druk werd bovendien nog verergerd door een beslissing van het arbeidsamt, geïnspireerd door de conservatief-liberale regering, om bepaalde groepen arbeiders getroffen door de lock-out niet langer financieel te steunen. 1984 was in (West-)Duitsland dan ook het eindpunt van de golf van militantisme die in 1969 was ingezet. In België kwam de breuk een decennium later: vanaf 1995 daalde het aantal dagen dat een staking duurde scherp en waren er ook minder werknemers bij betrokken. De verklaring is een combinatie van krachtsverhoudingen en institutionele factoren. De algemene staking van 1993 – de eerste sinds 1936 – was geen succes. De regering legde het Globaal Plan op, dat onder meer een verder uitgediepte decentralisering van het overleg naar het ondernemingsniveau bevatte. De kansen op conflict namen daardoor toe, maar er zijn sindsdien minder werknemers bij betrokken en de stakingen duren in de regel korter.

Het zal ondertussen wel duidelijk geworden zijn dat de redacteurs en de auteurs een zeer verdienstelijk werk hebben geleverd, ook al roeien ze wat tegen de tijdgeest in – zowel maatschappelijk-politiek als historiografisch. Een van de verdiensten van het boek is het samenbrengen van historici en (zullen sommigen zeggen andere) sociale wetenschappers. Het geeft een erg rijke benadering van het stakingsfenomeen, ook al vallen de verschillen tussen de disciplines op. De historici die aan deze bundel hebben meegewerkt zijn meer geneigd andere bronnen dan de officiële statistieken en surveys te gebruiken en doen bijvoorbeeld ook een beroep op kranten. Wellicht had een dergelijke aanpak, toegepast voor alle landen, een scherper beeld opgeleverd. Anderzijds is die benadering, zoals Sjaak van der Velden terecht opmerkt, bijzonder arbeidsintensief en geeft het boek dat nu voorligt al een heel mooi beeld van het fenomeen staking in de wereld sinds 1968. De inbreng van de sociale wetenschappers zorgt dan weer voor een heldere vraagstelling en problematisering en voor een sociologische blik.

Het analysekader van dit boek is adequaat omdat het de staking situeert in een politieke en economische context, binnen het krachtveld tussen werknemers en werkgevers en aan die laatste groep veel aandacht besteedt. Anders dan de titel suggereert, is het boek meer dan een collectie van landenstudies. De meeste auteurs hebben de gemeenschappelijke vragen van het onderzoek aangesneden en de methodologisch-statistische inleiding geeft een goede introductie op het onderwerp en duidt onmiddellijk de krachtlijnen aan. In het besluit wordt synthetisch ingegaan op de verklaringen van het stakingspatroon in de verschillende landen. Verdienstelijk is ook de over het algemeen geslaagde articulatie tussen *global labour*

history en de landenspecifieke stakingspatronen. Aan de rol van vrouwen in stakingen wordt consequent aandacht besteed.

Bepaalde aspecten van het boek zijn voor kritiek vatbaar. Een eerste is een zeker onevenwicht. Het kon niet de bedoeling zijn de ronde van de wereld te maken, maar het is toch jammer dat Italië niet aan bod komt. Was er geen specialist bereid mee te werken? Het is een 'transnationaal' boek geworden, in die zin dat een transnationaal fenomeen wordt bestudeerd met oog voor de nationale contexten. Wat buiten beeld blijft zijn de transfers tussen landen. Was het niet zo dat bepaalde stakingstechnieken, bepaalde manieren om aan stakingen het hoofd te bieden, in het ene land werden geïmporteerd uit een ander land? Waren er geen internationale contacten tussen de verschillende bewegingen? De vraag wordt niet echt gesteld, nochtans is het fenomeen het bestuderen waard. Welke rol speelden bijvoorbeeld internationale werkgeversorganisaties, multinationale ondernemingen of internationaal opererende advocatenkantoren in het uitwerken van een strategie tegen de stakingen? Het is net zo goed mogelijk dat voor bepaalde aspecten van de stakingsgeschiedenis dit internationalisme niet te zeer moet worden overschat. Bij een vluchtige lectuur van bladen als *Clarté et l'Exploité : organe central du Parti Communiste Marxiste-Léniniste de Belgique*, voor wie de staking het actiemiddel bij uitstek was, valt allereerst hun enge nationale, zelfs provincialistische blik op.

Hoewel het boek ervoor opteert de staking te kaderen in het globaal raamwerk van de arbeidsverhoudingen, is dat niet in alle bijdragen het geval. Met name in het hoofdstuk over Korea is er weinig aandacht voor de houding van de werkgevers.

Kurt Vandaele geeft een mooi synthetisch overzicht van de stakingsevolutie in België en neemt ook het Franstalig onderzoek – onder meer van de CRISP – mee. Hij maakt een interessante analyses, maar de openbare sector krijgt wat te weinig aandacht. De interprofessionele dynamiek die kenmerkend was voor de stakingen in België in de jaren 1970 en de rol die het ABVV onder leiding van Georges Debunne daarin speelde, blijft wat in de schaduw.

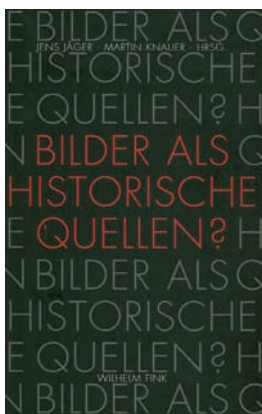
Bij de verklaringen in sommige hoofdstukken kan je je vragen stellen. Sjaak van der Velden stelt de kloof tussen vakbondstop en basis centraal in de verklaring van de stakingen in Nederland. Hoe komt het dan dat in een land waar de syndicalisatiegraad laag is en waar dus nog ruimte is voor nieuwe vakbonden, er dan geen van de grond komen? Is er niet eerder sprake van twee 'publieken': diegenen die hun hoop stellen op de vakbeweging en een ander publiek dat opteert voor directe actie? In die zin kan er geen sprake zijn van een kloof, omdat die laatste groep niet tot de syndicale achterban behoort.

Deze mineure punten van kritiek en discussie doen nauwelijks afbreuk aan de verdiensten van deze studie, die, laten we hopen, nieuwe impulsen geeft aan het stakingsonderzoek. Dat het een uitermate relevant sociaal fenomeen is, toont deze studie overtuigend aan. Het is uitkijken naar een langetermijnonderzoek van het fenomeen staking in België in de 19e en 20e eeuw.

Joeri Januarius,
assistent vakgroep
Geschiedenis en
Communicatie-
wetenschappen, VUB

JENS JÄGER & MARTIN KNAUER (red.)

Bilder als historische Quellen?

Jens JÄGER &
Martin KNAUER (red.),
*Bilder als historische
Quellen?*, München:
Wilhelm Fink, 2009,
207 p.,
ISBN 978 37 705 4758 6.

De laatste jaren neemt de literatuur over het historisch gebruik van beeldmateriaal exponentieel toe. Vooral in Duitsland, Frankrijk en in mindere mate de Verenigde Staten en Nederland zit het visuele materiaal voor hedendaags historisch onderzoek in de lift. Contemporanisten hebben daar een mentale 'klik' gemaakt, wat tot gevolg heeft dat beelden zijn opgenomen in het door teksten gedomineerde bronnencorpus. De titel van dit uitstekende syntheseswerk van contemporanist Jens Jäger en modernist Martin Knauer lijkt door het provocerende vraagteken op het eerste gezicht deze opmars in twijfel te trekken. In de inleiding wordt evenwel al snel duidelijk dat ze zich via zeven bijdragen van verschillende beeldexperten wagen aan een nieuwe, kritische reflectie over deze complexe problematiek. Hoe de verhouding tussen historici en beeldmateriaal gegroeid is doorheen de tijd, wat er onderweg is misgelopen en welke (methodologische) pogingen er geweest zijn om visueel materiaal te tackelen, zijn de centrale vragen. De jaren 1980 krijgen een belangrijke plaats in die ontwikkeling. Met name de mentaliteitsgeschiedenis en de geschiedenis van het dagelijks leven (*Alltagsgeschichte*) betekenden een nieuwe stimulans voor het historische métier en de omgang met bronnenmateriaal. Daarnaast zijn de auteurs er zich ten volle van bewust dat de impulsen van andere sociale wetenschappen, met name kunstgeschiedenis en antropologie, van cruciaal belang zijn geweest voor de introductie van beeldmateriaal in historisch onderzoek. Hoewel zeer duidelijk blijkt dat Jäger en Knauer *believers* zijn, prikkelen ze zichzelf en de lezer door scherp te reflecteren over hun eigen werk

en interesses. Zo stellen ze de (open) vraag naar de meerwaarde van beeldmateriaal voor historisch onderzoek en reflecteren ze over de representativiteit en geloofwaardigheid van beeldmateriaal. De auteurs stimuleren zo toekomstige onderzoekers tot een scherpe afbakening van onderzoeksvragen en methodes.

Naast de inleiding springen nog vier andere bijdragen in het oog. In haar bijdrage stelt de Engelse kunsthistorica Dana Arnold zich de vraag welke de rol is van beelden in het schrijven van geschiedenis en hoe beelden geschiedenis kunnen laten zien. De realiteitswaarde van beeldmateriaal – het weerspiegelen van ‘de waarheid’ – wordt door Arnold op de korrel genomen. Haar uitgangspunt is dat historische realiteit een illusie is, aangezien historici hun bronnenmateriaal subjectief benaderen door het te interpreteren vanuit specifieke denkkaders. Beeldmateriaal vormt op die regel volgens Arnold geen uitzondering: beelden brengen historici zeker niet dichter bij de realiteit dan geschreven bronnen. Hoewel ze weinig nuances legt tussen de verschillende soorten beeldmateriaal – de enscenering van een foto is bijvoorbeeld van een andere aard dan de totstandkoming van een propagandaposter – plaatst ze de visuele bronnen wel in een juist analysekader.

Jens Jäger belicht in zijn bijdrage de plaats die beeldmateriaal kreeg in de geschiedschrijving vóór de Tweede Wereldoorlog. Via een literatuuranalyse toont hij aan dat als er al interesse bestond in beeldmateriaal, die gegroepeerd was rond een aantal figuren – bijvoorbeeld de Duitse kunsthistoricus Georg Dehio – maar dat van een globaal initiatief geen sprake was door de dominantie van geschreven bronnen gekoppeld aan de klassieke politieke geschiedenis. Het zesde International Congress of Historical Sciences, georganiseerd in Oslo in 1928, bracht daar verandering in: op initiatief van de Franse delegatie werd een iconografische commissie opgericht die zich onder andere met methodologische problemen zou bezighouden. Na de Tweede Wereldoorlog taande het enthousiasme rond dit initiatief, met een complete inactiviteit vanaf de jaren 1960 tot gevolg. Binnen de Duitse geschiedschrijving ontwaart Jäger het begin van een cultuurhistorische strekking die beelden zal koesteren, maar waar hij in het kader van deze bijdrage niet dieper op ingaat. Uit zijn overzicht blijkt duidelijk dat, ondanks veel goede wil en een aantal vruchtbare aanzetten, beeldhistorici tot op heden een strijd moeten leveren om hun onderzoek te valoriseren. In navolging van het congres in Oslo zal trouwens op het 21e International Congress of Historical Sciences, dat georganiseerd wordt in augustus 2010 in Amsterdam, een sessie plaatsvinden met als titel *Images, Mass Media and History*; een exponent van de huidige heropleving van beeldmateriaal in historisch onderzoek.

De Duitse historicus Gerhard Paul behandelt op zijn beurt de hedendaagse tendenzen in het Duitse historische beeldonderzoek. Hij benadert beelden niet zozeer vanuit een passief standpunt (beelden ondergaan lectuur van historici, zijn een representatie van iets). Via het concept *Bildakt*, ontwikkeld door Horst Bredekamp, benadrukt hij namelijk dat beelden zélf geschiedenis maken. Paul, zelf auteur van een boek rond invloedrijke beelden uit de hedendaagse geschiedenis¹, onderscheidt

drie gebieden voor toekomstig onderzoek: politieke communicatie, het concept herinnering en identiteitsonderzoek.

In de bijdrage *L'historien saisi par l'image* schetst historica Daniela Kneissl in vogelvlucht de verschillende Franse onderzoekstradities uit de 20e eeuw, met veel aandacht voor de *Annales* en de impulsen van de sociale geschiedenis uit de jaren 1960. Ze werkt zowel chronologisch als thematisch, met aandacht voor gevestigde namen zoals Pierre Sorlin, Laurent Gervereau, Christian Delporte en Marc Ferro en geeft een zeer uitgebreide bibliografie. Zoals reeds aangestipt, biedt Frankrijk een vruchtbare bodem voor historisch beeldonderzoek² en is deze keuze in die zin wel gerechtvaardigd. Maar waarom geen aandacht voor andere, nieuwe onderzoekstradities, zoals die in de Verenigde Staten of Nederland?

Lucas Burkart en Martin Knauer schreven beiden nog een artikel over Duitse historici die zich hebben ingelaten met beeldonderzoek. Waarom dit niet opentrekken naar een breder Europees perspectief? Dat de auteurs ervoor gekozen hebben om niet echt een onderscheid te maken tussen verschillende types visuele bronnen, zal ongetwijfeld hebben meegespeeld. Een allesomvattende aanpak is lovenswaardig, hoewel de auteurs daardoor hier en daar geen nuances kunnen leggen, bijvoorbeeld over de manieren waarop visuele bronnen methodologisch benaderd kunnen worden.

Het is opvallend dat in dergelijk synthesesewerk geen enkele afbeelding verschijnt. Een relevante lectuur van een foto bijvoorbeeld had hier niet misstaan. Hoewel, door geen nodeloze illustraties te selecteren, vermijden de auteurs dat beelden enkel maar als illustratie dienen, want dat is nu juist niet de bedoeling.

¹ Gerhard PAUL (red.), *Das Jahrhundert der Bilder*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009.

² Zie bijvoorbeeld: Christian DELPORTE, Laurent GERVEREAU, Denis MARÉCHAL (red.), *Quelle est la place des images en histoire?*, Parijs: Nouveau Monde, 2008, 475 p.

RÉSUMÉS

‘Jours de larmes et de sang’.

‘De Volksgazet’ et l’éclosion de la Première Guerre Mondiale

Bruno Yammine, doctorant, K.U.Leuven

De tous temps, les situations de crise internationale ont généré une tension extrême dans les médias. Aujourd’hui, comme lors de l’éclosion de la Première Guerre Mondiale voici bientôt cent ans. L’histoire moderne a-t-elle d’ailleurs connu événement plus soudain que celui-là ? Il est permis d’en douter. Depuis la fin juillet de l’année 1914, les événements se sont succédé à un train d’enfer et la presse quotidienne a tenté, à sa manière, de donner forme à l’impressionnante quantité d’information qu’elle avait à traiter. Le journal socialiste *De Volksgazet* a, lui aussi, relevé ce défi. Cette contribution nous propose le regard d’un quotidien sur une catastrophe mondiale, analysée jour après jour, au rythme des événements, en veillant à l’intégrer dans une perspective plus large. Comment se positionnaient les socialistes (anversois) par rapport à cette guerre imminente et à la guerre en général ? Le patriotisme les a-t-il influencé ? Quelles différences pouvaient-on relever avec les autres quotidiens ou même avec les journaux de gauche des autres villes de Belgique ? Les jours brûlants de l’été 1914 ont rapidement charrié leur lot de larmes et de sang. Le regard que l’on portait sur les événements de cette époque mérite sans conteste une analyse plus fouillée.

L’Humour ‘d’en bas’ à la fin du 19ème siècle.

Les socialistes et le ‘Strijdpennig’ dans ‘Vooruit’

Bart De Sutter, doctorant boursier,
département d’Histoire, Universiteit Antwerpen

Le lien entre humour et ouvriers du 19ème siècle n’est certes pas évident... En effet, pour autant que leurs calembours et plaisanteries soient arrivés jusqu’à nous, nous savons qu’ils avaient peu de raisons de manier l’humour. Une recherche historique en cette matière auprès de la base socialiste semble donc, au premier abord, aussi vaine qu’inutile. Il n’en reste pas moins que l’historiographie ‘d’en bas’ a fait vœu d’appréhender ces difficultés et tente d’éclairer toutes les facettes de l’histoire ouvrière de l’homme de la rue. À l’aide de la rubrique *Strijdpennig* du quotidien socialiste *Vooruit*, cette contribution relève le défi en montrant que l’humour verbal était un ingrédient important de la vie ouvrière. Concrètement, nous nous concentrons sur les saillies humoristiques des militants socialistes gantois dirigées contre les anarchistes et le mouvement ouvrier chrétien.

ABSTRACTS

'Days of blood and tears'.

'De Volksgazet' and the outbreak of the First World War

Bruno Yammine, doctoral student, K.U.Leuven

Every time an international crisis unfolds, the media face great pressure. So it is today, and so it was almost one hundred years ago. Has anything so unexpected as the outbreak of the First World War ever happened in modern history? It's doubtful. Events happened in rapid succession from the end of July 1914 onwards. The daily press tried to handle enormous amounts of information properly. So did the socialist newspaper *De Volksgazet*. This is the story of a newspaper's vision on a global disaster, analysed day by day, adapted to the rhythm of the events, while keeping an eye on the broader context. How did (Antwerp) socialists actually feel about the imminent war or war in general? Did patriotism play a part in it? What were the differences between *De Volksgazet* and other newspapers, or even left-wing papers in other Belgian cities? Blood and tears were soon shed in those hot summer days in 1914. What views did people have at the time? This deserves closer investigation.

Humour 'from below' at the end of the 19th century.

Socialists and the 'Strijdpennning' in 'Vooruit'

Bart De Sutter, scholarship doctoral student,
Department of History, Universiteit Antwerpen

We do not easily associate 19th century workers with humour. There wasn't much to laugh about anyway, let alone their jokes have been preserved. Historical research on humour among the rank and file of the socialist party therefore seems useless and unfeasible. Yet, it's the mission of historiography from below to tackle that type of difficulties and to try to discuss different aspects of the average working-class story. In this contribution we examine the *Strijdpennning* column in the socialist newspaper *Vooruit*, proving that verbal humour was an important element of working-class life. We focus concretely on humouristic remarks about anarchists and the Christian workers movement, made by Ghent socialist militants.

AUTEURS

Bart De Sutter (°1981) is licentiaat Geschiedenis en Politieke Wetenschappen (Internationale Politiek) (UGent). Hij is momenteel als doctoraatsbursaal verbonden aan het departement Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen, waar hij een proefschrift over de relaties tussen mensenrechtenorganisaties voorbereidt.
bart.desutter@ua.ac.be

Bruno Yammine (°1980) is licentiaat Geschiedenis (K.U.Leuven). Sinds 2004 is hij als doctorandus verbonden aan de onderzoekseenheid Moderniteit & Samenleving 1800-2000 van de Leuvense subfaculteit Geschiedenis, waar hij onderzoek doet naar de genese van de Duitse *Flamenpolitik* tijdens de Eerste Wereldoorlog in het kader van het Duitse imperialisme (1870-1914).
bruno232@gmail.com

**Geef uw geld
een persoonlijk adviseur.**

delta lloyd
van mens tot mens **BANK**

Een weekendje naar
papa? Wees gerust, ook
dan zijn de fratsen van
uw schatjes verzekerd.

**Een goede woningverzekering
leeft met u mee.**

Uw P&V adviseur weet dat het leven alle kanten op kan gaan. Zo kan hij bijvoorbeeld uw **P&V Ideal Home woningverzekering** uitbreiden zodat de fratsen van uw schatjes stevig verzekerd zijn. Op deze manier denkt hij graag met u mee en zorgt hij voor oplossingen op maat van uw familie.

Voor een afspraak met de P&V adviseur in uw buurt,
bel 078/15 90 91 of surf naar www.pv.be.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

Copy
discount

OPEN | maandag tot vrijdag | 08:30 - 18:30

PRINT • digitaal drukwerk • familiedrukwerk
presentaties • brochures • ledentijdschriften
folders • jaarverslagen • **KOPIE** • cursussen
eindwerken • zelfbediening • **AFWERKING**
lijmen • wire-o® • booklet • lamineren • boren
vouwen • microperforeren • snijden • rillen
GROOT FORMAAT • posterprint • plot • plan

Kortrijksepoortstraat 216
9000 Gent

Tel. 09 224 32 06
Fax 09 224 30 32

info@copydiscount.be
www.copydiscount.be

WENST U HIER TE ADVERTEREN?

1/4 pagina - € 150 voor 4 nummers
- € 60 per nummer

1/2 pagina - € 300 voor 4 nummers
- € 120 per nummer

1/1 pagina - € 600 voor 4 nummers
- € 240 per nummer

Technische gegevens: de advertentie kan geleverd worden in hoge kwaliteits-PDF, Illustrator-, jpeg- of tiff-bestand. **Opmaak:** kan (gratis) verzorgd worden door de vormgever van het tijdschrift. **Abonnees:** 800 (België en buitenland)

Karel Van Acker

KRONIEK VAN EEN OVERLEVING.

DE BELGISCHE ZIEKENFONDSEN
TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

176 p., ill., 15,3 x 23,5 cm, soft cover

Prijs: € 15 / € 12 leden Amsab-ISG

Deze publicatie kan besteld worden bij
Amsab-ISG, Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: +32 (0)9 224 00 79
E-mail: orders@amsab.be

Door de inval van het Duitse leger op 10 mei 1940 werd de werking van de Belgische ziekenfondsen grondig ontwricht. Niet zonder enige moeite slaagden de meeste er toch in tijdens de oorlog hun dienstverlening verder te zetten. Er stond echter veel meer op het spel: het militaire bestuur wilde een gelijkschakeling van de ziekteverzekering met het Duitse model en kon daarbij rekenen op de medewerking van een aantal verantwoordelijken uit Belgische kringen. Anderen boden echter verzet.

Dit boek van Karel Van Acker is een kroniek van de strijd om de Belgische ziekteverzekering die door de verschillende betrokkenen gevoerd werd en verhaalt hoe dit in december 1944 tot nieuwe impulsen en een nieuwe wending leidde.

Met een eindbeschouwing van Nico Wouters, auteur van *Oorlogsburgemeesters 40/44. Lokaal bestuur en collaboratie in België* (Tielt: Lannoo, 2004) en *De Führerstaat. Overheid en collaboratie in België (1940-1944)* (Tielt: Lannoo, 2006).

Karel Van Acker is doctor in de genees-, heel- en verloskunde (Universiteit Gent). Hij was van 1959 tot 1973 assistent en later werkleider aan de Universitaire Kinderkliniek van de UGent. In 1973 werd hij gewoon hoogleraar Kindergeneeskunde aan de Universitaire Instelling Antwerpen en diensthoofd van de kinderafdeling van het Universitair Ziekenhuis Antwerpen. Hij ging met emeritaat in 1997. Sindsdien is hij vrijwillig medewerker van Amsab-ISG. Hij publiceerde onder meer over het Nationaal Hulp- en Voedingscomiteit tijdens WO I, over de relatie tussen de medische beroepsverenigingen en de mutualiteiten in het interbellum en over de Oorlogsorte.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 41

Los nummer: € 6 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: IBAN: BE48 8771 0092 0227

BIC: BNAGBEBB

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG.

De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be

Tel.: 09 224 00 79 - Fax: 09 233 67 11

Brood & Rozen is te koop in:

Amsab-ISG

Bagattenstraat 174

9000 Gent

Tel.: 09 224 00 79 - Fax: 09 233 67 11

E-mail: info@amsab.be

<http://www.amsab.be>

BOEKHANDEL DE REYGHIERE

Markt 12

8000 Brugge

Tel.: 050 33 34 03 - Fax: 050 33 74 02

E-mail: klantendienst@dereyghiere.be

<http://www.dereyghiere.be>

BOEKHANDEL FORUM

Désiré Boucherystraat 10

2800 Mechelen

Tel.: 015 20 42 45 - Fax: 015 20 32 45

E-mail: info@boekhandelforum.be

<http://www.boekhandelforum.be>

BOEKHANDEL MARNIX

Nederkouter 109

9000 Gent

Tel.: 09 233 88 57 - Fax: 09 224 41 94

E-mail: info.marnixbooks@skynet.be

<http://www.boekhandelmarnix.be>

DE GROENE WATERMAN

Wolstraat 7

2000 Antwerpen

Tel.: 03 232 93 94 - Fax: 03 234 16 36

E-mail: groenewaterman@groenewaterman.be

<http://www.groenewaterman.be>

DE ZONDVLOED

Onze-Lieve-Vrouwestraat 70

2800 Mechelen

Tel.: 015 64 03 79 - Fax: 051 62 02 64

E-mail: boeken@dezondvloed.be

<http://www.dezondvloed.be>

LIMERICK

Koningin Elisabethlaan 142

9000 Gent

Tel.: 09 222 17 57 - Fax: 09 222 17 57

E-mail: limerick@skynet.be

<http://www.limerick.be>

MARXISTISCH ANTIQUARIAAT AURORA

Jean Volderslaan 34

1060 Sint-Gillis

Tel.: 0485 17 04 06

E-mail: aurorarood@yahoo.com

<http://www.reocities.com/aurorarood>

PAARD VAN TROJE

Voldersstraat 13

9000 Gent

Tel.: 09 330 08 83

E-mail: info@paardvantroje.be

<http://www.paardvantroje.be>

PAARD VAN TROJE

Ladeuzeplein 12

3000 Leuven

Tel.: 016 22 29 60

E-mail: info@paardvantroje.be

<http://www.paardvantroje.be>

THEORIA

Onze-Lieve-Vrouwestraat 22

8500 Kortrijk

Tel.: 056 21 62 17 - Fax: 056 21 32 08

E-mail: info@theoria.be

<http://www.theoria.be>

WALRY NIEUWSCENTRUM

Zwijnaardssesteenweg 6a

9000 Gent

Tel.: 09 324 57 91